

İKTİSAT

Dergisi

Sayı: 373 Kasım 1997 Fiyatı: 400.000.- TL

"Reel Sosyalizmin Krizi ve Gelecek"

- Reel Sosyalizm Üzerine Düşünceler
- Sosyalizmin İktisadi Kuramı Üzerine
- Sovyetler Birliği Üzerine Bazı Saptamalar
- Krizin Açıklayıcı Varsayımları
- Cumhuriyetsiz Cumhuriyetler

“Herkes bilgisayar.
Herkes en son teknoloji.”

Türkiye’de 1995 ve 1996’nın
PC satış lideri:

ESCORT
COMPUTER

1995.
Türkiye'de
yılın en iyi
bankası.

1997.
Türkiye'de
yılın en iyi
bankası.

1996.
Türkiye'de
yılın en iyi
bankası.

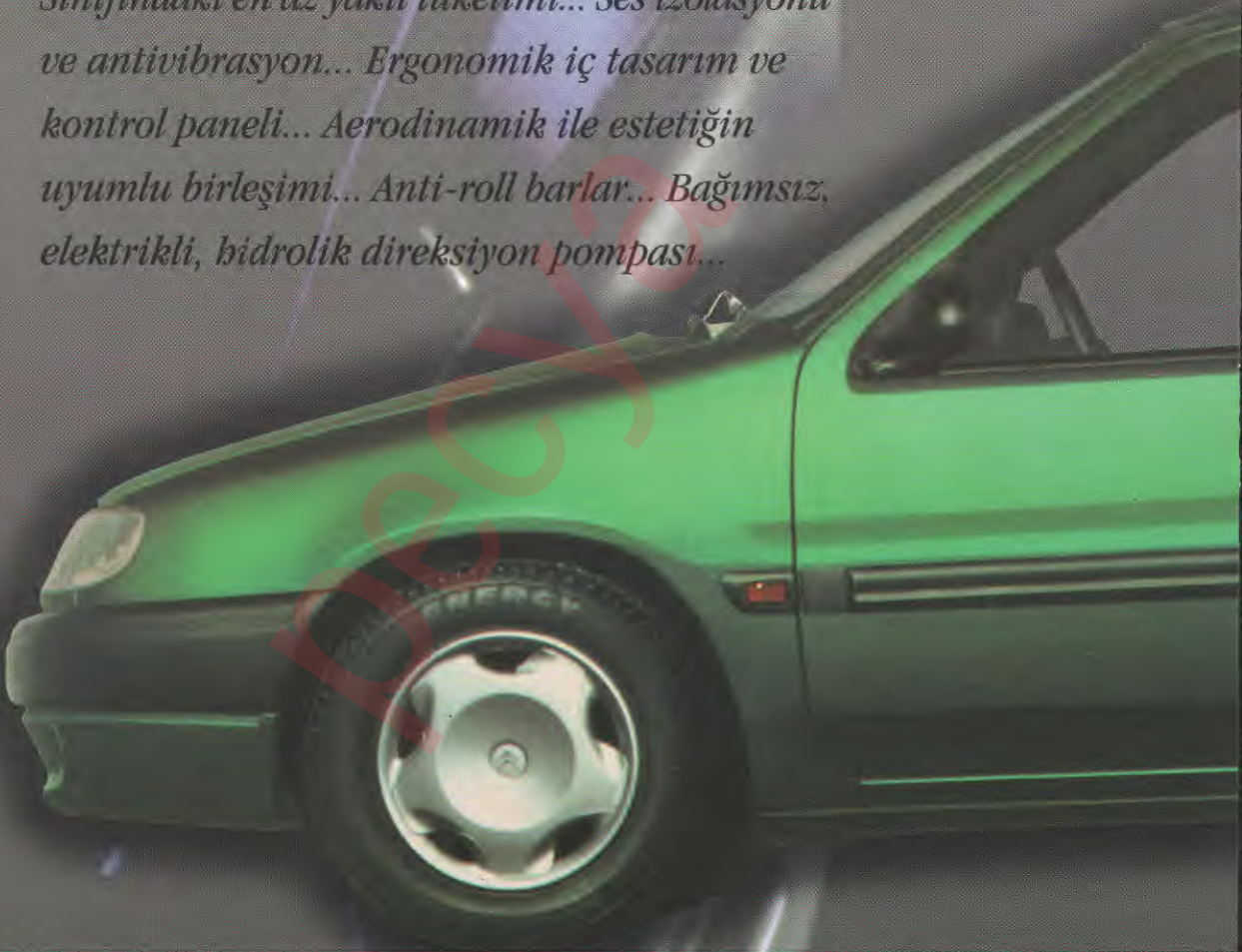
Dünyanın en saygın finans yayınlarından Euromoney, Garanti'yi üçüncü kez "Türkiye'de Yılın En İyi Bankası" ilan etti. Siz de üç yıl arka arkaya "Türkiye'de Yılın En İyi Bankası" seçilen bir bankanız olsun istemez miydiniz?

GARANTİ

oto

Sınıfındaki en az yakıt tüketimi... Ses izolasyonu ve antivibrasyon... Ergonomik iç tasarım ve kontrol paneli... Aerodinamik ile estetiğin uyumlu birleşimi... Anti-roll barlar... Bağımsız, elektrikli, hidrolik direksiyon pompası...

Saxo 1.4i SX - 75 HP, 0-100 km/h hızlanma 11,2 sn, 5 ileri vites, 3 veya 5 kapılı kaporta seçenekleri, hidrolik direksiyon, merkezi kilit, elektrikli ön camlar, renkli camlar, aktif gergili ön emniyet kemerleri, kapı içi darbe emici paneller standart. Süürücü ve ön yolcu hava yastıkları opsiyonel.

Bayraktar

ADAPAZARI Yıldız Kardeşler (0264) 276 50 46 - (0532) 236 62 99 • ANKARA Metropoli (0312) 231 89 56 • ANKARA Otosay (0312) 278 27 71 - 72 • ANKARA Oto Paris (0312) 342 12 70 - 71 • ANTALYA Ya-Ka (0242) 323 26 08 • BALIKESİR Hafak (0266) 241 26 86 - 241 13 75 • BURSA Gözdeler (0224) 261 06 42 - 43 • ESKİŞEHİR Odak (0222) 220 09 59 • İSTANBUL/AKSARAY Yurtseverler (0212) 523 84 65 • İSTANBUL/BAKIRKÖY Boğaziçi (0212) 572 25 44 • İSTANBUL/DİĞER Ersanlı Citroën Plaza (0216) 441 33 33 • İSTANBUL/ESENTEPE Ersanlı (0212) 266 30 73 • İSTANBUL/BAHÇELİEVLER Kemal O (0212) 505 16 05 - 06 • İSTANBUL/BEŞİKTAŞ Rekar (0212) 260 08 06 • İSTANBUL/KADIKÖY Büyük Servis (0216) 337 16 03 • İZMİR Egetrak (0232) 421 17 6

ortre

Pera Tanıtım

Saxo

CITROËN

«Otomobilim»

TÜRKİYE GENEL DİSTRİBÜTÖRÜ

Baylas OTOMOTİV A.Ş.

Tel: (0212) 211 78 99 - 211 79 44 Fax: (0212) 211 24 51 e-mail: baylas@arti.net.tr

01 53 78 • İZMİR H.Hakkı Cesur (0262) 321 40 64 - 321 56 36 • KARAMAN Bozgül (0338) 214 40 14 • KAYSERİ
Ülsoylar (0352) 222 68 68 • KÜTAHYA/TAVŞANLI Yakut (0274) 614 20 08 • MERSİN Merzeler (0324) 232
12-231 16 00 • ORDU Ünal Oto (0452) 225 31 11 • SAMSUN Karsam (0362) 437 65 51 • TRAKYA
ÖLGESİ/KEŞAN Çekirmez (0284) 714 34 02 • EDİRNE Çekirmez Oto (0284) 235 25 64 • TRABZON Kofçulu
462) 325 21 15 - 55 • UŞAK Çağdaş Pamukçu (0276) 227 45 52 - 227 36 71

adidas®

Türk Futbolunun Markası

Dergimizin bu sayısını sizlerin dikkatine sunarken belki de bazı tartışmaları başlatmayı göze aldık. Göze aldık cümlesini özellikle kullanmak istedim. Çünkü bu dosya ile tartışılan ve farklı düşüncelerin gündeme gelmesinde dergimizin küçük de olsa katkısını fazla tevazuya kaçmadan ifade edebilmek bir çeşit göze almaktır. Bu dosyamız Sosyalizmin iktisadiyatını ve siyasetini dar kalıplar dışına taşımayı hedeflemektedir. Kuşkusuz gönderilen yazıların içeriği ve ifade ettiği fikirler her sayımızda olduğu gibi yazarları ile birlikte düşünülmelidir.

Berlin Duvarı'nın yıkılışı ile ortaya çıkan ve reel sosyalist blokun umulanın çok üstünde bir sürede çöküntüye uğramasının yarattığı şaşkınlık geçer geçmez yapılan değerlendirmelerin bir kısmı "zaten biz biliyorduk" ve benzeri cümlelerle süslendi. Sonuçta öngörülen bir gelişmenin gerçekleşmesi

İktisat'dan

bu öngörüü yapanları haklı çıkarmıştı. İnsan neslinin en önemli zaaflarından birinin de daima kendinin haklı olduğunu kendi kendine anlatmasıdır. Bir filmin sonunu gördükten sonra yapılan yorumlar gibi bir dönemin kapanışının ardından çeşitli değerlendirmeler yapıldı. Reel sosyalizmin yıkılması, bir yanda şiddetli alkışlar alırken diğer yandan muhteşem bir umutsuzluk dalgasını dünyanın çeşitli yörelerine taşıdı. Kuşkusuz dünyada sol hareketlerin gerilemeye başlamasının sadece bu umutsuzlukla ilintili olduğunu düşünmüyorum. Yaşamın bütününü düzenlemeye yönelik tüm projeler gibi sol - sosyalist hareketlerinde gelecek üzerindeki ütopyalarının tekil gerileme veya ilerlemelerin ötesinde ayrı bir anlamı bulunmaktadır.

"Zamanın Kısa Tarihinde" S. Hawking'in küçük notu kitabına koyduğu her denklemin veya formülün kitabının satışını yarı yarıya düşüreceğine ilişkindir. Bilimsel yazıları yayınlama cesareti gösteren dergilerin bu ortak yazgısına biz de dahiliz.

Dergimizin bu sayısında sizlere Türkiye'deki solun geleceği üzerine Orhan İyiler ile yapılmış bir yazılı görüşmeyi, İlker Aktükün'den SSCB üzerine bazı sap-tamaları, G. Fındıkçioğlu'ndan Reel Sosyalizm Üzerine Düşünceleri ve ilginç gelebilecek bir "politik ek" ile birlikte W. Andreff'den Krizin açıklayıcı varsayımlarını, F. Adaman ve P. Devine'den Sosyalizmin İktisadi Kuramı üzerine bir çevirisi sunulmaktadır.

Dostlukla...

Kuvvet LORDOĞLU

İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti yayın organıdır.
İktisat Dergisi, aylık olarak yayımlanır

Kurucuları:

Nibat Batur, Oktay Emed, Reşad Umur.

Sabibi: İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti adına Yönetim Kurulu Başkanı
Alpay Biber

Genel Yayın Yönetmeni:

Kuvvet Lordoğlu

Yayın Koordinatörü:

Ender Tuna

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:

Hikmet Akçiçek

Yayın Kurulu:

İlker Aktükün, Serhat Aligil, Fuat Ercan,
Gündüz Fındıkçıoğlu, Kuvvet Lordoğlu,
Tahir Mullu, Yasemin Öztürk,
Aylin Soydan, Ender Tuna

Danışma Kurulu:

Doç. Dr. Kaya Ardiç,
Prof. Dr. Nibat Falay,
Prof. Dr. Merih İpek,
Prof. Dr. Eser Karakaş,
Prof. Dr. Murat Özyüksel

Yayın Kurulu Sekreteri:

Deniz Diblen.

Vinyetler: Semih Poroy.

Yönetim Yeri:

Cumburiyet Cad. Ceylan Apt. No: 27/6
80090 Taksim / İSTANBUL

Tel: (0212) 250 50 34 - 250 16 42

Fax: (0212) 235 73 43

Dizgi - Baskı:

Yenilik Basımevi - 243 55 72

Abone Koşulları: Yıllık: 4 milyon TL.

Altı aylık: 2 milyon TL.

Üye, Öğrenci, Arş.-Gör. ve

Öğretim Üyesi: (Yıllık) 3 milyon TL.

Yurtdışı: 45\$

Abone Hesap No:

İş Bankası Taksim - 544077
Dergide yayınlanan yazılar Cemiyeti bağlamaz; görüşler yazarlarına aittir.
Yayınlamak amacıyla gönderilen yazıların iki nüsha olarak mümkünse bilgisayar disketiyle birlikte ulaştırılmasını rica ederiz.

İÇİNDEKİLER

"Reel Sosyalizm" Üzerine

9

Düşünceler

Optimal Büyüme ve "Reel Sosyalizm",

"Makas", Kuşaklararası Adalet

Gündüz FINDIKÇIOĞLU

27

Krizin Açıklayıcı Varsayımları

Wladimir ANDREFF

41

Cumhuriyetsiz Cumhuriyetler

Orhan İYİLER

49

Sovyetler Birliği Üzerine Bazı

Saptamalar

İlker AKTÜKÜN

61

Sosyalizmin İktisadi Kuramı

Üzerine

Fikret ADAMAN

Pat DEVİNE

Teşekkür: Geçen sayımızın kapak ve iç sayfa fotoğrafları ile bu sayının iç sayfa fotoğrafları **Toplumsal Araştırmalar Vakfı, Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**'nden alınmıştır. Kurumlar arası gösterilen dayanışma için teşekkür ederiz.

Giriş

Bu sayıda -geniş olarak tanımlanmış, fakat esas olarak sosyal demokrasi'nin solundaki- Sol'un sorunlarına bir giriş yapmayı amaçlıyoruz. Sol'un problemi bir *ideolojik tasarım ve teorik çerçeve* sorunundan ibaret olmasa da, bu konudaki bir boşluk artık öldürücüdür. "Sol'un varlığı sorunu Türkiye'de demokrasinin varlığı sorununa özdeş bir hale geliyor" önermesine sağcılığı açıkça benimseyen kesimlerin bile itiraz edemeyecekleri bir noktaya gidiyoruz kanısındayım. *Ciddiye alınabilir bir Sol'un varlığı sosyal demokrasinin var olup olmayacağını da belirleyecektir.* Bu en azından perspektif olarak böyle. Toplumda sosyal demokrat olduğunu iddia eden partilerin solunda kalan siyasi alana yönelik bir boşluk doldurma talebi yoksa, sosyal demokrasinin kendisini yenilemesi için bir neden de yok demektir. Sosyalist Sol'un -bu sosyalist ibaresi nasıl tanımlanırsa tanımlansın- hedef kitlesi en azından sosyal demokrasiye açık bir ideolojik yelpazede duran insanlardır.

"Türkiye'deki sosyal demokrasi ne kadar sosyal demokrasidir?" türü tartışmalar veya "reel sosyalizm ne kadar sosyalizmdi?" gibi sorular bizim amacımıza uygun düşmüyor. Bu yola girilirse "hangi sol ne kadar soldur?" türünden bitmek tükenmek bilmeyecek dolambaçlı patikalara da sapılmış olunacaktır. Bunu yapmıyoruz. Genel olarak CHP'nin solundaki herkesi sosyalist sol olarak kabul ediyoruz. Dosyamız bu okuyucu profiline yöneliktir.

Bu sayıdaki vurgumuz reel sosyalizmin başarısızlık nedenleri ve piyasa sosyalizmi tartışmasının bu konuyla bağlantısı üzerine. Son derece ideolojik ve amatörce değerlendirilmiş olan Sovyetler Birliği deneyi üzerine -bizim bilebildiğimiz- ciddi Türkçe eserler Yalçın Küçük ve Korkut Boratav'ın 1970'lerin başında yayınlanan çalışmaları ile sınırlıdır. Oysa, bu konudaki literatür çok zengindir. 1989 öncesi Sovyetologlar bazı nedenlerle haklı olarak biraz küçümsenebilirlerdi. Yine de, Batı sovyetolojisinin marjındaki bazı iktisatçıların Sovyetler Birliği'ni çok doğru değerlendirmiş oldukları ve problemi çok önceden görmüş oldukları bugün artık aşikardır. ABD'de Columbia, Indiana ve Harvard'daki Rus Araştırmaları Merkezleri'nde ve Bergson, Dornar, Spulber, Berliner gibi isimlerin çevresinde yetişen iktisatçıların analitik çerçeve ve öngörü açısından güçlü çalışmaları mevcuttur. Martin Weitzman, Padma Desai, Peter Murrell vb. iktisatçılar bu çerçeveye alınabilirler. Fransa ve Belçika'da Gérard Roland, Jacques Nagels, Jacques Sapir ve Wladimir Andreff'in -çoğunlukla Fransızca- literatürdeki katkıları da ciddidir. En "liberal" olarak Kornai kalmaktadır ki, Kornai de sıradan bir liberal değildir. Ayrıca, Sol'un geçmişte *epistemolojik engel* teşkil etmiş olan ideolojik paradları artık geçerli değildir sanıyoruz. Aslında, Türkiye Sol'unun ve sendikaların "kapalı devre" *bon pour l'Orient türündeki* -"Doğu'da geçer" (normal entellektüeller ve gerçek akademîa nezdinde geçmez)- çalışmaları hak ettikleri zemine oturtmaları için bugünlere gelinmesi beklenmemeliydi.

Bu konudaki ana yazıda Sovyetler Birliği'nin siyasi veya ideolojik nedenlerden değil, iktisadi nedenlerden çözüldüğü tezi savunulmaktadır. Piyasa sosyalizmi tartışması da bu konu etrafında şekillenmişti. Bu konuda son durumu özetleyen bir yazıyı Fikret Adaman ve Pat Devine'in izin vermeleri üzerine yayınlıyoruz. New Left Review 221. sayıda yayınlanmış olan yazılarının çevirisinin yayınlanmasına izin veren Robin Blackburn'e nezaketi dolayısıyla teşekkür ediyoruz. Sol okurun daha fazla alışık olduğu bir tartışma ve terminolojiyi ise İlker Aktükün'ün yazısında bulacağı kanaatindeyiz. Orhan İyiler'in yazısı Fransa örneğinden yola çıkarak sağlıklı bir ortodoksluğun mümkün olduğunu savunuyor. Daha akademik duran yazıların arasında bir siyasi renk olabileceği düşünülebilir. Son onbeş yılda anglo-amerikan akademik dünyasında ciddiye alınan tek Marx kökenli olan John Eric Roemer'in çalışmalarının siyaset felsefecisi John Gray tarafından "profesör yüzü sosyalizm" diye nitelendiğini hatırlarsak, renk veya panzehir gereğinden öte marksist teorik-akademik çalışmalarda gerçekten bir sorun olduğunu düşünebiliriz.

Bunları söyledikten sonra, çok ciddi bir "ahlak sorunu" ile karşı karşıya olunduğu kanısındayım. Ahlak sorunu şudur: otuz yıl boyunca Macar ekonomisinin vizyonları, ümitleri ve gerçekleri arasında bir çıkış arayan Kornai'nin sonunda geldiği "orta yol yok, piyasa sosyalizmi de olmuyor, bırakınız yapsınlar" noktasını değerlendirirken çok dikkatli olunmalıdır. Sol'da olduğunu beyan eden insanların Kornai'nin inadını ve geçirdiği otuz yılı değerlendirmeden "o bir liberal artık" demeleri belki ne tamamen haklı ne de tamamen doğru bir sınıflandırmadır. Kornai ve benzeri durumda olan iktisatçılar sık bir bilgiyle, hatta sadece malumatla, bir gecede liberal kesilen -ve klasik liberalizmle modern liberalizm arasında bile bir ayrım yapamayacak durumda olup da liberal kesilen- bazı insanlarla karıştırılmamalıdır. Aynı şekilde, bu sayıdaki dosyada okuyucuya sunulan Sol'a yönelik oldukça eleştirel bir bakışın ve muhtemelen okurların bir kısmı için

değişik olabilecek bir dil/kavram örüntüsünün arkasında sıradan bir neo-liberal argümanın benimsendiği düşünülmemelidir. Daha doğrusu, bunun böyle olmadığını göstermek gerekiyor. Bunun böyle olmadığının gösterilmesi ise bir ahlak ve niyet sorunu olmanın ötesindedir.

Yine de, muhtemelen aynı nehirde iki kere yıkanılmaz. Sovyetler Birliği, Komintern, hatta köylü devrimleri artık tarih olmuştur. Fransız Devrimi ile başlayan iki yüzyıllık bir serüven bitmiştir. Bu anlaşılmazsa ve Sol'un toplumsal hafızasına yerleşmezse, retorikle yapılanlar ve yaşananlar arasındaki fark hızla büyür ve retorik bir engel teşkil eder: sağa kaymaya karşı bir fren görevi görmez. Bir daha tek parti, kamu mülkiyeti ve merkezi planın bileşkesine oturan bir sosyalizm deneyi büyük olasılıkla yaşanmayacaktır. Yeni bir toplumun organizasyonuna dair *pozitif* nitelikteki eski sol argümanlar giderek geçersizleşmektedir. Tarihi olarak gelineen noktada Sol, sadece Türkiye'de değil dünya ölçeğinde de, henüz bir *muhalefet* olmak düzlemini aşacak entelektüel ve siyasi *meşruiyet* sahibi değildir. İleriye olup olamayacağını bilmiyoruz. Bildiğimiz şu: *rasyonel aktörler ileriye bakarlar, geriye değil.*

Şimdilik, *marksizmi sadece "harcında önemli bir öge" olarak görececek bir Sol'un* kimliğine malzeme taşımanın gerekli olduğunu sanıyoruz.

Gündüz FINDIKÇIOĞLU

"Reel Sosyalizm" Üzerine Düşünceler

Optimal Büyüme ve "Reel Sosyalizm", "Makas", Kuşaklararası Adalet

Gündüz FINDIKÇIOĞLU

(A) Teori

John Maynard Keynes 1926 İngiliz Genel Grevi öncesinde Sovyetler Birliği'ne gitti. Döndüğü zaman "sınıf mücadelesinin kendisini eğitim görmüş burjuvazinin yanında bulacağını" yazdı. "Eskimiş bir ders kitabına (Das Kapital)" dayalı bir rejime saygı duyulamayacağı ifadesi de yine Keynes'indir. Ancak rafine entellektüel ve çok büyük iktisatçı Keynes'in zihinsel meraklarının derine gittiğini unutmamalıyız. Muhtemelen bu sıralarda, Cambridge matematikçi ve mantıkçısı Frank Ramsey'e bir büyüme modeli ısmarladığını düşünebiliriz.¹ 1960'larda David Cass tarafından yeniden formüle edilen ve makroekonomi literatüründe "optimal büyüme modeli" veya Cass-Koopmans-Ramsey büyüme modeli olarak geçen bu dizayn, 1980'lerde makrodinamiğin iki temel direğinden birisi haline geldi.² Model bugünkü makroekonomi kitaplarında kapitalizme bir

"normatif" yaklaşım olarak lanse edilse de aslında ve orijiniinde kanımca sosyalizmi ve merkezi planı karakterize etmek için yazılmıştır.³ Orijinal makaledeki sözel bir kısım da bizzat Keynes'e atfedilir. Ramsey'in

"varyasyon hesabı" ile kurduğu ve çözdüğü modelin modern versiyondan farkı -modern versiyonun Pont-ryagin metodu (optimal kontrol teorisi) kullanması dışında- iki noktadadır. Ramsey "sosyal faydanın" kuşaklararası iskonto haddinin (time discounting rate) sıfır olduğunu etik bir emperatif olarak postüle etmiştir. Bunun anlamı sosyalizmde bugünkü kuşağın gelecek kuşaklarla arasında kendi lehine bir fark görmemesi gerektiği saptamasıdır (kuşaklararası altruizm). İkinci olarak, Ramsey işgücü (nüfus) artış hızını sıfır varsaymıştır. Özellikle sıfır iskonto haddi varsayımının önemine ileride işaret edeceğim. Ancak şimdi modern variantı bir ölçüde sergilemek durumundayım.⁴

İyi niyetli bir sosyal planıcı (benevolent social planner) toplumsal refahı dinamik olarak -kuşaklararası- optimize eden bir iktisadi büyüme kuralı türetmeye kalksa ne olur ? Toplumsal refahın sadece fert başına tüketimi argüman olarak kabul eden bir fonksiyon olduğunu varsayarak :

$$c = \text{tüketim} = C/N$$

$$y = \text{üretim} = Y/N = f(k)$$

$$k = \text{sermaye} = K/N$$

$$\mu = \text{sermayenin yıpranma oranı}$$

$$N = \text{nüfus}$$

$$I = \text{yatırım} = \dot{K}$$

$$i = \dot{K}/N$$

$$dN/dt = \dot{N} = \text{nüfus artışı}$$

$$n = \dot{N}/N = \text{nüfus artış oranı}$$

$$\beta = \text{kuşaklararası iskonto faktörü ise ve toplumsal refah (utility) = } U(c) \text{ olursa}$$

sosyal planlama problemi (optimal büyüme)

$$\max_{k_t} \int_0^{\infty} e^{-\beta t} \cdot U(c_t) dt \quad \text{tahditler: } y = f(k_t) \text{ ve } y = c_t + i + \beta k_t$$

$$\text{Veya } k_t = K/N - (K/N) \cdot (N/N) \Rightarrow k_t = i - nk_t = f(k_t) - c_t - \mu k_t - nk_t$$

$$\max_{k_t} \int_0^{\infty} e^{-\beta t} \cdot U(c_t) dt$$

$$\text{tahdit: } \dot{k}_t = f(k_t) - c_t - \mu k_t - nk_t$$

{ Zaman alt işaretleri (subscripts) bundan sonra ihmal edilecektir. Açıkta ki burada optimizasyon sonsuz boyutlu $\{c_t, k_t\}$ dizileri üzerindedir. Ayrıca, $U(\cdot)$ bir sınırlı (bounded) reel-değerli sürekli fonksiyon ve $f(\cdot)$ bir reel-değerli konkav fonksiyondur. }

İkame edersek :

$$\max H = \max_{k_t} \int_0^{\infty} e^{-\beta t} \cdot U(f(k_t) - (n + \mu)k_t - \dot{k}_t) dt$$

$$\text{Euler denklemi: } aH/ak - \frac{d}{dt} (aH/ak) = 0 \quad (\text{Birinci Mertebe Şartı})$$

$$aH/ak = -e^{-\beta t} \cdot U' \{ f(k_t) - (n + \mu)k_t - \dot{k}_t \} = 0 \text{ ve } d(aH/ak) = \beta e^{-\beta t} \cdot U' \{ f(k_t) - (n + \mu)k_t - \dot{k}_t \} = 0, aH/ak = \beta e^{-\beta t} \cdot U' \{ f(k_t) - (n + \mu)k_t - \dot{k}_t \} \Rightarrow f'(k) = n + \mu + \beta$$

şartını elde ederiz.

Bu şarta "değişikliğe uğramış altın kural" (modified golden rule) adı verilir. Kuralın anlamı şudur: fert başına tüketimi maksimize eden bir optimal büyüme patikası sermayenin üretime katkısını $\{f'(k)\}$ yani üretim fonksiyonunun sermayeye göre türevi $\{f'(k)\}$ işgücü (nüfus) artış hızı n + sermaye yıpranma oranı μ + iskonto haddi β 'ya eşitlemelidir : $f'(k) = n + \mu + \beta$. Veya $f'(k) - n - \mu = \beta$. Yani sermayenin üretime marjinal katkısı (nüfus artışı ve sermayenin yıpranma payı çıkarıldıktan sonra) "zaman tercihi" ne (iskonto faktörü) eşit olmalıdır $f'(k) < 0$ ve $f''(k) > 0$ ise $f'(k) > n + \mu + \beta \Leftrightarrow k > k^*$ (k^* : optimal fert başına sermaye). Yani $f'(k) < n + \mu + \beta$ ise aşırı (optimal değerden fazla) sermaye yatırımı vardır ve tersine. Modelin normatif ve basit bir model olmakla beraber bir hayli açıklama gücü olduğuna da işaret etmeliyim. Model optimal -yani bir matematiksel programlama çözümü- bir büyüme modeli olduğu ve sosyal planıcının en önemli sorunu olan enformasyon eksikliği ve asimetrisinden (dolayısıyla "teşviklerden") soyutladığı için sosyalizmin ideal tipinin (blueprint) bir ilk/naif karakterizasyonu olmaya yatkındır kanısındayım.⁵

Optimizasyonun sıfır-sonsuz aralığında yapılmasının anlamı insanlığın sonlu olmaması olarak görülebi-

lır. Ramsey'in sonsuza kadar optimizasyon aralığı alması ve/fakat $\beta = 0$ postüle etmesi -integrand bir üst sınır kabul etse bile- integralin yakınsamaması sonucunu vermektedir. Ramsey bu sorunu tam olarak çözememiş olduğu için optimal büyüme modellerinde $\beta > 0$ postüle edilmiştir. Sosyalizm açısından dahi $1 > \beta > 0$ bana gerçekçi görünüyor. Ancak, Sovyetler Birliği'nin hızlı büyümek -"boyun kıracak süratte büyüme" (Paul Baran, 1959)- zorunda kaldığını ve tüketim malları üretimine ağırlık veremediğini biliyoruz. Bu tarihsel durum karşısında büyüme modelinde bir değişiklik yapmak -model normatif bile sayılsagerçekçilik açısından gerekli görünüyor. Literatürde bu doğrultuda atılmış adımlar mevcuttur. Klasik bir makalede Miguel Sidrauski (1967) parayı fayda fonksiyonuna bir argüman olarak koymuş ve para teorisi açısından "cash-in-advance" (Clower) tahdidi adı verilen durumdan kurtulmuştu. Sidrauski modeli "saddle-path" (eğer patikası) özelliğini -optimal modeldeki gibi- korumaktadır. Burada, Sidrauski modelinde para yerine sermayeyi maximande yerleştirerek parasal bir ekonomide aşırı sermaye birikimi elde edip etmediğimize bakıyoruz. {Kurz (1968)} Fert başına sermaye stokunu -tüketimin yanı sıra- maximande yüklemek hızlı büyümeye öncelik veren sovyet plancısının amaç fonksiyonunu modellemek açısından bir hayli gerçekçi görünüyor.⁶

Sidrauski modelini maximande m yerine k koyarak yazalım:

$$\max_{k, a, \lambda} \int_0^{\infty} e^{-\beta t} \cdot U(c, k) dt$$

Kısıtlar:

$$(i) a = m + k \quad (ii) a = v - m(n + \pi) + f(k) - c - k(\mu + n)$$

Burada $v = (M/M) / (M/Np) = \mu \cdot m$, $m = M/Np$, $k = K/N$, $\pi = p/p$ ve μ sermayenin yıpranma katsayısı oluyor.

{Ayrıca, M : para stoku, p: fiyatlar genel seviyesi, π : enflasyon artış oranı, m: fert başına reel para stoku.}

(i) tahditi $a = m + k$ fert başına toplam (para stoku + reel sermaye) zenginliği (assets) verir. (ii) kısıtı ise bir "akım tahditidir" (flow constraint).

İkame edersek:

$$\max_{k, a, \lambda} \int_0^{\infty} e^{-\beta t} \cdot U \{v - (m(n + \pi) + f(k) - k(\mu + n) - a, k) + \lambda(a - k - m)\} dt$$

elde ederiz. Euler şartı;

$$\frac{aH^*}{ak} - \frac{d}{dt} \left(\frac{aH^*}{ak} \right) = 0$$

$\Rightarrow e^{-\beta t} \{ (f(k) - (\mu + n)) u^1 + u^2 - \lambda \} = 0$ ve $f'(k^*) = n + \mu + \beta - (u^2/u^1)$ elde ederiz. (k^* : optimal değer, H^* : iskonto edilmiş değerli Hamiltonian (current value Hamiltonian)) Gözden geçirilmiş altın kural (MGR: modified "Golden Rule") $f'(k^{mgr}) = n + \mu + \beta$ idi. Yeni "altın kural" ise $f'(k^*) = n + \mu + \beta - (u^2/u^1)$ değerini verdi. $u^2 > 0$, $u^1 > 0$, $u^{22} \geq 0$, $u^{11} \geq 0$ ise

$$f'(k^*) < f'(k^{mgr}) \Leftrightarrow k^* > k^{mgr}$$

Yani, aşırı sermaye birikimi (yatırım) durumuna geliyoruz. Bu duruma dinamik etkinsizlik (dynamic inefficiency) adı verilir.⁷ Dinamik etkinsizlik pratikte ne kadar önemlidir? Obstfeld & Rogoff (1996) dinamik etkinsizliğin gelişmiş kapitalist ekonomilerde pratik bir sorun olmadığını düşünüyorlar. Aslında bu konudaki tek orijinal kaynak Abel, Mankiw, Summers ve Zeckhauser (1989) ve bu kaynağa göre karlar, 1960-84 arası gelişmiş altı kapitalist ülkede, sabit bir sermaye/emek oranını muhafaza etmek için gereken yatırım oranının üzerinde seyretmiş. Reel sosyalist ülkelerde planlamanın objektif fonksiyonundan kaynaklanan bir dinamik etkinsizlik varsa bu sonuç Sovyet büyümesinin aşırı sermaye yoğun olması ve daha önce işaret edilen "azalan getiriler tuzağına" düşmesi ile uyum halindedir.⁸ Solow modeli analogisi - ki Martin Weitzman'ın bir "kıssadan hissesidir" (Weitzman, 1990) - geçerli ise, sermaye birikimine verilen dolaysız önem sermayenin etkin olmayan kullanımına ve sosyal refahın dengede optimalite-altı gerçekleşmesine neden olabiliyor. Modelin "saddlepath" (eyer patikası) özelliği ise geçerliliğini korumaktadır.⁹ Akla gelebilecek bir diğer soru Sovyet ekonomisinde görülen "çevrimlerin" (cycles)¹⁰ sermaye artışı kararları ile ilişkisinin olup olmadığıdır. Ayrıca bu kararların

"sol" bir politikaya kayma ile eş zamanlı olup olmadıkları da araştırılabilir. Bu ilişkinin gösterilmesi, reel sosyalist ekonomilerde de, kapitalizmdeki siyasi (seçimsel) iş çevrimleri (electoral business cycles) benzeri, siyasi olarak yaratılmış iş çevrimlerinin (political business cycles) var olmuş olduğu sonucuna götürebilir.

(B) Veriler

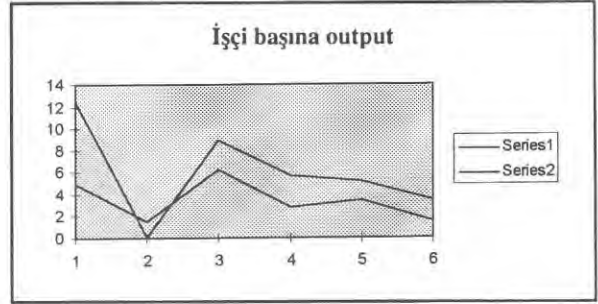
Öncelikle eldeki bazı verileri sergilemek istiyorum. Bu veriler görsel bir ampirik destek olarak kullanılıyor ve gerçek bir ekonometrik çalışmada kullanılacak formel testlerden yoksun da olsalar, bir fikir verebilirler. Ayrıca, söylemek istediklerimi söylemek için -şimdilik- ekonometriye ihtiyacım olmadığını sanıyorum. Üç tür veri var: resmi veriler, Batı (genellikle CIA) verileri ve Khanin verileri. Bu sonuncusu Sovyetler Birliği'nin dağılma aşamasında ortaya çıkmış bir veri kümesi. Araştırmacı Khanin yeni veriler yayınlayarak resmi Sovyet verilerinin CIA'nın sandığından da berbat tahrifatlarla dolu olduğunu ve işlerin "Gerschenkron etkisi" gibi tesbitleri çok aşan bir sistematiklikte olduğunu iddia etmiş. (Etmiş diyorum çünkü ana kaynak Rusça ve Batı dillerine çevirisi yok.) Manzara şöyle:

Sovyet büyüme oranları

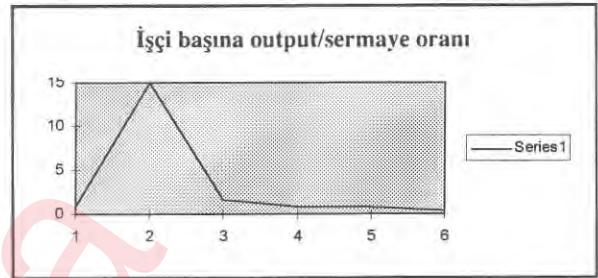
Periyod	Batı Verileri		Resmi Veriler		Khanin Verileri
	Toplam	Endüstri	Materiel	Endüstri	Materiel
İşçi başına output	2.9	5	11.4	12.5	0.9
1928-39	1.9	1.5	2.1	0.1	1
1940-49	5.8	6.2	8.3	8.9	5.3
1950-59	3	2.8	5.4	5.7	2.7
1960-69	2.1	3.4	4.1	5.2	1.2
1970-79	1.4	1.5	3	3.4	0.2
1980-87					
İşçi başına sermaye					
1928-39	5.7	6.5	8.7	11.9	5.9
1940-49	1.5	0.1	2.7	1.5	1.3
1950-59	7.4	3.9	7.7	8	3.5
1960-69	5.4	3.4	7.1	6.1	3.8
1970-79	5	4.1	6.8	6.3	1.9
1980-87	4	4	5.3	5.6	0.1

Kaynak: Easterly & Fischer (1995)

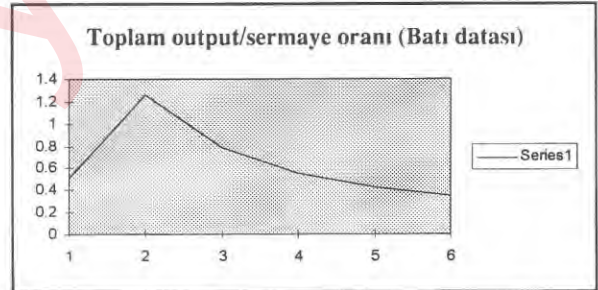
Endüstriyel sektör için: Resmi data ve Batı datası

Endüstriyel sektör için: Batı datası

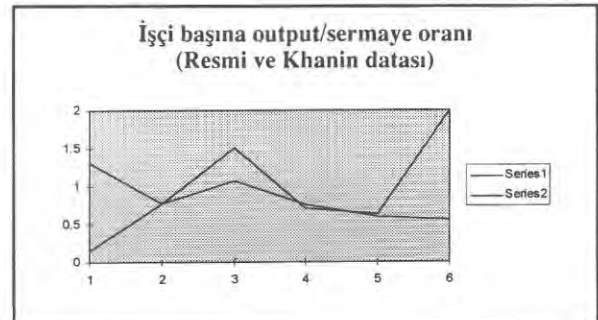

Toplam için: Output artışı ve sermaye artışının karşılaştırılması

İşçi başına üretim artış oranı ile işçi başına sermaye artış oranını bölerek elde ettiğimiz seri (Batı datası) açık bir "sermayeye göre azalan getiri" eğilimi çiziyor.

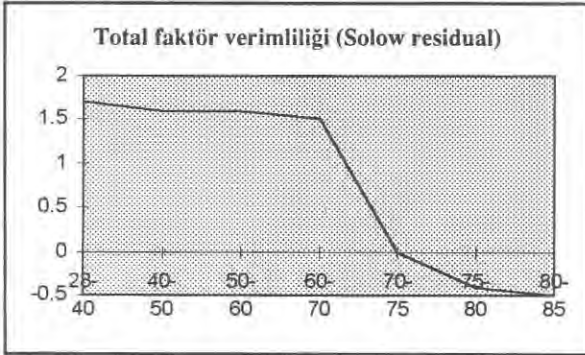
Materiel sektör için:

Total Faktör Verimliliği

1928-40	1.7
1940-50	1.6
1950-60	1.6
1960-70	1.5
1970-75	0.0
1975-80	-0.4
1980-85	-0.5

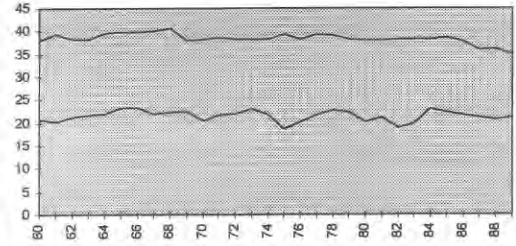
Grafikle gösterirsek:

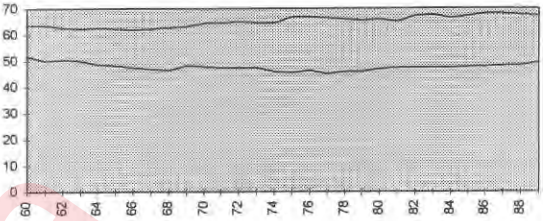
Aşağıdaki grafikte ABD ve SSCB'nin 1960-89 dönemindeki yatırım/GSYİH oranları verilmiştir (1985 sabit dolar fiyatlarıyla). Yukarıda seyreden seri SSCB'nindir. {Kaynak: PENN World Table Mark 5.6} Bu grafiğin duali olarak tüketim harcamalarının GSYİH'e oranını da aynı kaynaktan veriyorum. Gelir dağılımının kötü olmadığı, ancak sanıldığı kadar da eşitlikçi olmadığı Bergson (1984) tarafından gösteriliyor. Ancak, tüketim serilerinin karşılaştırılması SSCB'nin "aydınların ihaneti sonucu ve ideolojik nedenlerden dolayı" yıkıldığı tezlerinin yanlışlığını açıkça gösterecektir. Sovyetler Birliği reel gayri safi milli gelirin ABD'ye göre çok yüksek bir oranını yatırımlara harcadığı ve tüketimi -Brejnev döneminde dahi- bastırıldığı halde, ABD'nin verimliliğinin çok altında kaldığı için ve en başta bir iktisadi dizayn hatası örneği sergilediği için yıkılmıştır. Dinamik etkinsizlikle kastedilen budur: yatırım yapıyor ama karşılığı giderek azalan bir şekilde alınabiliyor. Ayrıca, Gorbaçov döneminin ilk dört yılında dahi yatırımlarda önemli bir düşüş gözlemlenmiyor.

İkinci grafikte aşağıda seyreden tüketim serisi SSCB'nindir.¹¹ Zou (1991)'in Çin verileriyle yürüttüğü basit regressionlar:

ABD vs SSCB

SSCB vs ABD: Tüketim

$$I_t = 11,23 + 4,06 D_t + 0,551 I_{t-1}, R^2 = 0,50, DW = 1,13$$

(2,84) (2,05) (3,36)

Ve

$$I_t = 31,25 + 12,36 D_t + 0,45 PI_{t-1}, R^2 = 0,73, DW = 1,93$$

(4,47) (5,17) (4,35)

sonuçlarını vermiş (PI : prodüktif yatırımların toplam yatırımlar içindeki payı). Kukla değişkenlerin yüksek katsayı ve istatistiksel olarak anlamlı oluşu¹² "sol" dönemlerde aşırı yatırımın daha da belirginleştiğine işaret ediyor (Kukla değişkenin "kültür devrimi" yıllarına ait olduğunu belirtiyim).

Bir renk : Preobrajenski ve "Makas"¹³

Preobrajenski'nin meşhur kitabını¹⁴ okumuş olanlar kitaba -hiç değilse bendeki Fransızca baskısına- epeyce tartışma yazısının da eklenmiş olduğunu hatırlarlar. Bu tartışmalar hem politik hem de entelektüel-iktisadi niteliktedir; yani "ekonomi politik" tartışmaları denebilir. Özellikle para ve merkez bankası üzerine tartışmalara girdiği bölümlerde Preobrajenski de pek net görülme de, tartıştığı insanların çoğu havanda su dövdüğü için, yine de iyi sayılabilir. Bu tartışmalar ve 14. Kongre tutanaklarından (1925) bazı bölümler bize o dönemin "teknik olmayan" iktisatçı/ekonomi politikçilerinin vaziyeti hakkında bilgi verdikleri için (de) ilgi çekici belgelerdir. "Teknik olmayan" derken

GOSPLAN ile ilgili işlere -o dönem için Kontrol Rakamları- katılmayanları kastediyorum.

Elinizdeki yazı tamamen Raj Kumar Sah ve Joseph Stiglitz'in¹⁵ referansta belirtilen makalesinden çıkarılmıştır. Modelin tamamı ele alınırsa teknik bir optimal vergilendirme makalesidir ve dinamikleştirilmesi ilginç olabilir.¹⁶ Ancak burada gerekmiyor. Yazının amacı şöyle özetlenebilir: klasik bir marksist ekonomi politik kitabının analitik kalbine modern bir bakış fırlatmak ve kalkınma sürecinde sosyalistlerin seçim kazanmalarının zor olacağını göstermek.

Marksist gelenek 19. yüzyılın ağdalı Almancasıyla yazılmış ve sokak romanlarından yüksek felsefeye, analitik iktisattan politik retoriğe, tarihi detaylardan yarı ütöpik çıkarımlara kadar hemen her konuya değinen yüzbinlerce kelimelik kitapları sık sık üretiyor. Burada Preobrajenski'ye farklı ve daha ekonomik bir tarzda bakıyoruz. Preobrajenski'nin *iki temel analitik tezinden* -ve sadece- onlardan bahsedeceğim. Çıkarımları sona saklıyorum. "Makas" tartışmasında Preobrajenski'nin iki temel tezi şunlardır:

Tez 1 : Devlet açılan makası daha da açılmaya bırakırsa devlet sektörünün (sanayi) "ilkel sosyalist birikimi" artar. Yani, iç ticaret hadleri köylülüğün aleyhine dönerse devlet (sanayi) sektörünün birikimi daha fazla olur. Sembollerle ifade edersek:

göreceli fiyat $p = p_{tarım} / p_{sanayi}$ dersek, p düştüğü zaman sanayide sermaye birikimi artar. Sanayide sermaye stokuna K (kapital) dersek ve K 'nın zaman içindeki büyüme hızını dK/dt ile gösterirsek, sanayi üretimi ya tüketilir ya yatırılır varsayımı ile $dK/dt = I$ (yatırım) yazabiliriz. Bu durumda, sembollerle ifade edildiği zaman, Preobrajenski'nin birinci tezi basit bir türeve indirgenebilir.

$$dI/dp < 0 \quad \text{DENKLEM (1)}$$

Açıktır ki, p 'deki bir düşüş sanayi malının fiyatının tarımsal malın fiyatına göre (toplulaştırılmış fiyatlar) yükselişi -yani fiyat makasının açılması- anlamına gelecektir. p yükselirse -makas kapanırsa- sanayide sermaye birikimi (yatırım) düşer. Türev bunu gösteriyor.

Tez 2 : Makas açılıp sanayide sermaye birikimi (yatırım) artarken işçi sınıfının refahı *azalmayacaktır*. Yani "ilkel sermaye birikiminin" yükü tamamen köylülüğe binmiş oluyor. İşçi-köylü ittifakının bozulma-

sına neden olmak ve köylü düşmanlığı gibi dönemin anti-troçkist polemik temaları bu teze dayandırılmıştır diyebiliriz.

Şimdi bu iki temel teze, Sah & Stiglitz'le beraber, analitik ve bireysel aktörlerin rasyonelliği hipotezine dayalı (neoklasik) bir modelleme ile daha yakından bakalım. Sanayi proletaryasının ve köylülerin faydalarını (refahlarını) maksimize ettikleri / bu amaçla davrandıkları bir modelde tarımda çalışanların (köylüler) bütçe tahdit denklemini

$$p.Q = y^1 \quad \text{DENKLEM (2)}$$

ve sanayi işçisinin bütçe tahdit denklemini de

$$p.x^2 + y^2 = w.L^2 \quad \text{DENKLEM (3)}$$

şeklinde yazarak optimizasyona gidersek ilk elde:

- (a) tarım çalışanının faydasının makas açılınca düştüğü ($aV^1 / ap > 0$) ve
- (b) sanayi işçisinin faydasının makas açılınca arttığı ($aV^2 / ap < 0$) sonuçlarına ulaşırız.¹⁷

Şu ana kadar sanayi işçisinin ve köylünün iktisadi davranışlarından bazı sonuçlar türettik. Şimdi kritik önemde bir makroekonomik genel denge şartı yazıyoruz. N^1 köylü sayısı, N^2 sanayi işçisi sayısı, Q tarımda artık ürün, x^2 sanayi sektöründe tüketilen tarımsal ürünü gösterebilir. Tarımsal ürünün arz ve talep eşitliği şartı

$$N^1.Q = N^2.x^2 \quad \text{DENKLEM (4)}$$

olarak yazılabilir.

Yani, toplam tarımsal artık sanayi sektöründe tüketilen tarımsal ürüne eşit olmalıdır. Başka bir deyişle, şehirlerde tarımsal ürün kıtlığı çıkmaması için -1928' deki gibi- köylülüğün tüketmediği tarımsal ürünün sanayi işçilerince satın alınıp tüketilebildiğini varsayıyoruz. Bu şart yerine gelmezse, yani denge bozulursa -tarımda tüketilmeyen tarım ürünleri şehirlerde ortaya çıkmazsa- kıtlık ve karaborsa oluşacaktır. Göreceli fiyat p ve reel işçi ücret haddi w 'nin bu makro dengeyi koruyacak seviyede tutulması gerekiyor. Formüllerin türetilmesine ilişkin detayları yazmıyo-

rum. Eldeki denklemlerle yapılabilen basit matematik işlemler sonucunda **Preobrajenski'nin birinci analitik tezi** $dI/dp < 0$ 'ın doğru olup olmadığını görebiliyoruz. "Tarımsal ürünün fiyatı sanayi ürününün fiyatına göre daha hızlı arttığı zaman, yani p yükselirken -makas kapanırken- tarımsal artık artar" varsayımı altında¹⁸ birinci tezin doğru olduğu sonucuna matematiksel olarak ulaşıyoruz. Özetlersek, makas açılınca sanayide birikim (yatırım) artar tezi davranışlara dayalı bir analitik-mikro çerçevede doğrulanmış oluyor.

Şimdi ikinci teze aynı yöntemle yaklaşalım. Bu teze göre makas açılıp birikim artarken (p düşerken) işçilerin refahı azalmayacaktır. Köylülerin refahı ise azalıyor çünkü "ilkel sosyalist birikim" yoktan varolmuyor ($aV/ap > 0$ ifadesi bunu gösteriyor). Aynı sembollerle ifade edersek **Preobrajenski'nin ikinci analitik tezi** (V^2 : sanayi işçisinin refahı)

$$dV^2/dp \leq 0$$

DENKLEM (5)

olarak gösterilebilir.

Fakat, dolaylı fayda fonksiyonu ve elastikiyet formlerini kullanarak $dV^2/dp > 0$ sonucuna ulaşıyoruz. Yani, p düşerse -makas açılırsa- sanayi işçisinin refahı da azalacaktır. Bu sonucun çıkmasını sağlayan temel mekanizma (Denklem 4) "tarımsal ürünün arz ve talep eşitliği şartı" oluyor. Başka formalizasyonlarda bu denge şartı postüle edilmediği için farklı sonuçlar çıkmıştır. İç ticaret haddi p ve sanayide ücret haddi w arasındaki ilişkiyi bu makro denge şartına bağlı olarak kurarsak, yani arz-talep dengesi korunacak ise¹⁹, *tarım aleyhine makas açmanın sanayide de reel ücretleri düşüreceğini görüyoruz*. Uzatılmış bir NEP'te en kolay uygulanabilir politikalardan biri olan iç ticaret hadleri politikası işçi sınıfının da refahını düşürecektir.

Yukarıdaki formelleştirme doğru mudur? Blomqvist (1986) ve Carter (1986) alternatif modeller öneriyorlar. Carter (1986) dış ticarete kısıt konmayarak açık ekonomi varsayımı yapılırsa Preobrajenski'nin ikinci tezinin de doğru olduğunu gösteriyor. Sah & Stiglitz (1986) cevap olarak 1920'lerde Sovyet ekonomisinin dış ticaret tahdidi altında olduğunu postüle etmenin tarihi gerçeğe daha uygun olduğunu iddia ediyor. Bu cevap bana şu anda yeterli görünmüyor. Daha genel bir çerçevede Sah & Stiglitz (1985) dual gelişme hipotezine ilişkin kapsamlı modeller geliştiriyorlar. Dixit (1969) ve Hornby (1968) bu konuda köşe taşı niteliğinde makaleler. Asıl genel makale ise

Sah & Stiglitz (1987).²⁰ Buradaki amacım açısından Sah & Stiglitz (1984)'ün temel mesajını yeterli görüyorum. Bu formelleştirme tek model olmasa da, ana metodolojik çerçeve kanımca doğrudur ve Sovyetler Birliği 1920'lerde tahditsiz dış ticarete açık bir ülke olarak herhalde görülemez.

Bu kısa notun çıkarımları şöyle özetlenebilir:

(1) Preobrajenski'nin bir analitik önermesinin doğru, ikincisinin ise yanlış olduğu sonucuna ulaşıyoruz.

Burada analitik iktisatın bir sürü malumatın arasına sıkışmış açık seçik önermeleri bulup çıkarıp test etmemizi sağlamaktadır. Neticede marksist ekonomi politüğün biraz fazla gevşek ve lafzi geleneğinin hafifçe silkelenmesinin yararsız olmadığı görülebilir. En azından, gevşek dokuda ve ideolojik/siyasi tartışmalara yedirilmiş analitik argümanları net olarak görmeye çalışma hakkımız var.

Sosyal bilimlerdeki gerçek entellektüel duruma bir göz atarsak marksizmin gittikçe rafine argümanlardan uzaklaştığını ve siyasi gelişmelerden bağımsız olarak da yirmi yıla yakın bir süreden beri etkisizleşmekte olduğunu görebiliriz.

(2) Zamanında troçkistlere karşı kullanılmış olan köylü düşmanlığı temasının pek bir temelini olmadığı (bir defa daha !) görülüyor. Aslında Preobrajenski'nin çerçevesinde kısa vadede işçiler için de durum pek iyi olmayabilirmiş. Köylülüğün sırtına ekstra yük vurmak -en azından, belki- argümandan çıkmıyor. Preobrajenski o tarihte "hem köylülük hem de işçi sınıfı ilk birikimin yükünü taşıyacak" demiş olsaydı daha mı çabuk gözden düşerdi dersiniz ?

(3) Sosyal bilimlerdeki gerçek entellektüel duruma bir göz atarsak marksizmin gittikçe rafine argümanlardan uzaklaştığını ve siyasi gelişmelerden bağımsız olarak da yirmi yıla yakın bir süreden beri etkisizleşmekte olduğunu görebiliriz. Uluslararası entellektüel kamuoyu Preobrajenski'nin dönemindeki gibi yarı retorik, yarı ideolojik, yarı pozitif çalışmalardan artık pek etkilenmiyor.

(4) "Makas" probleminin strüktürü açıktır: *kolonileriniz yoksa birikim -sosyalist etiketi de yapıştırılsa- köylüden ya işçiden ya da her ikisinden gelecektir.*

Denge varsayımı ile her ikisinden de geldiğini gördük. Denge bozulursa da tarım ürünü kıtlığı doğacaktır. Ve denge önemli bir kavramdır. Nedenleri Preobrazjenski'nin problemi çerçevesinde olmasa da, *denge-sizlik* Sovyetler Birliği'ni 1990'da Leningrad'da (Leningrad) pasaport(u) ile et satılan bir duruma getirdi.

(5) Evet, denge önemli bir kavramdır: 1920'lerin tasviye edilerek öldürülen ilk Sovyet iktisatçılarından bir bölümünün, örneğin Groman ve Bazarov'un, haklı olduklarını düşünmek için açık teorik nedenler söz konusu. Buharin'i ve Kondratev'i tümüyle haksız sayamıyorum. Zamanında kullanılan siyasi argümanları bilmekle beraber, iktisadi argümanlarla çelişen siyasi tezlerle hareket etmek zorunda kalınırsa, doğacak çatlağın daha sonra ortadan kaldırılmasının kolay olmadığını -ex post- düşünüyorum. Makroekonomik dengeleri ve teşviklere uyumluluğu dikkate almayan (incentive incompatible) bir büyümenin "büyüme zaten dengesiz olur (unbalanced growth)" gibi ilgisiz argümanlarla reddedilmesinin insanların hayatları üzerinde ciddi etkileri olabilir.²¹

İki önerme ile bitiriyorum:

Tez 1: Teşviklere uyumlu (incentive compatible) bir sistemi dizayn edemeyen bir planlama dengesizlik yaratır ve etkin de olmaz. Etkin olmazsa uzun dönemde rekabet edemez ve yurttaşlarına da yararı azalır.

Tez 2: Kapitalizmin domine ettiği bir planlamaya marksist anlamda sosyalizm denemez. Reel sosyalizm marksist anlamda kapitalizmin altında seyreden bir üretici güçler/üretim ilişkileri konfigürasyonu olmaktan ileriye gidememiştir.²²

(C) Ekonomik büyüme üzerine bir not

Bu yazıdaki ana makalede Sovyetler Birliği'nin hızlı sermaye birikimine dayalı bir modelle Batı'yı yalalamaya çalıştığını ve teknolojik gelişmeye dayalı bir modele geçecek esnekliği gösteremeyerek "azalan getiriler tuzağına" düşmüş olabileceğini göstermek istedim. Ayrıca, *reel sosyalizmin iktisadi açıdan kapitalizmden farklı gelişme yasalarına sahip olacak bir*

düzlemde olmadığını, iktisadi dinamiklerin aynı mantıkla işlediğini ve *her reel sosyalizmde işleyeceğini* göstermek için iş çevrimlerinin (business cycles) Sovyetler Birliği'nde de var olduğuna dikkat çekiyorum. Gerçekten de, insan davranışları değişmediği sürece - iktisadi hesaba gerek bırakmayacak bir bolluk (post-scarcity) toplumundan da söz edemiyorsak- bilinen tüm ekonomik sorunlar bu tip bir toplumsal formasyonda da ortaya çıkabilir (Enflasyon yerine "bastırılmış enflasyon" gibi). İdeolojik çerçeve bir tarafa, ağırlıklı bir devlet sektörü olan, bir anti-emperyalist ihtilal sonrası milli burjuvaziye dayalı kapitalist kalkınma denemesi - önemli bir köylülüğü ve düal ekonomisi de olan bir ülkede- Sovyet tipi bir kalkınma deneyiyle eş ya-pıdadır (izomorfiktir). Fark ideolojide, altruist ve

koopratif davranacak yeni kuşakların ortaya çıkmasında olabilir. Olamadı. Olamamasında şartların, tek ülkede sosyalizmin veya partinin rolünün tartışmasına girmek bu yazının amaçları arasında değil. Ancak, reel sosyalizmin çeşitli deneylerini makro iktisat açısından bir büyüme modelleri sınıfına asimile ederek *analitik bir iskelet* kurmayı denemenin anlamı varsa, diğer büyüme deneylerine bakmanın da bir anlamı olabilir. Gerçekten de, uzun dönemli büyüme deneylerinden, son yıllarda hız kazanan ampirik araştırmaların sonuçlarına *genel olarak referans* vermek suretiyle, nasıl bir sonuç çıkarabiliriz? Hangi ülkeler hızlı büyümüştür ve büyümenin kaynakları nelerdir? Açıkça, şöyle düşünüyorum:

Bir ülke kabul edilebilir bir ortak veya konvansiyonel tanım bazında sosyalist olabilir. Örneğin, burjuvazisi tasviye edilmiştir ve toplum dayanışmacı bir ideolojiye form oluşturan sosyalist bir partiye - Marx'ın yazılarına verilen önemin konuyla ilişkisi kanımca çok azdır- güvenmiştir. Bu toplum tarihi ve coğrafi/demografik nedenlerden dolayı desantralize karar alma sistemlerine dayalı, inisiyatif kullanan, dışarıya kapanmayan ve enformatik teknolojisini bloke etmeyen bir siyasi kültürle hareket etmektedir. Başka bir sosyalist toplum ise çok farklı öncüllere dayanmak zorundadır. Çok büyüktür, dışa daha kapalıdır. Kültür çatlaması yaşadığı için sosyalist parti daha direkt bir hegemonya arayışına girmiştir. Merkezi bürokrasi geleniği ağır basmaktadır vs. Bu iki toplum arasında *kurumlarda* özetlenen - kurumlari matematiksel in-

dirgenmiş bir formda (reduced form) temsil etmeyi uygun bulursak farklı oyun-teorik çerçevelere giren-kültür/davranış farklılıkları bulunmaktadır. Sosyalist bir üst-kimlik diskuru bu farklılıkları eşitleyebilecek ve bu iki toplumu homojenleştirecek güçte olabilir mi? Olabilirse ortaya çıkan manzara neye benzeyecektir? Kanımca, kapitalist olan ama sosyalist toplumlarımızın birisine benzer kurumsal ve tarihi geçmiş ve davranış kalıpları gösteren bir toplumla bu sosyalist toplum arasındaki benzeşim iki -teorik olarak ikisi de sosyalist- sosyalist toplum arasındaki uyumdan daha fazladır. Analitik iskelet derken bunu kastediyorum. Muhtemelen, elli-yüz yıllık bir sürece bakıldığında yapıları/dokuları benzer olan toplumlar -kapitalist veya sosyalist- benzer ekonomik performanslar da göstereceklerdir. O halde büyüme performansı ve büyümenin yapısı -konvansiyonel bir kapitalizm/sosyalizm dikotomisi söz konusu performansı izah etmeye yetmiyorsa- neye dayanıyor?

Yeni büyüme teorileri (endogenous growth) çerçevesinde ampirik egzersizler de çoğaldı. Bunların bir özetini Sala-i Martin (1997) veriyor ve De Long (1996) bir değerlendirme yapıyor. Deskriptif sayılabilecek bir "cross-section" (kesit) ekonometrisi şöyle

sonuçlar vermiş. Bir ekonomi hızlı büyümüş eğer:

— Düşük (işçi başına) GSYİH ile yola çıkmışsa (catch-up etkisi)

— Beşeri sermayesi varsa

— Yaparak öğrenmek (learning-by-doing) ve içerilmiş (embodied) teknolojik ilerlemeye izin veren makina yatırımları ve sermaye birikimi varsa

— "Serbest ticarete açık" ise (Burada *içeride* liberal olmak kastediliyor.)

— Hukuki çerçeve (insan hakları, siyasi haklar vb) tamamsa

— Ülke ekvatorun "yeterince" uzaktaysa

— Budist, Müslüman, Konfüçyusçu bir dini ideoloji varsa

— Madencilik sektörünün

önemi göreceli olarak büyükse hızlı büyümüş.

Asıl önemli olan ise şu olabilir:

— Devlet sektörünün büyük veya küçük olması önemli değil: büyük olup büyüyenler, küçük olup büyüemeyenler var.

— Düşük enflasyonun varlığı -hiperenflasyon yoksa- önemli değil.

— Finans piyasalarının sofistike hale gelmiş olması önemli değil.

— Kurun yanlış değerlerde gezinmesine neden olması veya volatil bir karaborsa kuruna yol açması halleri dışında, düşük kota ve tarifeler uygulanması ve dışa yönelik büyüme stratejisi uygulanması (outward-looking policy) önemli değil.

— Batı kültürü (Weber'in protestan etiki çerçevesinde) önemli değil.

— Birey hakları ve siyasi haklar önemli: University of California - Berkeley'den De Long burada bu ampirik çerçeveyi zorlayan bir yorum yaparak "tepeden inme sanayileşme olamaz, sonunda aynı yere yakınsar, sadece gereksiz yere zorlama yapılmış veya te-

rör dönemi yaşanmış olur" diyor. (Yakında çıkacak olan 20. yüzyılda büyüme ile ilgili iktisadi tarih ders kitabının bir tezi de zaten bu. Bu iktisatçının Stalin dönemine ilişkin görüşü de bu zaten. (De Long (1997))) Bu tezlerin hepsine katıldığımı söyleyemem. Bu tarz araştırma yapmanın ("I Just Ran Two Million Regressions") sınırlı bir yararı olduğuna inanıyorum. Yine de, bir çerçeve belirliyor ve buna katılıyorum. Ciddi bir büyüme patikası değişik kurumsal ortamlarda ve sermaye birikimi rejimlerinde ortaya çıkabiliyor. Altta yatan kurumlar ve tarihi davranış mirası toptan üst belirleyici etiketlerin içini dolduran şeydir. İki "realize olmuş sosyalizm" arasında müt-hiş bir benzerlik ve ekonomik performans farkı oluşabilir ve sosyalizm/kapitalizm dikotomisi açıklayıcı olamayabilir.²³ Sanırım daha "mikro"bakmak gerekiyor. Belki de, bu yaklaşım doğruysa, "sosyalizm zaten ideal olanın adıdır" veya "sosyalizm kapitalizmden daha ileri bir üretim tarzıdır" formülleri yerini "sosyalizm kapitalizmle aynı iktisadi yasallıkların kısıtı altında, daha eşitlikçi ve ekonomik performansı spesifik kurumlar tarafından belirlenen bir üretim tarzıdır" ifadesine bırakıyor diyebiliriz. Kuşkusuz bu henüz bir tanım oluşturmuyor.

(D) Son söz : Sosyalizm ve kooperasyon

Sosyalizm, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, hala olanaklı bir toplumsal proje sunabiliyor mu ? Başka türlü söylersek, "reel sosyalizmden" sonra başka türlü bir sosyalizm mümkün olabilir mi ? Tanımlarda anlaşabilmek zor olduğu için önce sosyalizmi tanımlıyorum. Başka tanımlar da, kuşkusuz, olanaklıdır. Ancak, aşağıdaki tanımi, tarihi ve somut referanslardan mümkün mertebe uzak, dolayısıyla soyut ve yararlı bir tanım olarak görüyorum. *Sosyalizm nedir ?* Sosyalizm, insana-bireye sosyal statü, politika-ya katılmak ve kendini gerçekleştirmek için gerekli maddi refahı -sosyal açıdan iktisadi etkinliği sağlayan dağılımlar kümesi içinde maksimum gelir dağılımı adaletiyle- sağlayabilecek olan bir kurumlar/teşvikler sistemidir. "Reel Sosyalizm" kamu mülkiyeti (üretim araçları üzerinde özel mülkiyetsizlik), tek parti

ti sistemi (rekabetsiz politika) ve merkezi planlamanın (piyajasız ekonomi) oluşturduğu bir bileşke olarak görülebilir. Ancak, kamu mülkiyeti, merkezi plan veya tek parti sistemi sosyalizmin yukarıda verilen tanımının zorunlu öğeleri değildir. Bu üçünün konfigürasyonu hiç değildir. Ayrıca, sosyalizm için üniversal bir altrüizm de gerekmemektedir.²⁴

Sosyalizmin olanaklılığı, rasyonel aktörlere dayalı "şartlı kooperasyonu" kararlı bir denge olarak ortaya çıkarabilen bir kurumsal dizaynın olanaklılığı ile eşdeğerdir. Yukarıdaki tanımın ifade edilmemiş varsayımlarını da açalım. Sosyalizm rasyonel aktör-

lerin tercih ve davranışlarına dayalı kararlı bir denge oluşturamıyorsa (a) diktatoryal tercihlere dayalıdır (b) insanın rasyonel davranış terimi içinde ifade edilen fayda/kar maksimizasyonu yapan bir varlık olmaktan çıkıp altrüistçe davranan bir varlığa dönüşeceği tezine yaslanmaktadır. Demokrasiyi, yani tercihleri ve seçişi, ciddiye alanlar sosyalizmi ilk şık temelinde reddedebilirler. İnsanın "yeni bir insana" dönüş-

ceği görüşünü gerçekçi bulmayanlar da ikinci şık bazında sosyalizmi inandırıcı bir proje olarak görmeyebilirler. Gerçekten de, kanımca insan doğasının değişeceği varsayımı, a priori olarak ne kabul ne de red edilebilse de, bir toplumsal projenin temeli olamaz. Tam tersine, bu varsayım mevcut sorunları kenara süpüren bir varsayımdır. Bu durumda, sosyalizmi rasyonel davranan aktörlerin serbest -fakat sisteme içsel-belirlenen tercihleri doğrultusunda ortaya çıkabilecek bir kararlı denge olarak görmek gerekiyor. *Bireysel açıdan rasyonel davranış kooperasyona dayalı bir dengeye götürmelidir.* Alternatifi sosyalizmin tanım gereği farklı davranan, kar/fayda maksimizasyonunu dar anlamda yapmayan, değişik bir "zihniyete" sahip insanların yaratabileceği bir düzen olduğunu söylemeyi gerektirir. "İnsan" ya sosyalizm öncesinde de değişmiş olmalıdır ya da sosyalizm insanı hızla değiştirecektir diyebilmeliyiz. Bunu varsayamıyorsak sosyalizmi ekonomi politik diskurunun içinde tanımlamak zorunluluğu ile karşı karşıya kalırız. O zaman, sosyalizm, kapitalizmden farklı türde bir sosyalizm ve kapitalizmin tersine, bir dayanışma ögesi içermek durumunda olduğuna göre, aktörlerin kooperatif davran-

masını sağlayacak bir kurum/teşvik sistemi dizayn edilebilmelidir. Başka türlü ifade edersek, sosyalizm iktisat ve sosyal teoride temel sorulardan birisi olan *kollektif aksiyon* probleminin bir çözümü olmak zorundadır. Rasyonel davranan ajanlar bu tarzdaki davranışlarının sonucu olarak kooperasyona gitmelidirler. Bu çerçevede, sosyal demokrat bir kapitalizmden sosyalizmi ayıran tek öge dayanışma ve kooperasyon ögesi olabilir. Kooperasyon, kurumlara ve teşviklere özel ve koopere edileceği beklentisine şartlı bir kooperasyondur. Kooperasyon, gelir dağılımında sosyal açıdan optimal bir eşitlik veya eşitsizliği çağrıştırmakta ve insana kendisini geliştirebileceği maddi seviyeyi verebilecek bir denge için de, gelir dağılımı eşitliğinin iktisadi etkinliği sağlayan gelir dağılımları kümesi içinde adil olması gerekmektedir. "Hangi adalet kuramına göre adil olmalı" sorusunu sosyalizm tanımına dahil edemeyeceğimiz kanısındayım. Sosyal statü ve politik varlık olma şartları ise, katılımcı bir sistemi çağrıştırıyor.

Kooperasyon sosyalizm için gerekli şart ise, kooperasyonun hangi şartlar altında olanaklı olduğu sorusu kritik önem kazanıyor. Oyun teorisi bize aşağıdaki genel şartları kabaca veriyor: kooperasyon (1) oyun uzun dönemli ve tekrarlı bir oyunsa (repeated game) (2) tam enformasyon varsa (3) az sayıda oyuncu varsa ... daha fazla olanaklıdır. Bu tesbitlerin sosyalizm ile ilişkisini biraz daha açık hale getirebiliriz: *"demokratik bir sosyalizm" ancak az sayıda aktörün tam enformasyon ortamında uzun süre beraber olması ile mümkün olabilir.* Kültürel bir homojenliği tam enformasyon için gerekli varsayıyorum ve az sayıda oyuncu varsayımına bir kez daha dikkat çekmek istiyorum.

yorum. Enternasyonalizmin varlığı bir veri olarak alınamıyorsa, yukarıdaki tanıma uygun bir sosyalizm sadece kültürel açıdan homojen, rasyonel, küçük bir komünote için olanaklı olabilir. Küçük ve homojen bir ülke... Söz konusu cemaatin dünyanın geri kalanıyla ilişkisi sorunu yukarıdaki çerçevede yer almamaktadır. Yanyana küçük "sosyalizmlerden" bahsedilebilir belki, ama bir evrenselleşmeden bahsedilemez. İnsan doğasının değişmediği varsayımıyla, sosyalizm içsel dinamiği ile enternasyonalizmin tam tersine götürebilir.

Yukarıdaki şartlara tam uymayan ama yine de istenebilir ve yapılabilir bir "ikinci en iyi" sosyalizmi mümkün müdür? Bu sorunun cevabı, "ikinci en iyinin" doğası gereği, genel bir cevap olamaz. İkinci en iyiye gerilemiş bir sosyalist Sol'un "reel sosyalizm" dışında bir planla ortaya çıkması, sosyal demokratlardan farkını ortaya koyabilmesi ve ikna edici olabilmesi hangi ölçüde mümkün olacaktır? Kanımca, sosyalizmin asli öğeleri olduğu su götürmeyen bir devlet mülkiyeti/tek parti/merkezi plan bileşkesini savunmak kavramsal düzeyde de artık olası değildir. Sovyet sosyalizminin olağandışı dönemlerde bir büyüme modeli olarak -çok şey pahasına da olsa- önemli başarılar sağladığı, ancak iş sermaye birikimini zorunlu tasarrufla sağladıktan sonra kaynak dağıtmaya ve "ince" teknoloji üretmeye gelince duraladığı ve hızla gerilediği bir gerçektir. Acaba Sovyet usulü sosyalizm sadece bir büyüme modeli miydi ve Alman I. Dünya Savaşı planlamasından alındığı şekilden özde farklılaşmamış mıydı? Bu sistem teknoloji/yeni ürün geliştirme/teşvik sistemi olarak aşırı derecede etkinlik altı bir yapı olduğu için çökmemiş miydi? Yirmibirinci yüzyılda feodalite benzeri politik fiefler yaratarak geç merkantilizm peşinde koşmak "ilericilik" sayılabilir mi?

Yukarıdaki kooperasyon ve sosyalizm analizi standart oyun teorisi sonuçlarına dayanmaktadır. Türkiye'nin bugün geldiği noktada, tarihi olarak -dizayn hatası taşıdığı için- yenilmiş modellere kimse itibar etmeyecektir. Sol sadece negatif muhalefet yapmakla yetinmek istemiyorsa net bir reform programına sahip olmalıdır. *Sosyalist Sol AB'ye tam üyeliği,*

politik hakları ve eksiksiz bir demokrasiyi savunup, ulaşılabilecek bir yüksek milli gelir ve "normalleşme" düzeyinde işçi katılımı/işçi şirketleri/devlet mülkiyeti dışındaki kamu mülkiyeti biçimlerini tartışmaya açmalıdır.

Ek 1 :

Birinci Ek'te Teori başlıklı bölümde sergilenen modelin daha ayrıntılı bir çözümü yer alıyor. Chiang (1992) ve Beavis & Dobb (1990) optimal kontrol formatında dinamik optimizasyon için yararlı kaynaklar. Birincisi daha pratik, ikincisi ise matematiksel temellere daha derin iniyor. {Bu yazıyı okuyan iktisat öğrencilerine öncelikle Chiang'ı öneririm.}

Zaman türevlerini, örneğin, dk/dt yerine k ile gösteriyorum.

Problemi

$$\max_{k, a, \lambda} \int_0^{\infty} e^{-\beta t} \cdot U(c) + \varphi V(k) dt \quad \text{şeklinde yazarsak,}$$

ve tahdit fonksiyonunu $\dot{k} = f(k) - c - (n + \mu)k$ şeklinde yazarsak ;

İskonto edilmiş Hamiltonian (current value Hamiltonian) ile çözersek:

$H = U(c) + \varphi V(k) + \lambda \{ f(k) - c - (n + \mu)k \}$ şeklinde dönüştürülen maximandi çözerek :

$$\dot{k} = f(k) - c - (n + \mu)k \quad (aH/a\lambda = k \text{ şartından}) \quad (1)$$

$$\dot{c} = (-1/u''(c)) \{ \varphi V'(k) + U'(c) (f'(k) - n - \mu - \beta) \} \quad (\lambda = -aH/ak + \beta\lambda \text{ şartından}) \quad (2)$$

$$\lim_{t \rightarrow \infty} e^{-\beta t} \lambda k = 0 \quad (\text{transversalite şartı}) \quad (3)$$

elde ederiz.

{ *Püristler için not:* cari (iskonto edilmiş) Hamiltonian ile çalıştığımızdan λ yerine $m = \lambda e^{\beta t}$ yazabiliriz. Ama notasyonu daha fazla karıştırmak istemedim. }

(1) ve (2) numaralı denklemlerin oluşturduğu sistemi linearize edersek:

$$\dot{c} = (n + \mu + \beta) - f'(k^*) (c - c^*) + \{ \varphi V''(k^*) + U'(c^*) f''(k^*) \} / -U''(c^*) (c - c^*)$$

$\dot{k} = - (c - c^*) + \{ f'(k^*) - n - \mu \} (k - k^*)$ elde ederiz. Burada c^* ve k^* denge değerlerine işaret eder.

Buradan elde edilen matrisin (S) *trace* (S) değeri > 0 . Yani iki karakteristik kökün toplamı pozitiftir: en az birisi pozitif olmak zorundadır. Bu durumda kararlı (stable) bir denge yoktur. Determinan negatif ise tek bir optimal denge patikası vardır: köklerin birisi pozitif diğeri negatiftir. (saddle-point stability / "eyer patikası" kararlılığı) Determinanın negatif olması için:

$\Delta = \{ n + \mu + \beta - f'(k^*) \} \{ f'(k^*) - n - \mu \} - \{ \varphi V''(k^*) + U'(c^*) f''(k^*) \} / -U''(c^*)$ ifadesinde $f'(k^*) - n - \mu$ teriminin negatif ve eksi işaretinden sonraki terimin de negatif olması gerekiyor. Dinamik etkisizlik varsa bu terimler negatiftir ve model "saddle-point stable" olur. Maximandi değiştirmemiz orijinal modelde gözlemlenen eyer patikası özelliğini kaybettirmiyor. Ayrıca, maximanddaki $V(k)$ ifadesinin önündeki ağırlık φ ne kadar fazlaysa dinamik etkisizlik o kadar yüksek olur. Yani, $dk/d\varphi > 0$.

Bunu görmek için *durağan duruma* (steady state) bakalım:

Yani, (1)'de $\dot{k} = 0$ ve (2)'de $\dot{c} = 0$ olur.

$$(-1/u''(c^*)) \{ \varphi V'(k^*) + U'(c^*) (f'(k^*) - n - \mu - \beta) \} = 0 \quad (4)$$

$$f(k^*) - c^* - (n + \mu)k^* = 0 \quad (5)$$

(4) ve (5)'in toplam diferansiyelini alırsak:

$$\begin{bmatrix} dc \\ dk \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \{ V'(k^*) / U''(c^*) \} d\varphi \\ 0 \end{bmatrix}$$

$$dk/d\varphi = V'(k^*) / \Delta U''(c^*) > 0$$

Ek 2 :

Bu yazının ana gövdesine eklenmiş çok sayıda ek olduğu açık. Bunun nedeni bu konularda her zaman bir "özel sayı" çıkarılamaması. Ramsey problemi reel sosyalizmle ilgili bir yorumda bulunmak için kullanmışken, aynı çerçevede bir *normatif* sorunun da varlığına dikkat çekmek istiyorum. İktisatta normatif denilen sorunlar genellikle siyaset felsefesi problemleridir ve iktisatçı/matematikçiler bu tartışmaları formalize ederler. Türkiye'de formel yazıların genellikle okunmadığı sanılıyor: yurt dışında ise iktisatçılar formel çerçevesi net olmayan makaleleri okumazlar ve okusalar da pek anlamadıklarını iddia ederler. Böyle bakmak için mutlaka neoklasik iktisatçı ol-

mak da gerekmez: örneğin, Morishima da formel yazıyordu. { Ben de kendi adıma Morishima'yı büyük bir hızla okuyabilirken Marx'da bunalımlar geçirdiğimi itiraf etmeliyim. Herhalde bu bir eğitim deformasyonu sonucu oluyor ama nedeni konusunda kesinlikle emin olamıyorum. } Bu ekte benim çok sevdiğim türden bir konuyu "hikaye etmeye" çalışacağım. Matematikçiler "hikayemi" okurken sinirlenebilirler: tek umudum hedef kitle olan sol okurun -matematikçi veya sıkı matematik bilen mühendis olmayan sol okurun- ilgisini çekmesi. Yani matematiği kısmen "Türkçeleştirmek" gibi bir işe soyunacağım.

Optimal büyüme teorisi esas itibarıyla

$$\int_0^{\infty} e^{-\beta t} \cdot U(c_t) dt \text{ veya } \sum_{t=1}^{\infty} \beta^t \cdot U(c_t)$$

şeklinde bir toplumsal amaç fonksiyonuna dayanarak başlar. Burada c_t t döneminde yaşayan kuşağın tüketimidir. İstersek daha genel olarak $U(c_t)$ şeklindeki fayda (refah) fonksiyonunu da ele alabiliriz. Burada iskonto faktörü β 'nin neden varolduğunu ana metinde açıklamıştım. Bu tarz bir dinamik modelde bir normatif soru kuşaklararası gelir (refah) dağılımının hangi adalet kriterlerine uymasının uygun olabileceği ve bunu yaparken, etkinlik ile adalet arasında bir çelişkinin doğup doğmayacağıdır. Stilize denilen, iskelet modellerle çalışıldığı için burada "realizm" aramamız. Esasen sorulan sorular da reel ekonomilerle ilgili sorular olmayıp "hangi şartlar altında **adaletle etkinlik** bağdaşabilir ? " türünden normatif sorulardır. Bu şartlar matematiksel şartlar olacaktır: amaç kullanılan matematiksel çerçevede elde edilen **matematiksel sonuçlara** iktisada veya siyaset felsefesine ilişkin bir anlam verilip verilemeyeceğini de, bu arada görmektir.

Tek bir sorunu ele alalım ve diğer teknik sorunlardan soyutlayalım. Ramsey kriterine göre²⁵ kuşaklararası yansızlık (anonymity), Pareto etkinlik (zayıf veya kuvvetli formunda), süreklilik, tamlık (completeness), transitive, kuşaklararası permütasyonlardan bağımsızlık gibi şartlar bir araya gelebilir mi ? Bu kriter bazı isteklerimizi yerine getirebilir: fakat (zayıf) Pareto etkinlik şartını yerine getirmez. Ramsey kriteri etkinlik ile adaleti bağdaştırabilmiş bir kriter olamamıştır. Hangi kriter ve hangi topoloji bize böyle bir bağdaşmayı verebilir ? Ya da kuşaklararası bir ideal sosyalizm kriteri matematik modunda bulunabilir mi ?

Bir de "demokrasi" eki verelim:

"*Bourgeois society is run by equivalence.*" [Adorno & Horkheimer (1947)]

Arrow'un çok bilinen sosyal seçim paradokunu alalım (The Impossibility Theorem (1951)). Sosyal seçim veya tercih toplulaştırma (preference aggregation) kurallarının hiçbirisi (Anayasa ?) aynı anda "Universal Domain, Pareto Condition, Independence of Irrelevant Alternatives and Non-Dictatorship" (fonksiyonun tanımlandığı alanın kısıtsızlığı, Pareto etkinlik şartı, ilişkisiz alternatiflerin sonucu etkilememesi ve seçimin diktatörce olmaması) şartlarını yerine getiremez. Yani, bu bir "imkansızlık teoremidir".

Pareto kuralını ele alalım: seçmenler $i = 1, \dots, k$ x'i y'ye tercih ederlerse, o zaman $S(u_1, u_2, \dots, u_k)$ - u_1 'ler bireylerin fayda fonksiyonlarıdır - x'i Pareto y'ye tercih eder. Bir sosyal seçim kuralı *diktatörce*dir eğer $\forall (u_1, u_2, \dots, u_k) \in U^k, S_d(u_1, u_2, \dots, u_k) = u_d$ ise.

f ve g'yi, Y ve Z arasında iki sürekli fonksiyon olarak alalım ve Y, Z iki topolojik uzay olsunlar.

Bir sürekli fonksiyon olsun: $\delta: Y \times \{0,1\} \rightarrow Z$ öyle ki $\delta(y,0) = f(y)$ ve $\delta(y,1) = g(y)$ Y'deki tüm y için, o zaman f g'ye *homotopiktir* denir. Ya bir homotopi ya da bir homeomorfizm sosyal seçim domeniinde topolojik denklığı sağlar.

İddia: Pareto kuralı (PR) ve diktatörlük (D) - Arrow'un diktatörce olmama şartının tersi- genel topolojik uzaylarda topolojik olarak denktir: aralarında bir homotopi vardır.

İspat: Chichilniski (1982) gerekli homotopiyi veriyor.

Yorum: Demokrasi ve diktatörlük kısıtsız (seçim uzayında) domende (Universal Domain) birbirine denktir (equivalent). Arrow'un tezi Pareto kaidesi (PR) 'ne uyan hiçbir seçim kaidesinin (demokrasi) diktatörce olmama (ND) kaidesine uyamayacağını gösteriyordu. Diktatörlük postüle edilirse, bir PR kaide varolur. Ayrıca, PR ve D *homotopiktir*. Yani, istenilen denklik elde edilir.

İddia: Kısıtsız domende demokrasinin hiçbir yapısı olamaz. Kısıt yoksa, diktatörlük ve demokrasi topolojik açıdan denktir. Diktatörce olmayan ve kısıtsız hiç bir sosyal seçim kuralı türetilemez. PR ile D arasında bir denklik oluşu *faşizmi burjuva toplumunun astarı* (tersyüz edilmiş) olarak gören Frankfurt Okulu'nun tezi ile aynı manaya geliyor olabilir.

Kuşaklararası adalet ile ilgili olarak, ya da sosyalizmin bu boyutu ile ilgili olarak, belki de Arrow'un demokrasi ile ilgili "İmkansızlık Teoremi" benzeri bir teorem mevcut. Ne dersiniz ? { Arrow Kenneth J. (1995), Arrow Kenneth J. (1996), Fleurbaey Marc & Philippe Michel (1997) }

Kaynakça:

- Abel Andrew B., N. Gregory Mankiw, Lawrence H. Summers & Richard J. Zeckhauser (1989), "Assessing Dynamic Efficiency: Theory and Evidence", *Review of Economic Studies* 56, 1-19.
- Andreff Wladimir (1990), "Crise, régulation et réforme dans les économies socialistes", *Revue d'économie politique* 1 & 2, 1-42 & 143-206.
- Andreff Wladimir (1993), *La crise des économies socialistes*, Presses Universitaires de Grenoble.
- Arrow Kenneth J. (1995), "Intergenerational Equity and the Rate of Discount in Long-Term Social Investment", mimeo, Stanford University.
- Arrow Kenneth J. (1996), "Discounting, Morality and Gaming", mimeo, Stanford University.
- Azariadis Costas (1993), *Intertemporal Macroeconomics*, Blackwell: Oxford.
- Baran Paul (1959), *The Political Economy of Growth*, Monthly Review Press.
- Bauer Tamas (1978), "Investment Cycles in Planned Economies", *Acta Oeconomica* 21 (3), 243-260.
- Beavis Brian & Ian Dobbs (1990), *Optimization and Stability Theory for Economic Analysis*, Cambridge University Press.
- Bergson Abram (1987), "Comparative Productivity: The USSR, Eastern Europe and the West", *American Economic Review* 77 (3), 342-357.
- Bergson Abram (1991), "The USSR before the Fall: How Poor and Why?", *Journal of Economic Perspectives* 5 (4), 29-44.
- Blanchard J. Olivier & Stanley Fischer (1989), *Lectures on Macroeconomics*, MIT Press.
- Blomqvist Ake (1986), "The Economics of Price Scissors: Comment", *American Economic Review* 76 (5), 1188-1191.
- Carter Michael (1986), "The Economics of Price Scissors: Comment", *American Economic Review* 76 (5), 1192-1194.
- Chiang Alpha C. (1992), *Elements of Dynamic Optimization*, McGraw-Hill.
- Chichilniski Graciela (1982), "The Topological Equivalence of the Pareto Condition and the Existence of a Dictator", *Journal of Mathematical Economics* 9, 223-233.
- Dall'Aste Brandolini Silva Marzetti (1994), "Il comportamento razionale del policy-maker", mimeo, Università degli Studi di Bologna.
- De Long Bradford (1996), "A Decade of New Growth Economics", mimeo, University of California-Berkeley.
- De Long Bradford (1997), *Slouching Towards Utopia: The Economic History of the Twentieth Century*, mimeo, University of California-Berkeley.
- Desai Padma (1976), "The Production Function and Technical Change in Postwar Soviet Industry: A Reexamination", *American Economic Review* 66 (3), 372-381.
- Desai Padma (1986), "Soviet Growth Retardation", *American Economic Review* 76 (2), 175-180.
- Dobb Maurice (1966), *Soviet Economic Development since 1917*, London: Routledge and Kegan Paul.
- Domar Evsei (1990), *Socialism, Capitalism, Serfdom*, Cambridge University Press.
- Easterly William & Stanley Fischer (1996), "The Soviet Economic Decline", *The World Bank Economic Review* 9 (3), 341-371.
- Elster Jon (1993), "Some Unresolved Problems in the Theory of Rational Behavior", *Acta Sociologica* 36(3), 179-190.
- Elster Jon (1996), "Rationality and the Emotions", *The Economic Journal* 106 (438), 1386-1397.
- Fleurbaey Marc & Philippe Michel (1997), "Intergenerational Equity and the Extension of the Ramsey Criterion", *CORE Discussion Paper*, Université Catholique de Louvain.
- Geanakoplos John D. (1987), "Overlapping Generations Models of General equilibrium", *The New Palgrave: a Dictionary of Economics* (eds. John Eatwell, Murray Milgate & Peter Newman), 767-779.
- Geanakoplos John D. & Heracles M. Polemarchakis (1991), "Overlapping Generations", *Handbook of Mathematical Economics* vol. 4 (eds. Werner Hildenbrand & Hugo Sonnenschein), ch. 35, 1899-1960.
- Gomulka Stanislaw (1986), "Soviet Growth Slowdown: Duality, Maturity and Innovation", *American Economic Review* 76 (2), 170-174.
- Jasny Naum (1972), *Soviet Economists of the Twenties*, Cambridge University Press.
- Kontorovich Vladimir (1986), "Soviet Growth Slowdown: Econometric vs Direct Evidence", *American Economic Review* 76 (2), 181-185.
- Murrell Peter (1983), "Did the Theory of Market Socialism Answer the Challenge of Ludwig von Mises? A Reinterpretation of the Socialist Controversy", *History of Political Economy* 15 (1), 92-105.
- Murrell Peter (1990), *The Nature of Socialist Economies: Lessons from Eastern European Foreign Trade*, Princeton University Press.
- Obstfeld Maurice & Kenneth Rogoff (1996), *Foundations of International Macroeconomics*, The MIT Press.
- Ofer Gur (1987), "Soviet Economic Growth: 1928-1985", *Journal of Economic Literature* 25 (4), 1767-1833.
- Lancaster Kelvin (1973), "The Dynamic Inefficiency of Capitalism", *Journal of PE*
- Priobrazhensky Eugène (1965), *La Nouvelle Économie*, Paris: EDI.
- Rebelo Sergio (1991), "Long Run Policy Analysis and Long Run Growth", *Journal of Political Economy* 99, 500-521.
- Roland Gérard (1987), "Investment Growth Fluctuations in the Soviet Union: An Econometric Analysis", *Journal of Comparative Economics* 11, 192-206.

- Roemer John E. (1994 b), *A Future for Socialism*, Harvard University Press.

- Romer Paul (1986), "Increasing Returns and Long-Run Growth", *Journal of Political Economy* 94, 1002-1037.

- Romer Paul (1990), "Endogenous Technological Change", *Journal of Political Economy* 98, 71-102.

- Romer Paul (1994), "The Origins of Endogenous Growth", *Journal of Economic Perspectives* 8 (1), 3-22.

- Sah Raj Kumar & Joseph Stiglitz (1984), "The Economics of Price Scissors", *American Economic Review* 74 (1), 125-138.

- Sah Raj Kumar & Joseph Stiglitz (1986 a), "The Social Cost of Labor and Project Evaluation: A General Approach", *Journal of Public Economics* 28, 135-163.

- Sah Raj Kumar & Joseph Stiglitz (1986 b), "The Economics of Price Scissors: Reply", *American Economic Review* 76 (5), 1195-1199.

- Sah Raj Kumar & Joseph Stiglitz (1987), "Price Scissors and the Structure of the Economy", *Quarterly Journal of Economics* 102, 109-134.

- Sala-i Martin Xavier (1997), "I Just Ran Two Million Regressions", *American Economic Review* 87 (2), 178-183.

- Sidrauski Miguel (1967), "Rational Choice and Patterns of Growth in a Monetary Economy", *American Economic Review* 57 (2), 534-544.

- Stokey Nancy L. & Robert E. Lucas Jr (1989), *Recursive Methods in Economic Dynamics*, Harvard University Press.

- Weitzman Martin (1970), "Soviet Postwar Economic Growth and Capital-Labor Substitution", *American Economic Review* 60 (4), 676-692.

- Weitzman Martin (1990), "Comment on Gur Ofer's Article", NBER Macroeconomics Annual.

- Zou Heng-fu (1991), "Socialist Economic Growth and Political Investment Cycles", *European Journal of Political Economy* 7, 141-157.

Bir politik ek

Türkiye'nin AB'ye tam üye olması önemlidir, ama Avrupa'ya iktisadi/siyasi/hukuki/üniversiter olarak tamamen eklenmesi daha da önemlidir. Gerisi, özel vize anlaşmalarıyla çözümlenebilir. Bulduğumuz coğrafyada AB'nin dışında gidilebilecek hiç bir yer yoktur ve bu konu iyice anlaşılmalıdır. Yoktur, çünkü sistemden kopuş şu andaki verilerle olanaksızdır. Bu yazıda ve diğer tüm yazılarımda bütün akıl yürütmeleirim Türkiye'de sosyalist devrimle kapitalist Batı'dan kopuşun şu anda olanaksız olduğu ve ayrıca, şimdilik, istenilir olmadığı varsayımı üzerine kuruludur. Neden istenilir olmadığını sanıyorum yukarıdaki yazıda bir ölçüde ifade edebildim. İstenilmez çünkü:

(a) Reel sosyalizm bir merkezi bürokrasiyle merkantilizm yapma denemesidir ve başarılı olamayarak çözülmüştür. Ayrıca, merkezi bürokrasi bu kadar geniş bir coğrafyayı kontrol edememiş ve partinin yerel örgütleri politik fiellere dönüşmüştür. Reel sosyalizm, bazen iddia edildiği gibi, ideolojik ve siyasi nedenlerle çözülmemiştir: tam bir iktisadi dizayn hatası örneği olduğu için tutunamamıştır. Dünyada artık yeni merkantilizmle kalkınmak olanaksızdır.

(b) Sosyalizm, politik olarak da, bir tür feodal güvence karşılığı diktatörlüğün onaylanması mekanizması dışında bir yol gösterememiştir. Stalin sosyalizmini bir tür neo-feodal yapı olarak görüyorum. {Janos Kornai'ye bu soruyu 1991'de sorduğumda "ben bu şekilde karakterize etmezdim; ama benzerlikler var tabii" demişti: çarpıcı olması açısından şahsen bu tarz

bir ifadenin kullanılmasını sakıncalı bulmuyorum. Provokatif olmak istemeseydim feodalizm benzeri bir yapı demekle yetinirdim çünkü neo-feodal terimi çok köşeli bir ifade tarzı oluyor. Bu konuda ayrıca Evsei Domar'ın toplu yazılarına gönderme yapabilirim. Adı konmadan benzeri düşünceleri dile getiriyor. {Domar (1990)} Feodalizmde koruma karşılığında özgürlüğü feda etme teması mevcuttur. Burada asıl ayırıcı ve dinamik olan yapı, maalesef, kapitalizmdir. Manifesto'daki kapitalizmin dinamizmi vurgusunun "az bile" olduğu ortaya çıkmıştır. Reel sosyalizm kapitalizmin gerisinde bir üretim tarzı ve sosyal formasyon olabilmıştır ancak.

(c) Henüz post-Sovyet dönemde sosyalizmin pozitif içeriğinin ne olabileceğini kimse bilmemektedir. Bu durumda "sosyalist iktidar" lafının yegane somut vargısı Üçüncü Dünya'da yapayalnız kalacak milliyetçi ve otarşik bir diktatörlüktür. Dolayısıyla, AB'ye karşı olmak Sol'un programına girdiği anda, kanımca, Sol tarihi olarak gerici bir blokun parçası olacaktır. Avrupa'nın ve Avrupalılığın çok ciddi, içsel, her an su üstüne çıkabilecek ırkçı ve reaksiyoner bir entellektüel/ideolojik bagajı da vardır. Bu başka bir şey, Türkiye'nin olsa olsa daha fazla Amerika'nın manipülasyonlarına açık bir mecra girip AB'den uzaklaşması başka bir şey. Bitmiş tükenmiş, manipülasyona açık bir gerici Üçüncü Dünya diktatörlüğünün Sol muhalefeti olmanın da bir anlamı olacağını sanmıyorum. O zaman da Sosyalist Sol "demokrasi" talep etmek ve AB'yi örnek göstermek zorunda kalmayacak mı? Ta-

bii, "biz iktidara geliriz, Sovyetler Birliği'nin yaptıklarının -"hatalarından ders alarak"- biraz farklı bir versiyonunu yaparız ve Türkiye'yi dünyaya kapatır, "geç merkantilizmle" kalkındırırız" diyenler hala mevcut olabilir. Bu tarz bir reel sosyalizm deneyini yukarıdaki nedenlerden dolayı ne istenilir, ne de yapılabilir buluyorum. İlk defa trajedi olanın, ikinci defa fars olduğunu da unutmayalım.

(1) Asıl proje, maalesef, kapitalizmin ana çerçevesi içinde bir Rönesans/Reform projesidir. Türkiye, isteyelim istemeyelim, uzun süre kapitalizmin göreceli olarak vahşi biçimleriyle yaşayacaktır. Soru şudur: seksen milyon nüfus, bugünkünün üç misli fert başına reel gelir ve turizm/tekstil/tarım kimyası/inaaat sektörlerinin uluslararası rekabetçi niteliği + güçlü altyapı ve enerji yatırımlarıyla Türkiye 2020 yılına gelebilirse, insan davranışları bu noktadan itibaren "normal" siyasi/toplumsal kültüre yaklaşabilir mi? Şu anlamda "normal": Sol'un aklı başında formüle edilmiş eşitlik, adalet, katılım, özgürlük taleplerinin ve çağrılarının alıcısı olabilecek bir insan türü ortaya çıkmaya başlayabilir mi? Marksizmin ana tezlerinden birisi maddi koşulların -bir miktar kronolojik gecikme- ile ideoloji ve kültürü belirleyeceği tezidir. Kanımca bu tez ancak hakiki "uzun dönem" (longue durée) için geçerlidir. Bu yüzden, Sol, bir Rönesans projesinin güçlü bir yardımcı aktörü olabilirse asgari misyonunu başarmış olur. Ana aktörü olabilecek güce ve toplumsallığa erişebilmesi ihtimalini çok zayıf görüyorum.

(2) Bu noktada kapitalizmin dünya ölçüsündeki yeni dinamikleri iyice netleşmiş olacak ve kapitalizmin eksiksiz bir demokrasi içinde yeni katılım biçimlerini içine sindirip sindiremediği de ortaya çıkmaya başlayacaktır. Ya da, kapitalizme nasıl muhalefet edileceği ve pozitif bir yeni proje ile çıkılabileceği anlaşılmaya başlanacaktır. Belki de kapitalizm çözülmez krizler içine girecek. Belki de global kriz olmayacak ve kısmi şanslar olabilecek. Bazı ülkeler ve bölgeler kaçınılmaz olarak çaresiz kalacak iken, Türkiye bu ülkeler arasından sıyrılmış olabilir. Olamazsa, bence Sol'un varlığı/yokluğu, "geç merkantilizmle" yelken açma refleksi türünden ayrıntıların fazla önemi olmayacaktır. Irak, Suriye, Mısır, hatta İran gibi ülkelerin Solu olmak ister miydiniz? Ben istemiyorum.

(3) Sol'un bu süreçte politik haklar için mücadele edeceği, gelir dağılımının daha çabuk düzeltilmesi talebine sözcülük yapmak isteyeceği açıktır. Bu tarz bir misyon her zaman varolacaktır. {Bu bir "demokratik"

taleptir: ancak, AB'ye eklemelenme perspektifi yoksa bu tür bir talebin bağlanacağı bir "asgari program" da yoktur.} Milyonlarca insana çekici gelebilecek "yeni bir toplum" alternatifi ise olmayacaktır. En azından, kapitalizmin merkezinde bir çözülme olmadan olmayacaktır. Türkiye'de ise kapitalizmin dinamikleri yeni işlemeye başladı ve gideceği çok uzun bir yol var. Sol'un bunu anlamasında ve traji-komik "zayıf halka" tesbitleriyle kendisini kandırmasında yarar görüyorum. Ayrıca, gerçekten "zayıf halka" isek, bundan dolayı zarar esasen görecektir ilk grup muhtemel bir fundamantalist saldırıyla fiziken yok edilecek olan Sol olduğu için, "zayıf halka" olmamayı istemek bence akılcıdır.

(4) Bu konuda hiç hayal görmüyorum: Sol, hangi biçimde olursa olsun, modernist bir projedir ve dinci gericilik ile arasında en küçük bir dirsek teması, hatta nötrleşme bile olamaz. Ayrıca, Türkiye'de dinci gericiliğin "sivil toplum" ile en ufak bir ilişkisi dahi yoktur. {Bunu söylerken dinci gericilikle müslümanlığı eşitlemiyorum.} "Sivil toplum" teriminden, şahsen kullanmamakla beraber, modern burjuva toplumu ve burjuva demokrasisi içeriğini anladığımı da ifade edeyim. Başka türlü bakarsak, esasen "siyasi toplumun" (devletin) karşısında/marjında/parantezinde her zaman ve her yerde bir "sivil toplum" vardır. Bu tarz bir toplumsal dokunun varolmasına -sadece varolduğu için- herhangi bir fazilet (virtu) atfetmek gerektiğini sanmıyorum. Bu tarzda bir totolojik "sivil toplum" tanımının yararı olduğu kanısında da değilim. Öte yandan, her siyasi-ekonomik denge bir siyasi-ekonomik güç tarafından tarihi olarak taşınır ve desteklenir. "Sivil toplum" terimini olumlayarak kullanmaktan meram edilen -1970'deki AP/Demokratik Parti bölünmesinde ve MNP'nin kurulmasında kendisini nüve halinde göstermiş olan- Anadolu'da palazlanan ticari sermaye/büyük sermaye çelişkisinde ilk sınıf fraksiyonuna bir demokratik değer atfetmekse, böyle bir değeri köylü ideolojisinin tortularını taşıyan gruplara hiç atfetmeyeceğimi de ifade edeyim. Ayrıca, tam "Batıcı" (zapadniki) olmayan bir Sol'a da ilgilenmenin anlamını göremiyorum. Batı'ya karşı çıkılacaksa bunu da sadece "Batılılar" ve "Batıcılar" yapabilir. {Yani, slavyofil/zapadniki karşıtlığı çerçevesinde sadece zapadnikiler yapabilir.} Slavyofil benzeri bir pozisyona oturan bir Sol kanımca terimlerde çelişkidir. Sosyalist Sol bir Rönesans türevidir ve tam anlamıyla Aydınlanmacılıktır. Sadece bu çerçevede tanımlanan bir anti-Kemalizmin de Sol'un tüm değerlerinin karşısında olduğu kanısındayım. Gericilik/İlericilik kavramlarının içeriği tarihidir ve modernizm ana ekseninde Kemalizmden geri Solculuk olamaz. Müslümanların

Reform çabaları olacaksa bu da onların işidir, haricilerin değil.

(5) Sovyetler Birliği, Leninist parti, merkezi plan, proleterya diktatörlüğü kavramları ve onlara tekabül eden pratikler kanımca artık tarihe aittir. Bu konular kapanmıştır. Bu tarz bir Sol'un artık ne varolabileceğini, ne de varolmasının yararlı olacağını düşünüyorum. Küçük gruplar bir süre daha varlıklarını sürdürübilirler. Alışkanlıklardan kolay vazgeçilememesi Sol'un yeniden tanımlanması gereğini ortadan kaldırmıyor. Batıcı ve Aydınlanmacı bir Sol'un önünde - Lenin yolu tarihen sona erdiği için- şimdilik sadece reformist (menşevik) yol açıktır. Bu kadar basit.

(6) Reformist bir yolda siyasi güç olmak da sanıldığı kadar kolay değildir. Diskur düzeyinde radikalizmlerden radikalizm beğenemeyenlerin 1. TİP'in bile milli bakiye sayesinde onbeş milletvekili çıkarabildiğini ve bir daha aynı başarıya erişilemediğini hatırlamalarında yarar var.

(7) Bütün bunlardan yazarın "kalben" ne yanda olduğuna dair bir soru çıkaranlar olabilir. Kalp meseleleri ikinci derecede önemlidir ama olsun. 1986 yılında bir dergide "Suslov" misyonunun bittiğini, gelecekte Sol'un "silahlara veda" noktasına doğru gitmekte olduğunu ve olup bitenden "Türkiye zayıf halka, burası geri ve farklı bir yer, dünyadaki gelişmeler bizim derdimiz değil" refleksiyle kurtulunamayacağını yazdığım zaman çok sert tepkiler almıştım. Söylediğim şundan ibaretti: "Leninist politika Marx marja alınarak oluşmuştur ve dışarıdan bilinç götürme tezi (Lenin/Kautsky tezi) politika içi tek tezdır. Bu böyledir ama artık bu yolun da sonuna gelinmektedir. Gelenek bu manada yeniden üretilemez." Kuşkusuz bunları "ne iyi oluyor" hisleriyle yazmamıştım. Fazla yanıltıldığımı sanmıyorum. Türkiye Solu'nun mevcut akımlarının büyük çoğunluğunun kısa bir süre sonra - iki, üç yıl ?- benim bile şaşıracağım ve istemeyebileceğim kadar açık bir reformizmi diskur olarak da benimseyeceğini ve fiili durumu programatik hale getireceğini tahmin ediyorum.

(8) ÖDP 1986'da kurulabilmeliydi. çok kanatlı bir quasi-reformist parti o zaman 1987-91 döneminde olanları öngörebilir ve önceleyebilirdi. Kuşkusuz, biraraya gelmek her zaman yararlıdır. Fakat, artık sadece bölünmeden birarada durabilmenin yararı azalmıştır. Maalesef, Sol'un iç ajandasıyla toplumsal gelişme ve ihtiyaçlar çok uzun süredir çakışmıyor.

G.F.

Dipnotlar:

¹ Frank P. Ramsey 26 yaşında bir genç dahi olarak öldü. Yine de, üç klasikleşmiş makale ile iktisata önemli katkıda bulunabildi.

² Diğer model "üstüste binen kuşaklar modeli"dir. (overlapping generations) Bu model Allais (1947), Samuelson (1958) ve Diamond (1965)'e atfediliyor. Daha enteresan sonuçlara ve zengin dinamiklere yol açan bu modelin topolojik strüktürü de genel denge teorisinde bir devrim sayılabilir. Bkz Geanakoplos (1987) ve Geanakoplos & Polemarakis (1991).

³ Özellikle Blanchard & Fischer (1989) ve Azariadis (1993). Desantralize versiyon plan versiyonuna denk (equivalent) olduğu için bu yorum da mümkündür.

⁴ Cass (1965). Modeli daha kompakt olan Euler denklemi yaklaşımı ile çözüyorum günkü tüm dinamiği sergilemek gereksiz.

⁵ Neoklasik bir Sovyet iktisadi tarihi okuması sistemin "teşvikler" (principal-agent) sorununu aşmadığı ve üç katlı bir asimetrik enformasyon tuzağından doğan etkinlik sorununa yenik düştüğü sonucunu veriyor. (Üç katlı: kamu-plancılar, plancılar-menecerler, menecerler-işçiler arasında asimetrik enformasyon. Bu formülasyon John Eric Roemer'indir. Roemer (1994)) Bu bakışa göre zorunlu tasarrufla dayalı sermaye-yoğun büyüme konkav Solow patikasının doruğunu aşınca sistem kendisini yenileyememiş ve kaynak dağılımı problemini (Pareto etkinlik) aşamamıştır. Böylece Sovyet büyümesi Solow patikasını sonuna kadar izlemiş ve çıkmıştır. Bu görüşün net bir ifadesi Weitzman (1990)'da bulunabilir. Murrell (1988) bu görüşten farklı bir pozisyonunda neo-Avusturyacı bir alternatif okuma önermektedir. Fischer (1996) ise Weitzman'ın pozisyonunu desteklemektedir.

⁶ Gerçekten de, Sovyet planıcısının fert başına sermaye stokunu sosyal refah fonksiyonunun bir argümanı olarak gördüğünü düşünmek kanımca olanaklı. Sovyet büyümesi neyin amaç neyin araç olduğunu sık sık unutmuş gibi görünüyor. Reel para stokunu fayda fonksiyonuna koymak para politikasının rolünü -direkt bir aktarma kayışı aracılığı ile- modellemenin sık rastlanan bir yolu olmakla beraber, sermaye stokunu bireyin veya toplumun fayda fonksiyonuna koymanın bununla anlamsal bir simetri içinde olmadığını söylemek gerekiyor. Öte yandan, bu modeli temel alman yeni çalışmalarda modelin yarattığı geçiş dinamiklerinin beklenenden farklı ve verilere uymayan sonuçlar verebildiğini gözden kaçırdığım anlamına gelmez. (King & Rebelo (1993)) sadece, bu modelin Sovyetler Birliği'ne uyduğunu düşünüyorum.

⁷ Burada biraz "sovyetoloji" yapmak gerekebilir. Üretim fonksiyonu Cobb-Douglas (ikame elastikiyeti = 1) ise Solow modelinin uzun dönem dengesi $n + \lambda$ zamanla azalır. [n : emek gücünün büyüme hızı, λ : emek-arttırıcı (Harrod-neutral) teknik ilerleme katsayısı] Sabit bir λ için ikame elastikiyetini 0.4 olarak veren bir C.E.S. tipi üretim fonksiyonu gerekiyor. Konuyla ilgisi olanlar, gerilemeye yol açan temel faktörün "Solow residual" ile temsil edilmeye çalışılan teknolojik gelişmenin durması (Abram Bergson) olduğu şeklinde bir açıklama ile azalan faktör (sermaye) verimlerinin temel neden olduğu şeklinde (Martin Weitzman)

bir açıklama arasındaki farktan bahsedildiğini anlayacaklardır. Cobb-Douglas üretim fonksiyonuna dayalı ekonometri residual'ın azalması şeklinde Bergson tipi, C.E.S. yaklaşımı ise azalan verimlere dayalı Weitzman tipi yorumları gündeme getiriyor. Kuşkusuz tartışma bu kadar basit değil ama, Sovyet ekonomisi tartışmalarında Sovyetlerin iktisadi performansının azalışı bu iki temel nedenden birisine atfediliyordu. Ayrıca, 80'li yıllarda -70'lerin tersine- Bergson'vari bakışın öne çıktığını söyleyebilirim.

⁸ Lancaster (1973) bir dinamik oyunda kapitalizmin de dinamik olarak etkinlik-altı olabileceğini gösteriyor. Ancak, gelişmiş ülkeler için ampirik olarak bu henüz doğrulanmış görünmüyor.

⁹ Daha detaylı bir çözüm için Ek 1'e bakılabilir.

¹⁰ Bu konuda Bauer (1978) ve Roland (1987) 'nin örneklerini oluşturduğu küçük bir literatür mevcut.

¹¹ Bu yazıyı kaleme alırken elimde ayrıntılı istatistikler yoktu. Ancak, Bauer (1978) ve Roland (1987) -başkalarının yanı sıra- Sovyetler Birliği'nde çeşitli değişkenlerin, en başta yatırımlar, iş çevrimi türünden dalgalanmalar gösterdiğini ifade ediyorlar. Zou (1991) Çin verileriyle bu dalgalanmaların politik yön değiştirmelerle bağlantılı olduğunu gösteriyor. "Sol" bir dönemin kukla değişkeninin anlamlı çıktığını saptamak ($I_t = I_{t-1} + D_t + \epsilon_t$ türünden bir regresyonda, I yatırımları D "kukla değişken", ϵ stokastik terim) bir ilk adım olabilir. Gerçek bir ekonometrik çalışma ise full data ve biraz daha zaman gerektiriyor. Her durumda, 1950 öncesi verileri yıl bazında bulamadığım için şu anda bir siyasi çevrim (political business cycle) araştırmasına şahsen giremiyorum.

¹² "İstatistiksel olarak anlamlı" ifadesi aslında yanıltıcıdır: sadece "1. Tipte hata" yapma olasılığının belli bir güven aralığında düşük olduğunu söyler.

¹³ Nisan 1990'da Londra'da (LSE kütüphanesi) yazılmıştır. 1995 Eylül'ünde İstanbul'da gözden geçirildi. 1997 Eylül'ünde son düzeltmeler yapıldı.

¹⁴ Eugène Préobrazhensky, *La Nouvelle Economique*, 1965, Paris: EDI.

¹⁵ Stiglitz çok önemli bir iktisatçıdır ve Clinton yönetiminde de yer almıştır. (1995'te eklenen not)

¹⁶ Bu amaca yönelik, daha kapsamlı, yarı-akademik ve İngilizce bir makale başka bir dergide çıkacak. (Revisiting Russian Collectivisation II: Preobrazhenskiy and the "Scissors" Again)

¹⁷ Denklem 2'de $p.Q = y^1$ ifadesi şu anlama geliyor : Q tarımsal (köylü başına) *arık* fiziksel ürün, y^1 tarım sektöründe tüketilen sanayi malı, p göreceli fiyat ise, tarım işçisinin bütçe tahditinin anlamı "tarımsal artığın değeri eşittir tarım sektöründe tüketilen sanayi malının değeri" oluyor. Denklem 3 ise sanayi işçisinin bütçe tahditini "sanayide tüketilen tarımsal ürünün değeri eşittir sanayi işçisinin ücreti" şeklinde veriyor. V^1 tarım işçisinin (köylünün) faydası ve V^2 işçinin faydası ise dolaylı fayda fonksiyonu basit bir statik optimizasyonla bulunur ve $aV^1/ap > 0$, $aV^2/ap < 0$, $aV^2/aw > 0$ sonuçlarına ulaşılır. w burada sanayi işçisinin ücret haddi oluyor. Ekonomiye iki sektörlü bir bakışta köylülüğü bilinen marksist kategorilere göre farklılaştırmanın amaca uygun olmadığını da eklemeliyim.

¹⁸ Bu varsayım ampirik olarak doğrulanıyor. p'deki oynamaya köylülük böyle cevap veriyor. Ayrıca bu cevap ne kadar yoğun ise birinci tez de o kadar doğrulanıyor. Varsayım yanlış olsaydı birinci tezi doğrulamak ya da yanlışlamak mümkün olmayabilirdi. Referans: Dobb (1966), 7. kısım.

¹⁹ Alternatifi mal kısıtlılığı/ miktar tayinlaması (quantity rationing) olacaktır.

²⁰ Dipnot 14'te belirttiğim gibi, *Preobrazhenski* ve *Mak* yazısının daha geniş ve daha akademik bir versiyonu da hazırlanıyor ve o versiyonda bu konulara değineceğim. İkinci versiyon dinamik ve *Sah & Stiglitz* (1987)'den farklı olarak stokastik bir alt model de içeriyor. Burada daha önemli olan şudur: makasın açılması işçi sınıfının refahını da düşürüyor ve Pareto sub-optimal bir dengeye götürebiliyorsa *Nahum Jasny* (1972)'nin saygıyla andığı bazı "süçü" Rus iktisatçıları haklı olabilirler. Bu tez Stalin'in tek olumluluğunu ("hızlı büyüme") da tarihten silebilir.

²¹ İlgisizdir, çünkü bambaşka bir düzleme aittir. Sovyet büyümesinde siyaset ekonomiyi zorlamıştır ve bu ayrı bir karardır. Sonuçta, yeni rejime bir endüstriyel taban sağlanırken köylülük bilinçli olarak perişan edildi. Normal olarak iktisat böyle önermelerde bulunamaz.

²² Ekonomi politiğin diskurunun dışında bir sosyalizm tanımlanabilir elbette: ama bu tarzda tanımlanan bir sosyalizmin kabul görmesi mümkün müdür ? Başka türlü söylersek, insanlık böyle bir *post-scarcity* toplumu tanımlama lüksüne ulaştı mı ? Her ciddi ekonomi öğrencisi, lisans yıllarında, iktisadın diskurunun aynı zamanda bir meşruiyet kaynağı, bir hakimiyet yapısı, bir ideoloji olduğunu düşünmüştür. Yani, bu tip eleştirileri (*homo oeconomicus* davranışı yerine *partial gift exchange*, mesela, neden olmasın ?) tüm iktisatçılar bilir. (Örneğin, Akerlof bu konuda aklı başında makaleler yayınladı. Veya *Serge-Christophe Kolm*.) İktisadi antropoloji kaynaklı bir eleştirinin -ki iktisada "dışsal" bir eleştiridir bence- metodolojik bir tartışma kadar *hi-le* ilgi çekmemesinin nedeni sadece iktisatçıların ideolojik körlüğü müdür ? Bu sorunun cevabını açık bırakıyorum.

²³ Aynı mantıkla, hayatımın hiçbir döneminde "bu hakiki sosyalizm değil" tipi görüşlere -eleştirilere değil: varolanı idealle karşılaştıran yaklaşımlara- yakınlık duymadım. Mesela, varolan kapitalizmi hakikaten tartışmak istiyorsak, başka amaçlar için ara sıra başvurabildiğimiz bir Walrasyen genel denge (ve Pareto etkinlik) ideal tipine merkezi bir yer veremeyiz. Keza, varolabilecek herhangi bir sosyalizmi de ideal tipine (blueprint) yakınlığı/uzaklığına göre değerlendireremeyiz.

²⁴ Sosyalizmin üniversal bir altruizmi gerektirmesi demek sosyalizmin "yeni bir insanı yaratması" demektir. Bu varsayım dayalı tezleri gerçekçi bulmuyorum. Sosyalizm "bireysel rasyonalite" tahdidini koyarak tanımlanabilmelidir. Tabii, sosyal teoride bireysel rasyonalite hipotezinin de sınırları ve çeşitli versiyonları vardır. *Elster* (1979, 1983, 1989, 1995) bu konuda ilgi çekici tartışmalar sunuyor. *Dall'Aste Brandolini* (1994) ise iktisatla sınırlı bir tartışma olmakla beraber yararlı bir makale.

²⁵ Ramsey kriteri: x y'ye tercih edilir eğer $\sum_{i=1}^n (U(x_i) - U^*) \geq \sum_{i=1}^n (U(y_i) - U^*)$ ise. U^* : "bliss level" oluyor öyle ki $\forall x \in IR_{++}$, $U(x) \leq U^*$.

Krizin Açıklayıcı Varsayımları (*)

Wladimir ANDREFF (**)

Sosyalist ekonomilerin krizinin teorik açıklaması ekonomistlerin çoğu için hiçbir ilgi çekici yön taşıyor, çünkü onların kavramsal çerçevesi böyle bir açıklamaya elverişli değil; veya artık merak uyandırmıyor, zira teleolojik açıdan meseleye bakıldığında analiz edilecek konunun, (yani geçiş döneminin, transition'un) tamamen yeni olması sebebiyle, komünist rejimleri çökerten krizle bir münasebeti olmadığı farzediliyor. İşte bundan dolayı sosyalist ekonomilerin krizi hakkında artık halihazırda bir teorik mülahaza pek mevcut değil.

Teorik bir boşluk

İktisat teorisinin üç büyük düşünce akımı sosyalist ekonomilerin uğradığı krizin takdim edilebilen bir analitik açıklamasını yapmak için vakit harcamadılar. Ayrıca isteselerdi bile bunu yapabilirler miydi? Gerçekten standart marksist teori sosyalizmi piyasa ekonomisinin eksiklerinin ve tutarsızlıklarının tam tersi özelliklere sahip olan bir ekonomiyle bir gösterir ve bu ekonominin planlanmasının kapitalizme özgü olan krizleri ve zıddiyetleri (contradictions) kazıyıp yok ettiği farzedilir. Şu halde ister ortodoks batılı versiyonunda ister Doğu Avrupalı mukaddes tefsirinde (vulgate) olsun, bu teoriden sosyalist ekonomide krizin nazari (théorique) açıklamasına ilişkin en küçük bir ipucu bile beklenmemelidir, çünkü kriz esasen bina inşa edilirken inkâr edilmiştir.

Birçok batılı marksist sosyalizmde krizin mümkün olabileceğini teorik olarak kabul etmektense bugün nazari bir çıkmaza¹ sığınmayı tercih ediyor. Bu teorik çıkmaz Doğu Avrupa ekonomilerinin gerçekten sosyalist karakterde olduğunu inkâr etmekten (tıpkı eski kanaatleri için yaptıkları gibi) ve bunlardaki krizi

"kapitalizmin genel krizi"nin sonradan ortaya çıkmış bir uzantısı haline indirgemekten ibarettir. Birçok on yıllık dönemden beri devam eden bir tarihi gerçeğin ve dahası onun krizinin özelliğini açıklamaktan kaçınmak suretiyle ortodoks marksizm, güvenilirliğinden çok şey kaybetti ve açık konuşmak gerekirse, bazı temelleri için ilham verdiği (Bölüm 1) ve nazari bakımdan uzun süre kefil olduğu ve ideolojik olarak desteklediği politik ve ekonomik sistemin peşinden, bizzat kendisi krize girdi. (Halbuki marksizm analizlerini hep kriz dönemleri üzerinde yoğunlaştırmıştı).

Keynes teorisi sosyalist ekonomilerin krizi konusunda daha üretken olmadı. Bunun sebebi derindedir. Keynesian yapı yetersiz global talebin sebep olduğu zayıf yatırım temayülü ve düşük istihdam ile malul ekonomilerin teorik açıdan anlaşılması için yapılan çalışma ile inşa edildi.

EPC'lerin (merkezi planlı ekonomiler)² arzın yetersizliğinden, neredeyse sonsuz denebilecek bir yatırım talebinden ve keynes tarzında bir işsizliği imkansız kılan garanti edilmiş tam istihdamdan hareketle kendini düzenleyen ekonomiler olduğu uzun zaman belirtildi. Böyle bir düzenin krize girmesi keynesian bir ekonominin mekanizmalarının tamamen tersi olan mekanizmaların kilitlenmesi demektir. Bu durum keynesian çerçevenin sosyalist ekonomilerin krizi konusunda birkaç işe yarar analiz verebileceğini düşünmeye mani değildir ama bir şartla: Keynesian çerçeveyi başaşağı çevirerek...

Neo-klasik teoriye gelince, onun sosyalist ekonominin krizinin teorik açıklamasını yapmaya pratik bakımdan ihtiyacı yoktur. Zaten bu yüzden de bunu yapmadı. Onun içindeki hakim akıma göre madem ki sosyalist ekonomi, kuruluşu icabı rasyonel olmadığı için, daha baştan eninde sonunda yağmalanmaya, etkisizliğe ve çökmeye adanmıştı ve aldığı başarısız neticeler 20'li yıllardan beri ilan edile gelmişti, o halde bir açık-

(*) *La Crise des économies socialistes, Presses Universitaires de France, Bölüm 5.2, 1993*

(**) *Paris I Panthéon - Sorbonne'da ekonomi profesörü ve ROSES'in direktörü*

laya gerek yoktur. Neo-klasik teörinin meselesi daha çok sosyalist ekonomilerin rasyonel olmayışlarından ötürü neden daha önce yıkılıp gitmediğidir. Başka bir ifadeyle merkezi planlı ekonomilerde (EPC'lerde) Bölüm 4'de telkin edilene benzer bir regülasyon teorisi gerekiyor. Neo-klasik teörinin pozisyonu aşağıdaki paradoksa (Rosefielde, 1988) kadar çekilip uzatılabilir: Sosyalist ekonominin irrasyonel olduğu konusundaki katıyet Doğu Avrupada krizin gerçek olduğunun kesinliğini hiçbir şekilde azaltmaz, çünkü yukarıda gözlemlenen arazlar, ekonomik irrasyonelitenin daha açıkçası üretim faktörlerinin kötü dağılımının belli şartlar bir araya geldiği zaman ödenen bir bedeli değil, normal bir müeyyidesi olarak yorumlanabilir.

Bu sonuncusu

(üretim faktörlerinin yanlış dağılımı) devamlı olduğundan gözlemlenen ekonomik dengesizliklerin Sovyet ekonomisinin yeni bir dinamik istikrarsızlığını gösterdiğine dair hiçbir teorik delil vermiyor.

İthal edilmiş krizden yapısal krize

Sosyalist ekonomide bir krizin düşünülebileceğini ilk defa 1973'de gündeme getirmiş olduğu için Jean Marczewski'ye teşekkür borçluyuz. Bununla birlikte neo-klasik esin kaynaklı analiz esas itibarıyla kaynakların yanlış dağılımına ve Stalin tarzı planlama modelinin irrasyonel oluşuna gönderme yapıyor. Tıpkı SSCB'de ekonomik krizin etüdünde başka bir öncünün (Vassilev, 1977) yaptığı gibi. Herşeye rağmen Marczewski'de bir teknik ilerleme ve produktivite krizi fikrini ve aynı zamanda merkezi planlı ekonomilerin (EPC'lerin) dış şoklara bilhassa ithal şoklara adapte olma yeteneklerinin olmadığı faraziyesini buluyoruz. Vassilev'e gelince kendisi ilk petrol şokunun Doğu Avrupa üzerindeki tesirlerini analize dahil etti. Doğu Avrupanın bazı ülkelerince yapılan enerji ve hammadde ithalatının (SSCB hariç) oralarda kaynakların dağılımındaki bozukluğu artırdığını ve krizin bundan doğduğunu düşünerek böyle davrandı.

Merkezi planlı ekonomilere (EPC'lere) krizin ithal edildiği varsayımı 70'li yılların sonuna doğru geniş ölçüde tartışıldı. Macar iktisatçı Marton Tardos (1975) dünya ekonomisinin yeni durumunun Macar

ekonomisinin yapılarının ve onun iç fiyatları sisteminin adaptasyonunu gerekli kıldığını belirtiyordu. Richard Portes (1979) Batıdaki gerilemenin Doğu Avrupa ülkelerinin Batıya yönelik ihtacatlarının genelleşerek azalmasına sebep olduğunu; zira Batı pazarlarının bundan böyle daha fazla korunduğunu; enflasyonun Doğu Avrupa ülkelerini borçlanmaya mecbur ederek mübadele hadlerini düşürdüğünü; ancak 1977 senesine kadar milletlerarası krizin iç pazarlar üzerindeki etkisinin (impact) dahili

fiyatlarla uluslararası fiyatlar arasındaki kopukluk sebebiyle hafifletildiğini; bunun ise eskisinden daha belirginleşmiş iç dengesizlikler yarattığını yazıyordu. Almanya Demokratik Cumhuriyetinde (RDA) artan bütçe güçlükleri ve yükselen gizli enflasyon batı ekonomileri krizinin

hesabına yazıldı. Halihazır geçiş dönemi hükümetleri konusunda Marie Lavigne'in (1992) yazdıkları daha krizin başlangıcında tahkik edilerek doğrulanabilirdi: "Dış dayatma her hükümetin elinde iyi bir propaganda silâhıdır". İthal edilen kriz tezi ki dış zorlama fikrinin en uçtaki versiyonudur, zamanın komünist hükümetlerini dahili bir ekonomik krizin açıklamasını yapmaktan muaf tutuyordu.

70'li yılların sonunda, özellikle Vassilev'in SSCB'de ekonomik etkinliğin (efficacité) uzun vadeli bir düşme gösterdiği düşüncesini ileri sürmesiyle birlikte, bünyesel bir kriz varsayımı su yüzüne çıktı. Bu hipotez 80'li yılların konuya ilişkin literatüründe teyid edildi. Dış zorlama bazan iç ekonominin (ki krizin derin sebepleri orada araştırılmalıdır (Dembinski, 1984)) artan güçlüklerinin üstündeki örtüyü açan bir olgu olarak, bazan da dahildeki extensif³ birikim rejiminin yapısal ve sınıai güçlüklerinin ağırlaştırıcı bir faktörü olarak (Andreff, 1987) ele alındı: Planlamanın ve büyük devlet işletmesinin kurumsal formlarının krizini; bir teknolojik atlama krizini ve çalışmanın ve onun organizasyonunun krizini üstüste bindiren bir faktör olarak. Aşağıdaki iki örnek o tarihlerde yapılmış olan çalışmaların yönünü gösteriyor: Sosyalist ekonomilerin iç yapılarına kök salmış bir krizi iç sebepleri ile dış sebeplerini (yabancı kökenli sebeplerini) birbirleriyle irtibatlandırmak yabancı zorlama hareketsizlik enflasyonu modelinde nasıl enflasyonu hızlandıran bir fak-

törse, burada da krizi hızlandırıcı bir statüde bulunuyor. Ulaşılan enflasyon seviyesini hareketsizleştiren şey ise tamamen içe dönük bir kaynak dağılımı. Sosyalist ekonomilerin yapısal krizinin başlıca açıklayıcı varsayımları şunlardır (Andreff, 1990'a):

1- Sermayenin aşırı birikimi veya fazla yatırım (Nutı, 1982). Krizin merkezi iç sebebi sermayenin sanayide frensiz birikimidir. Polonyada Gierek döneminin iddialı politikası bu frensiz birikimi daha da ağırlaştırmıştır. Bunun sonucu üretimde artan bir etkinsizlik ve yatırılmış sermayenin kapasite kullanma oranının düşüklüğüdür ki, bunun arkası enflasyon, büyümenin yavaşlaması ve bu birikimin milletlerarası borçlanma ile finanse edilmesi ölçüsünde artan dış (yabancı) boçlanmadır. Sanayide fazla sermaye birikiminin karşılığı tarımdaki yatırımın yetersizliğidir. Gıda maddeleri kıtlığının altında yatan da budur. Bu fazla birikimin sonunda extensif ve büyümenin kaynağını kuruttu, işgücü arzını ve kullanılabilir doğal kaynaklara tüketti.

2- Milli gelirin bölüşümündeki mücadele birçok ekonomistin benimsediği bir açıklayıcı varsayımdır. Gomulka (1982)'ya göre anlaşmazlık özellikle Polonya'da klasik bir fiyat-ücret sarmalını başlatmış olan işçilerin artan pazarlık güçleri yüzünden keskinleşti. Bunun üzerine birçok yazar enflasyonun yükselişini sabit fiyatlar rejimi sebebiyle talep fazlalığına dönüşen açık veya gizli sosyal pazarlıkların arttırdığı ücret maliyetiyle açıkladılar. Bunun neticesi bekleme kuyruklarının uzaması ve paralel (kayıt dışı) ekonominin 4. bölümün sonunda verilen modele uygun olarak genişlemesi oldu. Seurot (1983) tüketim ile tekrar yatırıma giden kârlar arasındaki bölünmenin bir krizinden bahseder ve bunun yatırıma giden kaynağın, yazara

göre SSCB'nin ekonomi politikasındaki "sosyal demokrat" bir sapmanın tesiriyle, azalmasından kaynaklandığına işaret eder. En uç sınırdaki yurttaşlar makro-ekonomik mücadele hadlerine doğrudan müdahale ederek yani merkezin karar verdiği üretimin fiziksel dağılımına direkt olarak karışmak suretiyle kendi kişisel mücadele hadlerini değiştirmeye çalıştıkları zaman bölüşüm mücadelesi sosyal başkaldırıya (Dembinski, 1988) dönüşüyor. Bizim düşüncemize göre

ve hareketsizlik enflasyonu modeline uygun olarak bölüşümdeki anlaşmazlık tehlikeli bir potansiyel taşımaktadır, ama bu şekliyle bir kriz faktörü değildir. Başka sebepler yumuşatılmış sessiz ücret münasebetine ve sosyal consensus'a zarar vererek bu anlaşmazlığın cari düzenlemesini (regulationu'nu) bozdukları zaman bahsedilen potansiyel bir kriz faktörü haline gelir.

3- Extensif büyüme kaynaklarının tükenişi sosyalist ekonomilerin mevcut kriz analizlerinin çoğunda rastlanan bir argümandır.

4- Yapısal ve sektöriyel distorsiyonlar da, devam ettikleri için, Merkezi planlamalı ekonomilere has olan krizin çeşitli açıklamalarının tam ortasında bulunuyor. Winiecki (1986 ve 1988)'nin tezinin esas argümanı budur. Winiecki'ye göre temel distorsiyon sosyalist ekonomilerin sınai yapısının etkisiz ihtisaslaşmasıdır. Bu yapı, milli hasıla içinde ara mallar endüstrilerinin gereğinden fazla büyük olan payının ve daha geniş ölçüde pazar ekonomilerinde tam gerileme halinde bulunan sektörlerin ihtisaslaşmaya devam etmesinin damgasını taşımaktadır. Bu distorsiyonların başlıca çıkış noktaları kıtlık ekonomisine has olan girdi talebindeki devamlı fazlalık ve emredici planlamanın özelliği olan "miktar artışı" üzerindeki kutuplaşmadır. Sektöryel kıtlıklar bu distorsiyonların müeyyidesini oluşturmaktadır. Burada aktif hale gelmesi için "tahrik" edilmesi gereken bir kriz potansiyeli söz konusudur; zira Winiecki'de açık krizi başlatan faktör biraz önce belirtilen distorsiyonları geçici olarak iyileşmiş göstermeyi hedefleyen teknoloji ithalatının dış finansman krizidir. Bir açıdan daha geleneksel olan ve üretim malları sektörü ile tüketim malları sektörü arasındaki artan dengesizlikleri veya birinci sektörün önceli-

ğini gerçekte devam ettirmenin mümkün olmadığını (Chavance, 1989) vurgulayan tezler aynı analiz tipi ile akrabadır.

5- Çağdaş teknolojik değişimler ve EPC ülkelerinin bunlara intibak etmedeki ehliyetsizlikleri de kriz faktörleri olarak sayılmıştır. (Gomulka, 1985; Andreff, 1987). Daha önce 4. bölümde teknolojik araştırmanın ağır sanayilerde temerküzüne ve araştırmanın etkisizliğine değinilmişti: 60'lı yıllarda ilân edilen bilimsel ve teknolojik devrim, sistemin innovationa karşı

şı duyduğu husumet yüzünden, EPC'lerde gelişmiş pazar ekonomilerine nazaran çok daha az somut sonuçlar vermiştir. İşte sosyalist ekonomilerin sivil uç sektörlerdeki büyüyen gecikmesinin kaynağı buradadır. 80'li yıllardaki sanai modernizasyon programları da, kriz sebebiyle az uygulandığından, bu rötari kapatamadı. Bu rötari EPC'lerin Batıdan ithal edilen teknolojileri etkin şe-

80'li yıllardaki sanai modernizasyon programları da, kriz sebebiyle az uygulandığından, bu rötari kapatamadı. Üstelik bu rötari tekniklerin seçimini enerji yoğunluğu yüksek olanlar yönüne ve aramallara kaydıran distorsiyonlarla idame ettirilmiştir.

kilde masnetme kabiliyetini azaltmıştır (Gomulka). Üstelik bu rötari tekniklerin seçimini enerji yoğunluğu yüksek olanlar yönüne ve aramallara kaydıran distorsiyonlarla idame ettirilmiştir.

6- Eşik tesirleri bazan kriz faktörleri olarak, bazan da bir kriz potansiyelinden hareketle açık bir krizi başlatan faktörler olarak takdim edilmiştir. Birman (1988)'a göre büyümenin yavaşlaması ve kriz sovyet ekonomisinin süresinde dengesizliklerin birikmesinden doğmuştur. Bu dengesizlikler talep fazlalığı bulunan bir ekonomide kendi kendilerini massedip yokedemiyorlar. Büyüme haddi düşünce, kıtlıklar artıyor dengesizlikler büyüyor; bu da fasit daire halinde büyüme haddini daha da düşürüyor. İlk bir eşik aşılmınca kriz artık sistemin bir parçası oluyor. Birman'a göre bu eşik kişi başına tüketimin azalmaya başladığı noktadır.

Buna benzer bir yaklaşımda çift eşik fikri benimsenmiştir. Dirksen ve Kloppe (1986) SSCB'nin kapitalist ülkelerle rekabet edebilmesi için (özellikle ABD ile) yüksek bir iktisadi büyümeye ve sosyalizmin üs-

tünlüğünü ispat etmek için Amerikan ekonomisinin-kinden daha yüksek bir büyüme haddine ihtiyacı olduğunu düşündüler. Böylece ikinci eşik şöyle tarif edildi: Sovyet rejimi hayat seviyesi konusunda halkta memnuniyetsizlik yaratmamalı ve bunun için de kişi başına tüketimin düşmesini önlemelidir. Şayet bu iki hedefe artık aynı zamanda ulaşılamazsa Sovyet ekonomisi yapısal kriz ve siyasi ve ekonomik rejiminin meşruiyetinin kaybı gibi çift eşikten geçebilecektir. Yazarlar ilk eşik beş yıllık periyod içinde ortalama yıllık yüzde 2,5 milli hasıla artış haddi olarak tespit ettiler. İkinci eşik için beş yıllık periyod içinde toplam olarak yüzde 5'den fazla düşmemelidir hesabını yaptılar. Bu kriterlere göre SSCB krize ancak 1988'den sonra girdi; Polonya ise 1970'li yılların sonundan beri krizde.

Kantitatif eşiklerin tesirlerine istinaden yapılan bir analizin zafiyeti açıktır; eğer eski SSCB'de büyüme tekrar başlar ve kişi başına tüketimdeki düşme dursun bu durumda yapısal krizden çıkıldığı kesinlikle söylenebilir mi? Belki de bu sebepten dolayı Gérard Roland (1989) kriz eşikleri olarak diferansiyel bir göstergeyi benimsedi ki bu gösterge SSCB'nin ileri kapitalist ülkelerin gelişme seviyesini yakalamadaki durgunluğudur ve kalitatif bir indicateurü kullandı ki sosyalist ekonomik meşruiyetimizin temeli olarak Batı ile "istatistik rekabet"i demektir. Bu ikinci eşik Gorbacev'in glasnost politikasının SSCB'nin aldığı ekonomik sonuçların olduğundan yüksek değerlendirildiğini ve sosyalizmin gerçek "kazançlarının" mütevazı olduğunu ortaya koymasıyla aşıldı.

7- Sosyalist ekonomilerin krizini régulationniste (tanzim edici, düzenleyici) analizlerinin sayısı 80'li yılların ikinci yarısında arttı. Belli bir açıdan, kullanım değerlerinin planlama denemesi olan Sovyet ekonomisinin düzenlenmesinin imkansız oluşuna dayanan kriz vizyonu içinde daha önceki birçok açıklamayı tamamlayan Roland'ın yaklaşımı budur. Fransız régulation okulu yaklaşımının ilham verdiği çalışmalar arasında Drach ve Sapir'in tezlerini ele alacağız. Marcel Drach'a göre yapısal kriz sosyalist ekonomilerin daha global bir krizinin parçalarından sadece biridir. Global kriz yapısal krizin yanı sıra konjonktürel krizi ve sistemik krizi (sistemin krizini) de içermektedir. Konjonktürel kriz Bauer'in (Bölüm 4) yatırım çevrimlerine indirgenmiştir; bize göre bu çevrimler biz kriz belirtisinden çok EDP'lerin régulation şekillerinden biriydi; Bunun delili ise şu: 80'li yıllarda bu çevrimler kayboldular. Drach'a göre yapısal kriz uzun vadede büyüme haddinin düşen trendi ile ifade edilmektedir ve bu düşüş entansif⁴ büyümeye geçişin

imkânsızlığına işaretir. Mevcut iktidarların hakimiyetine karşı çıkan, ekonominin sosyalizasyonu sürecinin Devlet tarafından yapılmasını reddeden ve tek parti sistemini kabul etmeyen siyasi bir boyut kazandığı zaman kriz sistemin bir parçası olur. Yapısal kriz şu üç sebepten doğar: extensive büyümenin tükenişinin ve sektörel distorsiyonların ötesinde Drach yatırımların etkinliğinin kriterlerini ortaya koyamayan kullanım değerlerinin merkezi idaresinin krizine ve çalışmanın etkisiz mobilisationuna ve organizasyonuna atıfta bulunur.

Drach'ın (1984) eserinde ayrıca ekonomik reformlarla kriz arasında bir bağlantı kurma teşebbüsü de gözlemleniyor. "Tepeden aşağıya doğru" reformlar merkez tarafından kararlaştırılmışlardır ve eski kurumsal sistemi bozarak ve komünist yöneticileri, belki Macaristan dışında, "iktidarın onlara kabul edilemez yeniden paylaşımı" ile tehdit ederek EPC'lerde istikrar bozucu bir rol oynamışlardır. Diğer yandan o zamana kadar benzeri görülmemiş olan "aşağıdan yukarıya doğru" reformlar paralel ekonomi yoluyla sistemin içine sızdılar. Paralel ekonomi, ekonomik ajanlara planı tamamlama imkânını vererek bir düzenleyici; kısıtlıkları arttırmak, kaynakların bir kısmını almak ve aykırı ekonomik davranışları geliştirmek suretiyle, resmi ekonomide yağmalamaya götürerek bir kriz faktörü olmuştur. Sınıra gelindiğinde paralel ekonomi genişleyerek sistemin "sessiz değişimi"ni tahrik etmektedir; paralel ekonomi sosyal dokuyu yeniden yapılandırmakta, zihniyetleri değiştirmekte, yolsuzluğu yaymakta, ahlâkı bozmaktadır. Ve şunu da ilâve edebiliriz: o (paralel ekonomi) karma régulation içinde ticari régulation'un nisbi ağırlığını arttırmaktadır. (Bölüm 4). Böylece EPC ne olduğunu anlamadan gittikçe spekülâtif ve ifsad edilmiş bir pazar ekonomisi haline gelmektedir.

Sovyet ekonomisinin değişik çevrim ve krizlere yaklaşımı Sapir tarafından ileri sürüldü. Bu yaklaşım

talebin büyüme ritmi ile üretim araçları arzının büyüme ritmi arasındaki global ve sektöriyel bir intibaksızlığa istinad ediyor; şu halde krizin çıkış noktası kıtlıkla ve enflasyonla ilgilidir. SSCB 1976'da "büyük kriz"e girdi ve bunun endojen sebepleri şunlardır: Bir taraftan enflasyonun ve işgücü kıtlığının tesiri altında sanayide işe almayı ve ücret münasebetinin istikrarını sağlayan uzlaşmanın kopması; diğer yandan ağır sanayiye verilen öncelik lehine varılmış olan concensus'un yeniden sorgulamaya alınması. Daha sonraki bir çalışmada (l'économie mobilisée⁶) yazar kıtlıktan kaynaklanan krizin dört safhasına işaret eder: lüks malların önce nisbi daha sonra mutlak kıtlığı, zorunlu malların önce nisbi sonra mutlak kıtlığı, bunların üstüne yöneticilerin sistem üzerindeki sosyal kontrolünün krizi. Drach'da olduğu gibi krizin bu sistemik boyutu çevrimin ve yapısal krizin üstüne biniyor: Bu boyut ekonomik çevrimin depressif safhasını uzatmakta ve öncelikleri sektöriyel bağlantıları ve sistemin consensuse dayanan yönetimini tartışmaya açmaktadır. Bununla birlikte yukarıda belirtilen somut kriz belirtilerine ve 1989'daki kopmaya bakarak krizin bu analizinin économie mobilisée kavramının sınırlarına çarptığı doğuya yakın gibi görünmektedir. Economie mobilisée'nin faziletleri yazara göre şunlardır: "kullanılan économie mobilisée kavramı kapitalizmin geri dönüşüne veya yeniden kurulmasına ilişkin her meseleyi dışlamaktadır. Aynı şekilde o, sosyalizm ile pazar arasındaki geniş ölçüde ideolojik olan münakaşadan da kaçınmaya imkân veriyor. Böyle bir değerlendirme, pazar ekonomisine doğru olduğu sanılan bir geçiş zamanında, économie mobilisée taraftarlarını hareketsizleştirme riski taşımaktadır.

Karma régulation'un bir krizi ve yumuşatılmış ücret münasebeti hakkında

Karma ekonomik régulation'un analizinden (Bölüm 4) sosyalist ekonomilerin krizini anlayabiliriz. Bu

algılama daha önce incelenmiş olan varsayımlardan bir çoğunu yeniden ele alarak onları biraz sonra göreceğimiz bir şemaya göre birbirleriyle irtibatlandırmaktadır. Kriz, EPC'lerde miktarlara ve pazara göre yapılan régulation formlarının kilitlenmesidir, birikim rejiminin tükenişidir ve bütün sistemi kuran yumuşatılmış ücret münasebetinin yeniden tartışmaya açılmasıdır.

Miktarlar yoluyla régulation 70'li yılların ortasından başlayarak, üç faktörün tesiriyle, çalışmakta gittikçe güçlüklerle karşılaştı.

- Ekonomik reformların başarısızlığı veya geri çekilmesi (Macaristan'da dondurulması) planlanmış mekanizmaların kısmi değişimlerine ve herhalükârda bunların hemen arkasından gelen ekonomik sonuçların geçici ishalına son verdi. Macaristan hariç miktarlar mantığına geri dönüş kısıtlarının artması demektir ve reformların uyandırdığı ümitlerden ve açılmalardan sonra halk tarafından kötü karşılanmıştı.

- Miktarlarla oynayarak yapılan régulation reformlarından sonra öncekine nispetle daha az etkili bir şekilde çalıştı ve bu yalnızca extensive büyümenin tükenişi sebebiyle olmadı. Reformalar, başarılı oldukları yerlerde, EPC'lerin eski kantitatif mekanizmalarının organizasyonunu kısmen bozdular. Başarısız oldukları yerlerde ise Stalin sistemini yeniden kurmadılar, sonuçta tutarsızlıkların belli bir tutarlılığını yarattılar. Üstelik Merkezin taşradaki ekonomik karar vericileri kontrol etme kapasitesini kurmada daha da başarısız oldular. Organizasyonu bozulan EPC, en azından resmi ekonomik reformlardan evvelkine nazaran, daha fazla kıtlık üretti. Macaristan, kısmen pazarın artmış olan rolü sayesinde, bu olayın genişliği bakımından açık bir istisnadır.

- Ekonomik cycle'in (yatırımın) intizamı 70'li yıllarda kayboldu, çünkü tüm makro-ekonomik değişkenler dış ticaretin cycle'ına ve borcun yükselişine intibak etmeye başladılar.

- Dış zorlamaya (cebire) gösterilen bu kendini ayarlamalar, kemer sıkma ve ithalatın kısıtlanması programları (SSCB dışında) dahil, kısıtları ağırlaştırdı. Zaten daha az müessir hale gelmiş olan régulation bunlardan dolayı dış şoklarla için için aşındı.

- Sonuçta enflasyonist baskı arttı. O zaman fiyat endekslerinin bu gelişmeyi göstermediği ülkelerde bile hareketsizlik enflasyonu modeli anlamında daha yüksek enflasyonist "düzeylere" geçildi.

- Bu karma ekonomik régulation gittikçe daha az oranda kantitatif intibaklar temeli üzerinde çalışmaya başladı ve paralel piyasalara daha büyük régulation açığı bıraktı.

Reformalar, başarılı oldukları yerlerde, EPC'lerin eski kantitatif mekanizmalarının organizasyonunu kısmen bozdular. Başarısız oldukları yerlerde ise Stalin sistemini yeniden kurmadılar, sonuçta tutarsızlıkların belli bir tutarlılığını yarattılar.

Piyasa yoluyla régulation, artan bu baskı altında, büyüyen kıtlıkları "yönetmeye" mecbur kaldığından régulation daha spekülâtif, daha enflasyonist (Dördüncü bölümün sonundaki takdime uygun olarak) ve hiperenflasyona yaklaştığı zaman açık ve devamlı oldu, açıkçası resmi ekonomiyi karıştıran bir

unsur haline geldi. Bu aşamada régulation artık eskiden olduğu gibi kantitatif gerilimlerin yumuşatıcısı değildir.

Özellikler:

- Paralel ekonominin gelişmesi artan bir para kitlesini kendine çekmektedir. İki parasal devrenin kontrol altında tutabilme yeteneği (iktidarı) tek bankanın elinden gittikçe kaçmaktadır. Şiddetli enflasyon (hatta hiperenflasyon artan oranlarda açık enflasyon haline dönüşmektedir.

- Paralel ekonomi kullanılabilir toplam çalışma zamanının artan bir parçasını kendine çekmektedir. Resmi istihdamın (çalışmanın) produktivitesi yavaşlamakta, bu sektörde absenteisme (işe gelmeme) ve "iş yerinde işsizlik" artmakta; paralel ekonomide çalışmanın yoğunluğu ve motivasyonu yükselmektedir. Ücretler de artmaktadır.

- Bununla beraber paralel ekonomide gerçek «kara» ücretler malların paralel piyasası üzerindeki şiddetli açık enflasyon yüzünden, daha yavaş bir artış göstermektedir. Ücret artışı talepleri resmi sektörde artmakta ve kapalı bir endekslemenin tesiriyle devam etmektedir. Ücretlilerin yumuşak ücret münasebeti çerçevesinde işletme yönetimleri karşısında kullanabildikleri işyerini değiştirme şantajı bunu kolaylaştırmaktadır.

- Ücretlerin endekslenmesi, artan kıtlık hallerinde, merkezin elinde birikim için bulunan fonları kuru-

tarak bölüşüm mücadelesini şiddetlendirmektedir. Merkez buna şöyle reaksiyon gösteriyor: Merkezden tespit edilen fiyatları yükseltiyor, tayin kuponu veriyor. İlk bölüşüm mücadelesi derinleştikçe açık ve devamlı enflasyon daha yüksek "düzeyler"e ulaşıyor. Hiperenflasyon ve paradan kaçış kaçınılmaz oluyor ve iç parasal dolaşım, dolar kullanmaya başlıyor.

- Karma ekonomik régulation'un kilitlenmesi kendisinin çalışmasını sağlayan kurumsal formların krizine götürüyor. Şayet kısıtlıklar ve enflasyon artıyorsa, reel hayat seviyesi aynı düzeyde kalıyor veya düşüyorsa o zaman planlamanın anlamı nedir? O zaman kısıtlıkların devlet mağazalarından yok ettiği malları madem ki kara (veya gri) borsada buluyoruz neden paralel piyasayı meşrulaştırmayalım? Çalışma, plan çerçevesinde olduğundan daha etkin ise neden özel işlere adam almayalım? Ve kişisel mülkiyet veya küçük özel işletme firmaları sayesinde paralel ekonominin bir kısmını meşrulaştırmış olan EPC'lerde üretim araçlarının büyük kısmı üzerindeki devlet mülkiyeti prensibini neden muhafaza edelim? Bu tip sorular müzakere ve komünist partisine muhalefet ve parti içinde ayrılma konusu oluyor.

- Extensive büyümeye istinad eden birikim rejimi, reformların beslediği hayallerden sonra, kesin olarak bitmiş görünüyor. Büyüme haddindeki düşmenin şiddetlenmesi onun devam ettirilmesini imkânsız kılıyor. Aynı zamanda, bizzat régulation'un krizi sebebiyle, intensive büyüme rejimine geçişin prodüktif temellerini atmak imkânı da yoktur. İşgücünün prodüktivitesindeki artış yavaşlıyor, sermayenin etkinliği çöküyor, araştırma sektörü daha az tesirli hale geliyor, sonuçta sinai modernizasyon tamamlanamıyor. İktisadi büyümenin kesin olarak kilitlendiği hemen hemen kesin, zira EPC'ler tükenmiş bir "extensive" büyüme ile ulaşılmaz bir "entansif" büyüme arasına sıkışmışlardır. Ulaşılmaz bir "entansif" büyüme diyoruz çünkü bu halk için halen yürürlükte olan birikim rejiminden elde ettiği nadir "avantaj" lardan biri olan "yumuşatılmış ücret münasebeti"nden vazgeçmeyi gerektiriyor. Ekonomik reformlar müessir régulation formları yaratamadıktan başka EPC'lerin yaşamaya devam etmeleri için vazgeçilmez olan yeni bir birikim rejimi de getiremediler.

Ekonomi (quantity rationing)

- Yumuşatılmış ücret münasebeti, artan kısıtlıklar, ekonominin artan parasallaşması ve birikim rejimi krizine bir çare bulmak için merkezin iş garantisini kaldırmak için yaptığı teşebbüslerin üçlü tesiri altında krize girdi.

- Kısıtlıklar, ve paralel ekonomindeki şiddetli enflasyon, tüketim şeklinin kalitesi (muamele maliyetinin yükselmesi, bekleme süresinin uzaması, çeşitlerin azalması ve kalitenin düşmesi) ve hiperenflasyon sorununu başladığı zaman buna karşılık devlet işletmelerine sağlanan iş katkısı da geriliyor.

-Paralel ekonominin yüksek fiyatlarına ulaşabilmek için tamamlayıcı bir ek geliri arayışı gayretleri "kara iş"e yöneltiyor. Resmi ekonomide yumuşatılmış ücret münasebeti krizdedir. Paralel ekonomide ücret münasebeti yumuşak değildir, çalışma disiplini etkilidir, hatta serttir. Böyle olmakla beraber, bu sert ücret münasebeti, ücretteki yüksek karşılığı sebebiyle kabul görmektedir. Zira yüksek ücret, kısıtlılık ve paralel piyasalarda enflasyon durumlarında, zaruridir. Hatta o, resmi sektörde fazla çalışma yapmadan mütevazı bir ücret garantisinin (hakkının) başka yollarla korunduğu durumlarda yumuşatılmış ücret münasebetine tercih edilmektedir. Resmi ekonomide krizi genelleştirmektedir.

- Ekonominin artan monétisation'u özellikle paralel muamelelerin gelişmesi yüzünden, daha önceki şartlarda, prodüktif çalışma karşılığı olmayan gelirlerin artmasına yol açmaktadır: Spekülasyon, yolsuzluk, kısıtlı fırsat bilen muameleler, döviz kaçaklığı, devlet işletmelerinde "hırsızlık". Hiperenflasyona yaklaştıkça veya o safhaya ulaşıldığı zaman çalışmaya ayrılan zaman ile böyle muamelelerle (parayı dolara çevirme, ertesi günlerde fiyatların seyrini tahmin etmeye çalışma) patrimonuuna korumaya hasredilen saatler arasındaki bölünme ve arbitraj hemen tamamen zamanın bu ikinci kullanımı lehine olmaktadır. Yalnızca yumuşatılmış ücret münasebeti krizde olmayıp, işte çalışmanın her şekli işlevini yitirmektedir.

- Bu noktaya gelmeden önce, merkez resmi ekonomiye yeni işgücü sağlamaya ve onun prodüktivitesini arttırmaya çalışmıştır. Intensive büyümeye doğru başarılı bir geçişin mevcut olmayışı yüzünden olanaklar çalışma süresinin uzamasıyla ve iş yoğunluğunun artmasıyla sınır kalmıştır. Çalışma normlarının sertleşmesi yeni sosyal ihtiyaçlara yol açmış ve her halükarda enflasyonist baskıyı artırarak bölüşmedeki ihtilafı şiddetlendirmiştir. Artan kısıtlıkların, çalışmada artan disiplinin ve gayretin normal bir karşılığı olarak,

Kısıtlıklar ve enflasyon artıyorsa, reel hayat seviyesi aynı düzeyde kalıyor veya düşüyorsa o zaman planlamanın anlamı nedir?

halka daha "zengin ve çeşitli" (buna fordiste diyelim) bir tüketim arz edilmesini engellediği oranda söz konusu ihtilaf daha da artmaktadır. Dış (yabancı) zorlama işe katkıyı yoğunlaştırabilecek fordist tüketim tarzını, parçalar halinde, önemli ölçülerde ithal etmeyi imkansız kılmıştır.

- O zaman sistemin meşruiyetine itiraz edilmektedir. Kısıtlılar had safhaya vardıkça ve fiyatlar hiperenflasyon haline geldikçe paralel ekonomide karşılaşılan yumuşatılmamış ücret münasebeti artık satınalınabilir malların yeterli bir karşılığı olma avantajını, ne

nicelik nede nitelik olarak taşımaz olmaktadır.

Paralel ekonomi sosyal consensus'un düzenleyici rolünü artık hemen hemen oynamamaktadır.

Komünist politik rejimin devrilmesi için bir sosyal hareketin örgütlenmesi veya siyasi güçlerini iktidardaki tek partiye açıkça muhalefet

etmesi yeterli olacaktır. En azından kısa vadede bir ihtimal olarak hiç kimsenin öngöremediği de bu idi.

3. krizden çıkmaya çare arıyor, komünist rejimden çıkışla karşılaşıyor

80'li yıllarda sosyalist ekonomilerin krizinin somut belirtileri yalnızca açıklayıcı varsayımların ortaya çıkması için değil, aynı zamanda krize son bir çözüm aranıp bulunmasını tahrik için, yeterince çok sayıda ve açıktı. Örneğin, Gorbachev'in iktidara gelişi SSCB'de kriz durumuna derhal aleniyet kazandırdı. (Aganbeguian, 1987). Daha sonra bu açıklık sistemin daha radikal olduğu farzedilen bir reforma getirildi.

Polonya ve Macaristanda krizin analizleri o dönemde gündemde idi ve bu ülkelerden ikincisinde radikal reformlara girişilmişti. Öteki uçta, birkaç sosyalist ülke kriz teşhisini reddediyordu ve kendilerine Gorbachev yönetimince telkin edilen perestroika (yeniden yapılandırma) fikrini tümünden istiyorlardı. Doğu Almanya ve Romanya'nın pozisyonu böyle idi. Böylece bu iki ülke, sistemin daha sert bir şekilde yıkılışını hazırladılar. Bulgaristan ve Çekoslovakya Sovyet perestroikasından esinlenen bir reforma sosyalist eko-

nomilerin incelenmesi yeni tutkular edilemeyecek bir literatürü ortaya çıkardı. (Bu literatürün izlerini bu bölümün sonunda bulacağız). Bununla beraber bu dönem, bugün, krize bir ekonomik reforma cevap vermenin son teşebbüsü olarak algılanıyor: Krize komünist siyasi rejimlerin reddinden ve ekonomik sistemin çökmesinden başka çare bulamayan bir teşebbüs.

Bununla beraber bu son reformun az veya çok radikal veya eksik fazla gerçek karakteri "sosyalizmden aşağıdan çıkış"ın şartlarını geniş ölçüde etkiledi. RDA'nın tamamen çökmesi ile ekonomik felâket (SSCB, Bulgaristan) arasında bir taraftan ve 'kadife ihtilâl' (Çekoslovakya) ve yahut "komünistsiz" pazar ekonomisinin devam etmesi (Macaristan) arasında, diğer yandan krizin olgunluk dereceleri ve yapılan reformların uygunluğu konularında farklar mevcuttur.

Şeffaflıktan kaosa:

Felâkete uğramış halde çıkış

Gorbachev döneminin ilgi çeken yanı 1991 Kasım ayının birkaç günü içinde esas itibarıyla tarihi bir merak odağı haline geldi. Bu da gösteriyor ki bu dönemin özü siyasi seviyede bulunuyor. Geriye kısaca perestroika'yı (ekonomik) ve onun SSCB'de sosyalist ekonominin yaşamaya devam etmesi (idameci hayat etmesi) için gereken değişimleri neden başarıya götüremediğinin sebeplerini ifade etmek kalıyor. Ve daha sür'atli bir biçimde, enformasyonun ve politikanın (glasnost) şeffaflığının komünist rejimin felâkete uğrayarak sahnedan çıkışını nasıl hazırladığını da hatırlatmamız gerekiyor.

Gorbachev dönemi SSCB'nin ağır bir yapısal, ekonomik, sosyal ve moral bir krizin kenarında olduğu teşhisiyle başladı ve Brejnev dönemi yılları durgunluk dönemi olarak nitelendirildi. Gorbachev'in iktisat danışmanlarından krizi olan Albakin, işi "sosyalizmin çelişkileri"nden söz etmeye kadar götürdü. Perestroika'nın başarılı telkincilerinden (aşılıyıcılarından) biri olan Aganbeguian'a (1987) göre bunun çaresi ancak 2017 ufkunda sosyalizmin üstünlüğünü kanıtlayacak olan radikal bir reform ve sistemin tepeden tırnağa yeniden yapılandırılması idi: Bazı Doğu Avrupa ülkelerinde (Macaristan, Polonya) daha önceki ekonomik reformları bilenler için perestroika, kökten bir değişim olarak ilan edilmesine rağmen, bütününde bunların oldukça gerisinde kaldı.

Gerçekten 1985-1986 yılları geleneksel hedefleri germe metodlarıyla extensive büyümeye yeniden hareket verilmesi (ouskorémié, accélération)nin damgasını taşımaktaydı ve bundan dolayıda başarısızlığa

mahkûmdu. Üstelik kötü bir tarımsal hasat (1985) ve petrolün milletlerarası fiyatının düşmesi, daha sonra Tchernobyte (1986) felaketi üstüne geldi. Bu ilk safhada alınmış olan aşağıdaki tedbirler de tümüyle geleneksel karakterde olmuştur: İş disiplinini (tepeden) güçlendirme girişimi, alkolizme karşı kampanya açılması, yolsuzluğa en fazla bulaşmış yeteneksiz memurların yenileriyle değiştirilmesi, bazı bakanlıkların süperbakanlıklar halinde birleştirilmesi, büyümeyi hızlandırmak için makina imalatı sanayi kompleksinde büyük yatırım programlarının lanse edilmesi, enerji ve hammaddelerin en fazla göze çarpan israfının azaltılması, kolektif ve devlet tarımında mukavele ile otonom çalışma birimlerine (aile ekipleri dahil (Çin modeli-ne göre)) tekrar hareket verilmesi. Birkaç tedbir bir parça daha az geleneksel-dir: Yirmi kadar yönetime ve altmış civarında işletmeye yabancı ülkelerle serbestçe ticaret yapma izni verildi (Devlet monopolü dışında), direkt yabancı yatırıma açılma karma sermayeli (yabancı ortağın payı yüzde 49'u geçemez) şirketlerle sınırlandırıldı, üretimin kalite kontrolü artırıldı, 1986 kanunlarıyla "gönüllü" (hemen hemen özel) kooperatiflere ve bağımsız çalışmaya dayanan kişisel ekonomik faaliyetlere izin verildi.

Perestroika'nın yıldızı 1987 ve 1988'de en yükseğe çıktı. 1987'de emredici planlama prensibi terkedildi: Plan makro-ekonomik büyüklükleri tarif etmek, doğruluğu kanıtlanmış fiyatları hazırlamak ve gelecek ile ilgili tahminler yapmakla iktifa etmeye mecbur edildi. İşletmelere gönderilen göstergeler ve kontrol rakamları artık mecburi karakterde olmaktan çıkarıldı. Bakanlıklar branş yönetimlerini (glaoki) lağvedecekler ve onları 1973'de olduğu gibi işletme birlikleriyle ikame edecekler, planlanmış akımlar yerlerini tedricen Devlet siparişlerini takiben işletme ile Devlet arasında kontratlara dayanan bir üretim araçları toptan ticaretine bırakacaklar. Boyuna geciktirilen bir fiyat reformunun iki kanadı var: Fiyatların yeniden gözden geçirilmesi-ki toptan fiyatlar için bu ancak 1992'de gerçekleştirildi ve fiyat teşekkülü tarzlarını çeşitlendirilmesi. Gelecekte Merkezce tespit edilen fiyatların sayısı azaltılacak, serbest fiyatların ve karşılıklı rızaya dayalı fiyatların sayısı artacaktır. Bu arada perakende satış fiyatlarındaki yükselme ücretlerdeki artışla telafi edildi, ki bu da otomatik endeksleme uygulamasını uzatmış oldu.

Haziran 1987'deki bir işletme reformu bakanlıkların işletmelerinin faaliyetine artık müdahale etmeyeceklerini teyit etti. Seviyeleri itibarıyla 1987, 1988'de işletmelere hiçbir serbest hareket marjı bırakmayan kesmi devlet siparişlerini yerini arza davet usulüne bırakacaktır. İşletme muhasebe bakımından otonom (khozrastchet)in yeniden canlandırılması ve kendisinin yarattığı gelirim (brüt katma değerini) detaylı ekonomik göstergelerden değil, genel ekonomik uygulama normlarından hareket ederek kendisi tayin edecektir. Net kârdan hareketle yatırımların finansman (otofinansman) kural haline geliyor, çünkü işletme, yatırımların hacmi konusunda karar vermede daha fazla özgürlüğe sahip. Aynı zamanda işletmeye geniş ölçüde

Eskimiş işletmelerin kapatılması öngörüldüğünden çalışmaların yeniden sınıflandırılmasında ve recyclage'nde yeni usuller ve bir işsizlik tazminatı karara bağlandı.

banka kredilerine başvurma, binaların ve makina ve donanımını kendi personeline veya başka işletmelere kiralama izni verildi. İşletme rantabl çalışmaya mecburdur ve geçici açıkları kapatan sübvansiyonların azaltılması ve kronik (devamlı) açık veren

işletmelerin faaliyetine son verilmesi öngörülmüştür. Yeni amortisman kuralları yeni makinaların işgücünü ikame etmesini teşvik edecektir. İşletme, ücretleri ve primleri tespit etmekte serbesttir. Primler ve ücretler gerçek birer uyarıcı rolü oynayacaklar ve bunun için kesin bir şekilde produktiviteye bağlı olacaklardır. Eskimiş işletmelerin kapatılması öngörüldüğünden çalışmaların yeniden sınıflandırılmasında ve recyclage'nde yeni usuller ve bir işsizlik tazminatı karara bağlandı. Bütün bunlarda intensive büyüme geçiş için son bir teşebbüs farkediliyor. Bunun karşılığında işletme müdürlerinin ücretlilerce seçilmesi Macaristanda olduğu gibi (aşağıda) öngörüldü ama uygulamaya geçilmedi. 1988 Kasımından itibaren Devlet işletmeleri halka arz etmek üzere tahvil çıkarabileceklerdir: Bu kağıtlar el değiştirmeyecek, yüzde 20'ye ulaşabilen bir marj getirecek ve özel şahıslar bunlardan aylık ücretlerinin yirmi mislinin üstünde bir meblağlık satın almayacaktır.

1986'da getirilmiş olan özel faaliyetlere 1988'de daha az aleyhte olan vergi hükümleriyle yeniden hareket verildi. Bu tip faaliyetler hizmetlerde, tüketim mallarında ve küçük üretimde - paralel ekonomiyi ortadan kaldırmadan - toplanmaktadır. Üstelik ve daha çok onu artan mal ve para akımıyla beslenmektedir. Tarımda kişisel toprak alanının azami boyutu genişletildi. Topraklar, hayvanlar ve ekipman Devlet tarafından köylülere kiralanmaktadır. 1988 Temmuzundan

başlayarak kiralara müddeti elli yıla çıkarılabilecek ve kiralama mukaveleleri mirasçılara intikal edebilecektir. Ancak burada toprağın gerçek bir kişisel ve özel mülkiyeti mevcut değildir. Savunma bütçesi 1989'da yüzde14, silah üretimi yüzde 19,5 azaltırken askeri sektörün dayanıklı tüketim malları üretimine dönüşmesi gerekiyor (fordiste norm).

1988 Kasımındaki hükümetler -ki 1989 Nisanında uygulayabilirlerdi- ne Sovyet İşletmelerinin çoğunun dış ticarete girişimi serbest bırakıyor ne 1990

Ocağında GATT anlaşmalarına uygun bir gümrük tarifesi yürürlüğe koyuyordu. Bu hükümler aynı zamanda direkt yabancı yatırımlara tam mülkiyet halinde izin veriyordu (SSCB'de yerleşmiş bir filialde yüzde 100 yabancı sermaye izni). Serbest bölgelerin konulması SSCB'nin birçok şehrinde lanse edildi. Böylece mahalli ve bölgesel yönetim otoriteleri-

ne daha fazla ekonomik karar yetkisi transfer etmede daha genel bir irade göstermiş oluyordu.

Bu yetki devri (déconcentration) stratejisi glasnostun eşliğinde perestroika'nın başarısızlığının ve komünist siyasi rejimin çöküşünün başlıca sebebidir. Gerçekten glasnost ekonomik ve politik enformasyonun şeffaflığını arttırdı ve daha fazla mukayeseye ve belli bir politik alemiyete imkân verdi. (Lavigne,1992) Bunu zorunlu olarak tek partinin ülkenin politik ve ekonomik hayatı üzerindeki monopolüne zarar vererek yaptı. 1989-1991 yıllarında ekonomik reformlardan çok politik ifadenin yeni şekillerinin ortaya çıkışı ve fikirlerinin farklılığı yani bir muhalefet teşekkülü gündeme hakim olmuştur. (Mart 1989'da seçilmiş olan kongre üyeleri dahil).

Halbuki partinin içindeki muhafazakâr güçler savunma pozisyonunda onun (partinin) ömrünü uzatmaya çalışıyorlardı. Merkezin çoğu zaman Gorbachev'e maledilen kendi ekonomik modelini uygulamada felce uğraması bundan geliyor. Hükümet 1990 Aralığından itibaren merkezi kararlarla glasnostun taşrada meyda-

na getirdiği ama harekete hakim olamıyordu; cumhuriyetler, bölgeler ve belediyeler 1990'dan⁶ başlayarak merkezin emirlerine uymuyorlardı. Milliyetçilik cereyanları, etnik akımlar ve partinin mahalli güçleri glasnostun istediği çeşitlilik ve çoğulculuk adına, merkezci karşı muhtariyet kazanıyordu.

Bu durum 1991, 20 Ağustosundaki mufazakâr güçlerce denenen hükümet darbesini ve tamamen dağılmış olan SSCB çapındaki başarısızlığının neden kesin olduğunu açıklıyor.

Eğer başarılı olmuş olsaydı, taraftarlarından biri olan Shmelev'in'in tahlil ettiği gibi, perestroika bir çeşit NEP olacaktı. Perestroika başarısız oldu, zira o kısmı ve açıklandığından daha az radikal bir reform oldu ve bilhassa çok az uygulandı: zaman yokluğundan ve halkın değişik tabakalarının uygulanmasına gösterdiği mukavenetlerden. Perestroika'dan beklenen ilk etkiler, artan bir ekonomik müessiriyetin dışında, şunlardı. (Zaslavskaya 1987): Gelirlerini daha fazla farklılaşması, fazla işgücünün azaltılması ve kadroların iptali; özel ekonominin gelişmesi ve bir azınlığın kişisel zenginleşmesi, paralel ekonominin küçülmesi. İlk iki tesir gerçekten ücretlilerin büyük bir kısmının husumeti ile karşılaştı, çünkü onlar yumuşatılmış ücret münasebetinin başlıca "nisbi avantajları"nın ortadan kalkması riski ile karşı karşıya kaldılar. Üçüncü tesir özel sektörün dışında kalan herkesin ve özellikle partinin ve bürokrasinin mukavemetiyle çarpışıyordu. Sonuncusu ise çeşitli tipteki spekülörlere, mafyaya ve paralel ekonomiye girebilen tüketicilere engel oluyordu. Bu kadar perestroika'nın lagarlığını ve uygulamasında karşılaşılan kötü niyeti açıklamaya yeterlidir. Bundan şu çıkıyor ki perestroika karma régulation'un eski mekanizmalarının tahribinde müessir oldu ama onları herhangi tutarlı bir şeyle ikame etmede tamamen tesirsiz kaldı.

1989'dan başlayarak mahalli ve bölgesel muhtariyetler geliştiği için SSCB ekonomisi tamamen desorganise oldu ve artık bir sistem olmaktan çıktı.

Paranın ve kredinin rolünü canlandırarak (birkaç yüz adet "kooperatif" bankası yaratılması dahil) bütün fiyatları serbest bırakmadan perestroika talep fazlasının, büyük bir bölümünü likiditeye çevirdi. Ailelerin (ménages, homes) aşırı likiditesi, üstü örtülü ücret endekslenmesi devam ettiği ölçüde sürüp gitti. İşletmelerin aşırı likiditesi devam etti, çünkü kredi almak kolaylaştı. Ekonominin aşırı likiditesi Devletin büyüyen bütçe açığı para basılarak finanse edildiğinden devam etti. Bu aşırı likidite (currency overhang, surplombement monétaire), 1991 Aralığına

kadar kısmen kontrol altında tutulabilen bir hiperenflasyon durumu yarattı. Kısmen kontrol edilebilen bu hiperenflasyon açıkça ortaya çıkmak için, fiyatların serbestleştirilmesi halinde, eriyen bir millî paranın önünde dolara kaçış ile açığa çıkmaya bakıyordu. Güdümlü ekonomiyi tamamen terketmeksizin talebe daha büyük bir rol vermek isterken perestroika planlanmış teslimat sistemi sayesinde avaldaki (en aval, downstream) işletmelerin faydalandığı satış garantisini kaldırıyor ve onları mallarının fiyatını yükseltmeye ve istihdam hacimleri ile "ücretlerini düşürmeye mecbur ediyordu. (Rosefielde, 1991). EPC'deki bu temel mekanizmanın yeniden oynatılması zaptedilen hiperenflasyona eklenince tek bir vuruşla fiyatları, ücretleri ve istihdamı libere eden bir çok tedavisinin açık bir hiperenflasyona, fakirliğe ve işsizliğe dönüşmesine yol açıyordu. (Bölüm 6) 1992 ocağından itibaren yapıldığı gibi bunu pratikte tahkik etmek gerekiyor muydu?

Pazar sosyalizminden pazara: Yumuşak çıkış

1985'de Macaristan ve 1987'de Polonya radikal ekonomik reformlarının ikinci safhasına start verdiler. Bunun hedefi özellikle Macaristan'da mevcut pazar sosyalizminin temellerini sağlamlaştırmaktı. Şu iki farkla: bir yandan Macaristan Polonya'dan (1982'den beri) uzun bir çiraklık dönemi yaşadı, (1968'den beri) öte taraftan makro-ekonomik değişkenleri durumu ilkinde ikincisindekine nazaran daha az bozuktı. Çekoslovakya perestroika karşısında çekimser kaldı; 1988'de daha radikal reformist tedbirlere girişti ama

öte yandan CAEM'de en istikrarlı ekonomik konjonktürlerden birine sahipti. Sonuç olarak 1989'da bu üç ülke esasen CAEM içinde pazar ekonomisi istikametinde, eşit olmamalarına rağmen, en ilerlemiş durumda idiler. Sistemin kopması buralarda RDA'dakinden, Romanya'dakinden ve SSCB'dekinden daha az şiddetli olacak ve daha güçlü bir dış yardımdan faydalanacaktı: Macaristan ve Polonya'ya Batı yardımı (Phare) 1989 Temmuzunda kararlaştırıldı. Yani komünist rejimlerin sonbaharda çöküşünden önce. Krizden çıkma imkânı olmayınca bu

üç ülke eski düzenden yumuşak çıkış yapacaklardı. (Polonyadaki çok nisbi anlamdadır, zirâ burada bir çok tedavisi iradesi vardı.) (Bölüm 6)

En temsili örnek ülke Macaristan'dır. Orada iktidardaki komünist partisi 1985 ve 1989 arasında pazar ekonomisinin çalışması için ve işletmelerin muhtariyeti için gerekli müesseselerin çoğunu kurdu. Planlama indicative'dir.

Sektör bakanlıkları 1981'den beri mevcut değildir. Meşru özel sektör sayesinde tüketim malları kıtlığı ortadan kalkmıştır. Özel işletmeler 1988'den itibaren 500 ücretliye kadar istihdam edebilirler. Devlet işletmelerine ödenen fiyatlar için verilen sübvansiyonların (fiyat sübvansiyonlarının) çoğu 1986'da sona ermiştir. 1986'da fiyatların yüzde 60'a yakın kısmı serbesttir. Devlet gittikçe klasik ekonomik enstrümanlar kullanarak müdahalede bulunmaktadır; ücretlerden alınan vergiler ve 70'lerden itibaren kârlar üyelerindeki vergiler, fiziki şahısların gelirleri üzerindeki progresif vergiler ve 1988'de uygulamaya konan katma değer vergileri (TVA) 1989'da şirketlerin kârlarından alınan vergi, 1987'de iki seviyeli banka sistemine geçilmesinden itibaren faiz seviyesini kullanan daha seçici kredi politikası, 1984'den itibaren ve bilahare 1988'de işsizlik tazminatının uygulamaya başlanmasıyla istihdamın régulationu politikası. Bu sonuncu tedbir, en düşük deformans gösteren (en kötü sonuçları alan) ekonomik sektörlerin yeniden yapılandırılmasına girişildiği ve işten çıkarılmalara yol açtığı için zorunludur. Ocak 1989'da değişik fonlar idare eden (familiales, retraites) bir sosyal güvenlik fonu

kuruldu ve 1990'da istihdam için bir fon yaratıldı. Sınai demokrasi (özyönetime meyilli) 1985'de esasen otonom olan şirketlere sokuldu; yöneticiler bundan böyle personel tarafından seçilmektedir; bir işletme konseyinin stratejik kararları aldığı ve işletmenin yönetimini kontrol ettiği varsayılmaktadır. İşletmelerin özeller dahil, dış ticaret yapmaları 1988'de hemen tamamıyla serbest bırakıldı; lisanslar ve ithal kotaları tamamen kaldırıldı. Tek bir kota hariç; o da ithal malları üzerindeki kota ki buna göre bunlar toplam ithalatın yüzde 6'sını geçmez.

Malların genelleştirilmiş pazarının ötesinde Macaristan mali bir sermaye piyasası hazırlamaya başladı. 1983'de Devlet işletmeleri tarafından çıkarılmış sabit faizli tahviller üzerindeki ilk muameleler (transaction) ortaya çıktı. 1985'de Kalkınma Bankası tarafından kote edilmiş 80 hisse senedi için muamele hacmi 3,4 milyar forinte ulaştı. (Antal, Suranyi; 1987). 1987'de Devlet işletmelerini ücretler için el değiştirmeyen (tedavül etmeyen) hisse senedi çıkarmalarına izin verildi. 1988'de bunlar tedavül eder hale getirildiler ve fiilen bir menkul kıymetler borsası çalışır duruma geldi. (Haftada bir seans). 1990'da borsa kurum haline getirildi. 1987'deki banka reformu mevcut tek bankayı iki seviyeli bir banka sistemi halinde ikiye böldü: bir merkez bankası ve bir ticari bankalar sistemi ki hem para piyasasına hem de küçük de olsa, yeni finans piyasasında işlem yapmaktadırlar. Bir kanun 1986'dan beri işletmelerin iflasını düzenlemiştir. Şirketler hakkındaki 1988 Kasım tarihli bir kanun onların mümkün hukuki statülerini çeşitlen-

dirdi. Sermayesi paylara bölünmüş şirketlerle sınırlı sorumlu şirketler Macar şirketleri ile yabancı sermayeli şirketler de buna dahil edildi. Nisan 1989'da Macaristan'da 1708 anonim şirket sayılmıştır. Milli işletmelerin şirketler haline dönüşmesi ile ilgili kanunun Temmuz 1989'da yürürlüğe gireceğini öngörerek kanundan önce davranan Devlet işletmeleri yöneticileri 1988'den itibaren firmaların "kendiliğinden özelleştirilmesi" ne (privatisation spontanée) başladılar. (Bölüm 6)

Politik çevrelere kadar pazar sosyalizminin pazar ekonomisine doğru giden seyrinin tesirlerine maruz kalmayan kalmadı. Devlet sosyalizmine ve tek partinin yönetici rolüne ilişkin açık göndermeler 1988

sonunda terkedildi ve çok partililik 1989 başında kabul edildi. Bütün bunlar Macaristan'da ekonomik krizin derinleşmesini önleyemediği gibi, 1990 ilkbaharında yapılan ilk genel seçimlerde eski komünist partisinin seçim bozgununa mani olamadı. Yeni çoğunluk sosyalist pazar ekonomisinin "sosyal bir pazar ekonomisi" ile ikame edilmesini istiyor ki şüphesiz bu CAEM'in geri kalanının tersine sert bir kırılmadan daha yumuşaktır ve çeyrek asırdan beri başlamış olan bir gelişmenin kesin fakat mantıkî sonucudur. Şu halde Macaristan'da pazar ekonomisine geçiş diğer yerdekilere nazaran, daha tedrici ve sakin olmuştur.

Sonuç

Krizin çizdiği yol sosyalist ekonomileri birbirinden farklılaştırdı. Bir çare arayışı bunların hiçbirinde sonuç vermedi: Önceden pek az tahmin edilebilen politik olayların itişile sosyalist sistemin kırılması az veya çok sert hatta katastrofik şekiller aldı. Radikal bir reforma en fazla girişmiş olan ekonomiler (Macaristan, Polonya) veya krizin yoğunluğundan daha az müteessir olanlar (Çekoslovakya) bu kırılmaya intibak etme kabiliyetinden en az mahrum olanlardı. Başka bir sisteme doğru değişme oralarında bugün daha ilerlemiş bulunuyor. Komünist rejimlerin çöküşünden üç seneden fazla sonra oralarda geçişin (transition) sonucu açıkça tayin edilmiş değildir.

Çeviren: Refik BAHTIKARA

Dipnotlar:

¹ Bu teorik çıkmazı daha önce (Bölüm 2) açıklamıştık. Bu çalışma SSCB'nin eskiden beri bir devletçi kapitalist ekonomi olduğunu söyleyen nazariyecilerce benimsenip kullanıldı.

² Économies à planification centralisée

³ Genişleyici

⁴ Derinleşici

⁵ Economie mobilisée "üreticilerin ve kullanıcıların birbirlerinden kapmış olduğu bir" tüccar ekonomisi" ama ticari olmayan bir ekonomi olarak tarif edilmektedir. Ticari olmamanın anlamı üretimin değerlendirilmesinin artık ilgili malların satışı (veya satılamayışı) yoluyla yapılmamasıdır.

⁶ SSCB'nin bu ekonomik desintegrationu 6. bölümde CAEM'inkilerle birlikte açıklanmıştır.

Kaynakça:

Aganbeguian A.G., *Perestroika: le double défi soviétique*, Economica, 1987.

Aganbeguian A.G., *Soulever les montagnes: Pour une révolution de l'économie soviétique*, Robert Laffont, 1989.

Andreff W., "Choc extérieur et crise de l'économie hongroise", dans F. Renversez, M. Lavigne, eds., *Régulation et division internationale du travail. L'expérience hongroise*, Economica, 1979.

Andreff W., "The External Constraint in the Economic Crisis of Eastern European Countries", in: Zarembka, T. Ferguson, eds., *Research in Political Economy*, vol. 8, Jai Press, 1985.

Andreff W., "Bilan comparatif de la crise économique en URSS et dans les six pays européens du CAEM", dans B. Chavance, éd., *Reegulation...* 1987 (infra).

Andreff W., "Crise, régulation et réforme dans les économies socialistes", *Revue d'économie politique*, n° 1&2, 1990a.

Andreff W., éd., *Réforme et échanges extérieurs dans les pays de l'Est*, L'Harmattan, 1990b.

Andreff W., "Les dernières heures de la perestroïka en URSS: crise, déstabilisation et blocage de l'économie soviétique", dans: *Les entreprises et les hommes*. Mélanges offerts à Guy Chambon, Presses Universitaires de Limoges, 1993.

Andreff W., Lavigne M., "La contrainte extérieure dans les économies du CAEM", *Economies et Sociétés. Cahiers de l'IMEA*, série HS, n°29, février 1985.

Andreff W., Lavigne M., "A Way Out of the Crisis for the CMEA Economies?", *Soviet and Eastern European Foreign Trade*, Fall, 1987.

Andreff W., Zaleski E., eds., "Technologie, croissance et crise dans les pays de l'Est européen", *Revue d'Etudes comparatives Est-Ouest*, 3, 1986.

Antal L., Suranyi Gy., "The Prehistory of the Reform

of Hungary's Banking System", *Acta Economica*, vol. 38, 1-2, 1987.

Aslund A., *Gorbachev's Struggle for Economic Reform*, Pinter, 1991 (updated and expanded edition).

Bastida B., Virgili T., "Technologie et crise en URSS", *Revue d'Etudes comparatives Est-Ouest*, 3, 1986.

Berd, Bird, FMI, OCDE, *A Study of the Soviet Economy*, Paris, 1991.

Birman I., "The Imbalance of the Soviet Economy", *Soviet Studies*, 2, 1988.

Boettke P.J., *Why Perestroika Failed. The Politics and Economics of Socialist Transformation*, Routledge, 1993.

Bresser Pereira L., Nakano Y., *The Theory of Inertial Inflation. The Foundation of Economic Reform in Brazil and Argentina*, Lynne Rienner & Boulder, 1987.

Chavance B., "Les formes actuelles de crise dans les économies de type soviétique", *Critiques de l'économie politique*, 26-27, 1984.

Chavance B., éd., *Régulation, cycles et crises dans les économies socialistes*, Editions de l'Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, Paris, 1987.

Dembinski P.H., *L'endettement de la Pologne ou les limites d'un système*, Anthropos, 1984.

Dirksen E., Klopper M., "Is There an Economic Crisis in the USSR?", *Comparative Economic Studies*, vol. XXVI-II, 1, Spring, 1986.

Drabek Z., "Les modifications des prix relatifs mondiaux et leur transmission dans les économies protégées par le monopole du commerce extérieur", *Revue d'Etudes comparatives Est-Ouest*, 1, 1984.

Drach M., *La crise dans les pays de l'Est*, La Découverte, 1984.

Drewnowski J., ed., *The Crisis in East European Economies*, Croom Helm 1982.

Dunajewski H., "La crédibilité des statistiques officielles du Produit National Net en Union Soviétique: 1971-1983", *Revue d'Etudes comparatives Est-Ouest*, 2, 1985.

Ellman M., "The Macroeconomic Situation in the USSR. Retrospect and Prospect", *Soviet Studies*, vol. 38, 4, 1986.

Goldman M.I., *USSR in Crisis: The Failure of an Economic System*, W.W. Norton & Co, 1983.

Gomulka S "The Polish Crisis: Will It Spread and What Will Be the Outcome?", dans J. Drewnowski, ed., *The Crisis....*, 1982 (supra).

Gomulka S., *Growth, Innovation and Reforms in Eastern Europe*, Wheatsheaf Books, 1985.

Hedlund S., *Crisis in Soviet Agriculture*, Croom Helm, 1984.

Hewlett Ed A., Winston V.H., eds., *Milestones in Glasnost and Perestroika*, The Brookings Institution, 2 vol., 1991.

Kolodko G.W., "Economic Reforms and Inflation in Socialism: Determinants, Mutual Relationships and Prospects", *Communist Economies*, vol. 1, 2, 1989.

Kolodko G.W., MC Mahon W.W., "Stagflation and Shortageflation: A Comparative Approach", *Kyklos*, vol. 40, fasc. 2, 1987.

Kushnirsky F.I., "Methodological Aspects in Building Soviet Price Indices", *Soviet Studies*, 4, 1985.

Lavigne M., "L'Urss dans la crise", *Chroniques d'actualité de la SEDEIS*, 15 juin 1990.

Lavigne M., Andreff W., eds., *La réalité socialiste*, Economica, 1985.

Lavigne M., Szymkiewicz K., "La réduction de l'endettement de pays socialistes européens (1982-1984)", dans H. Bourguinat, J. Mistral, eds., *La crise de l'endettement international. Acte II*, Economica, 1986.

Locatelli C., *La question énergétique en Europe de l'Est*, L'Harmattan, 1992.

Marczewski J., *Crise de la planification socialiste?*, Presses Universitaires de France, 1973.

Nuti D.M., "The Polish Crisis: Economic Factors and Constraints", dans J. Drewnowski, ed., *The Crisis...*, 1982 (supra).

Ofer G., "Soviet Economic Growth: 1928-1985", *Journal of Economic Literature*, December 1987.

Osband K., "Economic Crisis in a Shortage Economy", *Journal of Political Economy*, vol. 100, 4, 1992.

"Perestroïka", *Economie prospective internationale*, n°38, 2e trimestre 1989.

Portes R., "Effets de la crise sur les pays de l'Est", *Revue économique*, novembre 1979.

"Réformes et politique économique en Hongrie: 1980-1985", *Revue d'Etudes comparatives Est-Ouest*, 2, 1986.

Revesz G., *Perestroïka in Eastern Europe: Hungary's Economic Transformation, 1945-1988*, Westview Press, 1990.

Richet X., éd., *Crises à l'Est?*, Presses Universitaires de Lyon, 1984.

Rosefielde S., "The Soviet Economy in Crisis: Birman's Cumulative disequilibrium Hypothesis", *Soviet Studies*, 2, 1988.

Rosefielde S., "Les limites du libéralisme économique soviétique: la perestroïka va-t-elle passer à la trappe?", *Revue d'Etudes comparatives Est-Ouest*, 2, 1991.

Rumer B., "Soviet Estimates of the Rate of Inflation", *Soviet Studies*, n°2, 1989.

Salama P., *La dollarisation*, La Découverte, 1989.

Sapir J., *Les fluctuations économiques en URSS, 1941-1985*, Editions de l'Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, Paris, 1989.

Sapir J., éd., *L'URSS au tournant: Une économie en transition*, L'Harmattan, 1990.

Sapir J., "La recomposition de la relation salariale, enjeu décisif de la Perestroïka", *Problèmes économiques*, n° 2.229, 12 juin 1991.

Schroeder G., "Anatomy of Gorbachev's Economic Reforms", *Soviet Economy*, vol. 3, 3, 1987.

Seurot F., *Inflation et emploi dans les pays socialistes*, Presses Universitaires de France, 1983.

Shmelev N., Popov V., *The Turning Point. Revitalizing the Soviet Economy*, I.B. Tauris, 1989.

"Stabilisation, libération et dévolution de compétences. Evaluation de la situation économique et du processus de réforme en Union soviétique", *Economie européenne*, n°45, décembre 1990.

Tardos M., "Impacts of World Economic Changes on the Hungarian Economy", *Acta Economica*, vol. 15, 3-4, 1975.

Vassilev V., "Caractères et spécificités des crises économiques de type soviétique", *Economies et Sociétés. Cahiers de l'ISMEA*, série G, n°34, 1977.

Wienert H., Slater J., *Transfert de technologie entré l'Est et l'Ouest. Les aspects commerciaux et économiques*, OCDE, Paris, 1986.

Winiecki J., "Are Soviet-type Economies Entering an Era of Long Term Decline?", *Soviet Studies*, vol. 38, 3, 1986.

Winiecki J., *The distorted World of Soviet-Type Economies*, Routledge, 1988.

Zaslavskaya T., "Social Factors of Speeding-up the Development of the Soviet Economy", *European Economic Review*, vol. 31, 1-2, 1987.

Cumhuriyetsiz Cumhuriyetler

Orhan İYİLER (*)

Soru: Bugün için sosyalist denebilecek bir toplum projesinin tanımsız kaldığı söylenebilir. Avrupa'daki bazı gelişmelerse sol olduğunu savunan bazı partilerin başarı kazandığını göstermektedir. Bu partiler "Sol"a dahil edilebilir mi? Edilebilirse Türkiye'de genel olarak Sol'un geleceğine Avrupa'nın trendleri etki yapabilir mi? Sol bundan sonra Türkiye'de ve dünyada nasıl tanımlanmalı? Sosyalist bir sol ile sosyal-demokrat bir sol arasında -dünyadaki bazı tartışmaların ve akademik yayınların "piyasa sosyalizminin varyantları arasında dönüş-tüğü düşünülürse- "gerçek" bir fark olabilir mi? Türkiye'de CHP'nin solundaki sol ne yapmalı?

Öyle sanıyorum, çok kez akademik tartışmaların içinde yaşamın içindeki dialektik gerçeği yakalayıp çıkarmakta zorluklarımız oluyor. Aydın çevrelerin özellikle de kolektivist sistemlerin iskambil kağıtları gibi ard arda devrilip gitmesinden sonra başlayan süreçte, çok kişinin gözünden kaçacak bir yanılmanın sürüp gitmekte olduğunu gözlüyorum. Onlar (aydınlar) sosyalizmin, 10 Kasım 1989 yılında Berlin Duvarı'nın çökmesiyle birlikte tam bir karmaşaya düştüler. Sosyal-demokrat, sosyalist sol, radikal sosyalistler, Merkez sol gibi ayırımların nereden, nasıl başladığını tartışırken yada post-modernizm, "Tarihin Sonu" gibi soyut kavramların dehlizlerinde bunalırlarken hiçbiri başını kaldırıp da gerçekten hypercapitalizm, sürecinin nasıl artık "ulus-suzlaşma" aşamasına vardığının ayırdına varamadılar. Ve de kendi kafalarındaki karmaşanın yanıtsızlıklarını, yetmezliklerin sosyalist bir toplum projesinin olmadığı varsayımına indirgediler. Ama örneğin Demiryolu işçisi Marc için durum hiç de öyle değil. 1995 yılının

Aralık ayında Fransa'da işçilerin başlattığı toplumsal kalkışma çok kişinin dudaklarını ısırtmıştır. "Toplumsal kalkışma" sözcüğünü de ben kullanıyor değilim. Epey bir süredir unutulmuş olan bir sözcük, 1995 olaylarını derin boyutları üzerinde düşünürken Michel Rocard'ından Edgar Morin'e, ondan şimdiki sosyalist başbakan Lionel Jospin'e, Jospin'den Le Monde'un başyazarlarına değin sık sık kullanılmıştır. Doğrusu Fransa'daki 1995 işçi eylemselliği üzerinde uzun uzun durmak isterdim. Ama size sonuçlarını hemen söyleyebilirim: Bu eylemselliğin, yani Avrupa burjuvazisinin dudaklarını uçuklatan bu yer sarsıntısı

İngiltere'de Blaire'in seçimlerine, Fransa'da çoğulcu solun siyasi etki elde etmesine değin bir dizi etkisin oldu. İşte Marc bu eylemselliğin sıradan bir işçisi. Marc grevin, toplumsal kalkışmanın ağırlığını üstlenmiş olan Demiryolunun genç işçilerinden. Grev barikatlarının önünde ateş yakıp, çevreden gelen kadın ve çocukların

*Grev barikatlarının önünde ateş yakıp,
çevreden gelen kadın ve çocukların
yardımıyla direniş yemeklerini
hazırlarken ateşin alevleri
arkalarındaki bir bez dövizdeki
yazıları yazıyordu:
"HAYIR, KOMÜN ÖLMEDİ"*

yardımıyla direniş yemeklerini hazırlarlarken ateşin alevleri arkalarındaki bir bez dövizdeki yazıları yazıyordu: "HAYIR, KOMÜN ÖLMEDİ." Marc 1871 Komününün ölmediğini söylerken, "o şimdi burada derken" hiç kuşkusuz olmasın kafasında bir toplum projesini yaşıyordu. Onu yaşama geçirmek için savaşın verdiğini şu sözlerinde bulabilirsiniz: "1936'dan 1953'dek yapılan grevlerde, büyük babam hep savaşım verdi. Bu gar'ın demiryollarını bloke ettiler. Kurşuna dizilip öldürüldüler. Ben de ölmeye hazırım, beni buradan, bu barikatlardan çekip alamıyacaklar..." (Bkz: Le Monde 5 Aralık 1995).

Avrupa işçi sınıfının tarihsel belleğinde 1789, 1830, 1848, 1871'in temel görüş yada erekleri güncel yaşamında elle tutulur biçimde varlığını sürdürmektedir. Bu saptamayı doğru yapmak zorundayız. O ne-

(*) Araştırmacı, Yazar

dalgası Alman İşçi Konfederasyonunun ihanetine uğramasaydı kitlelerin nasıl bir toplumsal projeyi amaçladıkları genel erekleriyle ortaya çıkacaktı. Bu konunun üzerinde durmama izin veriniz; çözüm yada çözümlülerin burada yoğunlaştığına inanıyorum çünkü. Bu olaylar 1968 olaylarının sosyalist toplum projesinin kitlelerce nasıl yeniden gündeme getirildiğinin tipik oluşumun göstermektedir. Yine grevdeki bir işçinin şu sözlerinin altını olayın tarihsel uzantılarını göstermek için çiziyorum: "Biz (Kamu işçileri) elde ettiğimiz haklar için savaşım vermiyoruz yalnızca... Özel fabrikalarda çalışan kadınlar, çocuklar var. Babam yıllar boyu sosyal güvenlik ve emeklilik kasası için savaşım verdi. Ben şimdi sosyal güvenlik rejiminin daha ileri götürülmesi için savaşım veriyorum. Oysa 35 yıl öncesinin gerisine götürülmek isteniyoruz. Bunu (önlemek) için politik radikal bir değişim kaçınılmazdır." (Bkz. Le Monde 12-13 Aralık 1995).

denle yüzbinlerce işçinin, Almanya şansölyesi Helmut Kohl'un dudakların uçuklatan eylemselliğinin hemen arka planında dünya burjuvazisinin kollektivist sistemleri dehşetli yenilgiye uğratmasına karşın direnen bir toplum projesi yatmaktaydı. Bunun da en çok bilincinde olan ne yazık ki yine dünya burjuvazisidir. Çünkü onlar sınıf savaşımının ne anlama geldiğini çok iyi bilirler. Grev dalgasının bir "başkaldırı" niteliğini yada öğelerini taşıdığı Aralık 1995 işçi eylemselliği sırasında Der Spiegel: "Kohl çok büyük bir kaygıyla Paris'e dikti bakışlarını" diyordu. (Le Monde 5 Aralık 1995) Ve tüm Avrupa burjuvazisi şu kaygılı soruyu gündeme getirmişti: Fransa başbakanı Alain Juppé sokağın baskısına ne kadar göğüs gerebilecek?" Size şunu tüm kanıtlarıyla apaçık söyleyebilirim: Eğer tüm Avrupa'yı saran grev ve direniş

Radikal değişim sosyalist bir toplum projesine oturtulmasını isteyen 1995 işçi eylemselliğine en büyük darbeyi yine işçilerin kendileri ama bu kez Alman sendikaları eliyle gerçekleştirildi. Bana göre bu tarihsel olarak Bismarck'ın Cumhuriyetçi Thiers'e Paris kapıları önünde 1871 komünarlarını ezmek için elini uzatışından daha başka birşey değildir. Tam da Fransız işçi sendikalarının Alain Juppé ile Matingnon'da biraraya gelmeye başladıkları bir süreçte 4 milyon metalurji ve elektroteknik işçiyi çatısı altında toplayan Almanya'nın IG metal sendikası Almanya şansölyesi tam bir işbirliği içinde "toplumsal uzlaşma andlaşmasını" bir bomba gibi patlattı. IG Metal'in lideri Klaus Zwickel, Kohl'un perde arkasındaki desteği ile Alman patronasına "İşsizliği önlemek" amacıyla ücretlerde bir artış sağlanmaması, fazla mesailerin paralarının öden-

memesi ve Kohl hükümetinin sağlık sigortasındaki yaptığı kısıntılara destek verdiğini açıklıyordu. Ve bu ihanet girişimini de 10 milyon işçiyi bünyesinde barındıran Sendikal Konfederasyonu (DGB) ile memur ve öteki kamu çalışanlarını barındıran (DAG) desteklediklerini açıklıyordılar. Uzun zamandan beri tıpkı Fransız işçisi gibi hop oturup hop kalkan Alman işçileri neye uğradıklarını şaşırıyorlar ve de birçok kesimden başkaldırı geldiyse de Avrupa burjuvazisinin pişmiş aşı soğuk su döküşü tam bir başarıya ulaşmıştır denebilir. Alman sendikaları bu özverilerine karşı Alman patronasından tek birşey istiyorlardı: "İşçiyi işten çıkarma ve de yeni iş alanları yarat." Bu ihanetin patrona tarafından nasıl ödüllendirildiğini anlatacak değilim. O ayrı ama son derece önemli bir konu. Ama Avrupa'da kabaran "yeni yaşam biçimi" isteklerine yada "başka politika" söylemlerine bu girişim tam bir darbe vurmuştur. İngiltere'nin Muhafazakar başbakanı bu girişimi kutsamış, İtalyan

başbakanı -eski komünistlerden gelme-Lamberto Dini Alman modeline göre İtalyan sendikalarının yakında aynı biçimde bir girişimde bulunacaklarını muştılamıştır. Tüm Avrupa medyası, yazılı, yazısız basını Papa'nın bile "toplumsal huzur" diye nitelendirdiği bu önemli (?) girişimi bir bayrak gibi Avrupa başkentlerinde dolaştırmaya başladılar. Ve Parisli işçiler tıpkı 1871'in komünarları gibi kuşatıldıklarını gördüler. Radikal değişim isteyen Paris direnişçileri.. Ama şunu da söyleyeyim: Paristeki direnişe yakından baktığımızda işçi sınıfının, Lenin'in üzerinde son derece önemle durduğu "Birlik"i sendikalar tarafından sağlanabilmiş de değildi. İşçiler arasında kuşkuyla başlamıştı. Sendikacıların kendilerine yeni bir oyun oynamasından dehşetli kaygılı idiler. Komünist parti kendilerinden uzak durmayı doğrusu ya pek ustalıkla bir biçimde başarıyordu. Troçkistlerin yönetiminde oldukça ağırlıklı oldukları FO (İşçi Gücü) lideri Marc Blodel'in gizlice Jacques Chirac ile görüşmeler yaptığı öğrenilmişti. Yine Hristiyan-demokratların güdümündeki CFDT lideri Nicole Notat'ın Alman modeli üzerinde Fransız patronası ile görüşmelere başladığı söylentileri yayılıyordu kulaktan kulağa. Nicole Notat 16 Aralık'da yapılacak Paris sokaklarındaki gösteriye katılmayacaklarını da duyurmaktan çekinmemişti. (Bkz. Le Monde 15 Aralık 1995) Grevin işçilere parasal olarak çok pahalıya patladığını söyleyen liderlerin bir bölümü yine

de işçilerin grevleri sürdürüp sürdürmeyeceklerine demokratik bir biçimde kendilerinin karar vermesini istediklerini belirtiyorlardı. Bu ikiyüzlü tutuma Fransa'nın en önde gelen sendika federasyonu ve ilerici nitelikli CGT sendikasının lideri Louis Vianney'nin demiryolu işçilerinin gece barikatlarında Internationale'i söyledikleri bir zamanda "Defol git Alain Juppé" diye bağırarak bir işçiye yaklaşarak verdiği yanıtta ideolojik yetmezliği görebilirsiniz: "Evet ama onun yerine kim gelecek? Kimin gelmesini istiyorsunuz?" İşte bu yanıtta ideolojik önderliğin olmaması nedeniyle yaşanan boşluk Avrupa burjuvazisinin IG Metal ve DGB ve DAG'ın Kohl'un güçlü koluyla virajı dönerek

başarıya ulaşmasına neden olmuştur. Le Monde ve öteki basın işsizliğe çözüm arıyorsanız bunun işçilerin ücretlerini artırarak ya da 39-saatlik haftalık işgünü 35 saate indirerek kazanılmayacağını (Bkz. Le Monde 28 Aralık 1995) işçilerin radikal istemlerinden caymaları gerektiği artık dalga dalga

yayılmaya, kitleri etkilemeye ve Paris işçilerini kuşatıp teslim almaya başladı. Ve de uluslaşma aşamasının tüm dönemeçlerini hızla dönmeye kararlı olan dünya burjuvazisinin dlocalisation ve dérégulation araçlarını boşuna keşfetmediği yada yeniden alayıp pullayıp pazar ekonomisinin kolonları durumuna boşuna getirmedeği ortaya çıktı.

Ama hiç kimse kitlerde "sosyalist denebilecek bir toplum projesinin" son nefesini verdiğini söyleyemez. 1993'de onaylanan Maastricht anlaşmasından bu yana Avrupa'daki sosyo/ekonomik olayları yakından izleyenler "sosyalist toplum projesinin tanımsız" kaldığını söylemekte güçlük çekeceklerdir eğer dialektik yöntemi olayların açıklanmasında kullanma başarısını gösterebiliyorlarsa... Ben giderek şunu ileri sürmekte hiçbir sakınca görmüyorum: Kapitalizmin zayıf halkası artık kapitalist metropollerin kendisidir. Bunun ne anlama geldiğini 1993'de Fransız köylülerinin bakanlıkları kuşatan Ortak Tarım Politikası (PAC)'a karşı yaptıkları kalkışma ağırlıklı gösterilerinde, Renault fabrikasının silahı direnişe dek uzanan grevlerinde, taşımacılıkta kamyon şoförlerinin ülkelerin sınırlarını kapayan eylemselliğinde, öğrencilerin 1995-1996 öğretim yılındaki tüm Avrupa ülkelerini sarsan direnişlerinde, Alman işçilerinin 1996'da 300.000 kişilik Bonn yürüyüşünde görmeleri izlemeleri olanaklıdır. Ama belkide gelişkenliğin en çarpıcı örneği Belçikadaki

Eğer tüm Avrupa'yı saran grev ve direniş dalgası Alman İşçi Konfederasyonunun ihanetine uğramasaydı kitlelerin nasıl bir toplumsal projeyi amaçladıkları genel erekleleriyle ortaya çıkacaktı.

Fransızlar'ın Renault fabrikasını kapamalarında tüm Avrupa işçilerinin birlikte eylem koymadaki başarısıdır denebilir. Vilvo dayanışması Avrupa işçi sınıfının uluslararasılaşma aşamasındaki dünya burjuvazisinin Avrupa kanadına karşı international bir boyut kazanmaya başladığını yani Avrupa işçisinin de artık ulusal nitelikli dayanışmaların ötesine savaşımını taşıdığını göstermeye başlamıştır. Ve de artık her yıl Berlin'de tüm Avrupa işçilerinin yüzbinlerce, son gösteri 150

bin katılımcıyı aşmıştı, Rosa Luxemburg ve Liebknecht'in öldürülme yıldönümlerinde sabaha dek süren gösterilerindeki slogan da nasıl yeni bir dünya özlemi taşıdıklarını gösteriyor: "Rosa, Liebknecht,

Ne Francis Fukuyama'nın aptalca öne sürdüğü gibi tarihin sonu" geldi, ne de postmodernizm artık dünyamıza egemen oldu.

Lenin unutulmadınız. Ey halklar ayağa kalkın ve direnin"

Şimdi tüm bunlara karşın işçi sınıfının direnişinin neden başarıya ulaşamadığının ya da toplumsal projesini sosyal-demokratlara kaptırdığının gerçeklerini görmemiz gerekir. Ama şunu hiçkimse ileri süremez:

Ne Francis Fukuyama'nın aptalca öne sürdüğü gibi "tarihin sonu" geldi, ne de postmodernizm artık dünyamıza egemen oldu.

Toplumların, işçi sınıfı ve sayıları aslında hergün artan bağlaşıklarının en dipte potansiel dinamizmi hızla yeniden biçimlenirken onlara bağlı kurumların yada sivil toplumların hiyerarşik yapısında tam karşıtlığı bir bir durumu yaşıyoruz. Aydınlatılması, çözümlemesi gereken bence asıl sorun budur. Adeta bir acı-en yada Siren -yani Odusseus'un denizcilerini yemek için çıldırtıcı güzellikte genç kızlar biçimine girmiş, kendi adalarını çıkmaları için en güzel vaatlerle dolu şarkılar söyleyen insan yiyici devler- kitlelerin önüne düşerek onları aldatmakta ve onların kendi adalarına çıkmalarını sağlayabilmektedirler. İşte bu Sirenler günümüzde sosyal-demokratlardır.

"Paradoksal ama, sosyalistler néoliberal reformları yürütebilmek için sağcılardan daha iyi bir konuma geldiler."

TIME 16 Haziran 1997

"Le Monde Diplomatique Temmuz 1997. Sf. 7"

FRANSA'da Michel ROCARD'ın 6 Mayıs 1997 tarihli Le Monde'da yazdığı gibi, Türkiye'de CHP li-

deri Deniz Baykal'ın coşkuyla övdüğü gibi Avrupa Birliği'ni oluşturan 15 ülkeden 11'inde sosyalistlerin yönetime gelişi néoliberal saldırı dalgasının artık dibe vurduğunu mu gösteriyor? Halklar yeniden sosyalizmin ilkelerine mi dönüyorlar? Sizin sorunuza yönelirsek Avrupa'da yönetime gelen bu partiler "Sol"a dahil edilebilir mi? Şu sorunları yalın bir biçimde sormak gerekir yönetime gelen sol partilerin niteliğini doğru bir biçimde kavramak için: Neye karşıdılar? Avrupa'da Türkiye'deki sosyal demokratlar gerçekten neye karşılar? Moneterist sisteme mi karşılar? Özelleştirmeye mi karşılar? Pazar ekonomisine mi karşılar? Devletin küçültülmesine mi karşılar? Sosyal hakların, sosyal-devlet anlayışının ortadan kaldırılmasına mı karşılar? Bunların hiçbirine karşı değiller. Tam da karşıtı Time'nın yukardaki özdeyişi andıran vurgulaması gibi bu politikaları yerine getirmek için iktidara geldiler. Sosyal-demokratların yüreğine su serpen Tony Blair değil mi Thatcher ve John Major politikalarına en derin saygılarını sunan? "Bayan Thatcher'in tutucu devriminin başarılarının" hepsinin yadsınamayacağını açık açık söyleyen Blair değil mi? (Bkz. Le Monde 12 Nisan 1997. Le "centrisme radical" De T. Blair)

Demir Lady'nin tutucu devrimi Birleşik Krallık'taki 5,7 milyon işsizi yaratmadı mı? 23,5 milyon insan liberalizmin en katıksız uygulandığı bu ülkede yoksulluk sınırının altında yaşamıyor mu? (Bkz. Le Monde Diplomatique Temmuz 1997. René Passet.) Halâ en düşük işçi ücretinin bile yasal bir zorunluluğa kavuşturulamadığı bir ülke değil mi Birleşik-Krallık? Demir Lady'nin neoliberal politikaları sonucunda Krallığın inekleri bile çıldırmadılar mı? Hayvanları bile çıldırtan bu politikaların karşısında Blair'in övebildiği sanırım yalnızca 1979-1983 yılları arasında hızla ivme

kazanmış olan özelleştirme programlarıyla her yıl 500 milyon sterlin bir gelirin hazineye, daha doğrusu İngiliz burjuvazisinin cebine girmesi olmuştur. (Bkz. Le Monde 15 Nisan 1997- Ekonomi Eki) Major'un izlediği bu politikaların sonucunda satılmadık çok az şey kalmıştır ve "Yeni İşçiliğin" Avrupa temsilcisi Blair özelleştirmelerin hızla süreceğini söylemektedir. Thatcher'in maliye bakanı Norman Lamont'un 1984 yılında İngiliz maden işçilerine karşı "savaş"deklare eden politikasında söylediği şu sözlerle "işsizlik toplumun ödemesi gereken bir faturadır, Tony Blair'in 6 milyon işsiz olduğu bir toplumda "emek pazarında esnekliği sağlamak tek amacımızdır" sözleri arasında ne ayrıcalık var? Emek pazarında esneklikten tüm Avrupa sosyal-demokratlarının anladığı artık toplu sözleşme olanaklarının bile ortadan kaldırılmasıdır. Kutsal rekâbetin önündeki tüm engelleri kaldırabilmek için dünya burjuvazisi üç

alandaki korkunç saldırısını iktidara gelen sosyal demokratlarla sürdürmeyi başarıyor. Bu alanlar a) Sosyal güvenlik b) Kazanılmış işçi hakları c) Eğitim ve sağlık alanlarıdır. Avrupa sosyal-demokratlarının gözde bebeği Blair bu alandaki saldırılarını başarılı bir biçimde sürdürebilmek için programına "Radikal merkezîyetçilik" adını taktı. İşçi Partisi'nin 1992'deki programında Heil Kinnok hiç olmazsa "sosyalizm" sözcüğünden söz edebiliyordu. Tony Blair'in programını açıklamasında en küçük ölçekte bile "sosyalizm" sözcüğü geçmez. Giderek Blair bunu zaman aşımına uğramış bir anlayış olarak gördüğünü söyler. "Edilgen bir koruyucu devlet" anlayışının tümüyle ortadan kalkması gerektiğini vurgular. (Bkz. Le Monde 12 Nisan 1997) Sendikalarla/Organik ilişkisini üç yıldan beri sıfırlamaya başlamış olan Blairisme, dünya burjuvazisinin Anglo-sakson kanadı için bulunmaz bir yeni güç kaynağıydı. "Güleryüzlü bir kapitalizmi" Blair ile ele geçirdiklerinin ayırdında idiler. İşçi partisinde halen direnmek isteyenler için Blair sosyal-demokrat bile değildir. (Bkz. Le Monde 6 Mayıs 1997). Kaldı ki Blair'e karşı çıkmaya çalışanların yani sizin sorunuzla sosyalist-sol ile sosyal -demokrat sol arasındaki tüm sınırlar iç içe geçmiştir. Avrupa'da artık böyle sınırlar yok. Aslında hiçbir zamanda olmadı. Böylesi bir farklılığın olabileceğini söyleyebileceğimiz zamanlar 2'inci International dönemini 1921'de Viyana International'ı ya da öteki adıyla "iki buçuk" International döne-

minin hemen öncesine düşen dönemlerde söz konusuydu. Bu çizgiler artık bütünüyle ortadan kalkmıştır. Kalkması da doğaldı. Onlar yani Sosyal-demokratlarla, sosyalist sol hiçbir zaman düzenin değişmesinin politik uzantılarını ve felsefesini gündemlerine getirmemişlerdir ve patrona'nın evrimleşerek evcilleşeceğini düşünüp durmuşlardır. Sosyalist-sol'u sosyal-demokratların daha ileri bir kanadı gibi görmek yanılgıların bence en yaramazıdır. Fransa'da Sosyalist Parti'nin içindeki Poperen, Melenchon ya da H.Emmanuel gibi sözcülerinin sosyalist başbakan Jospin'nin ne Renault fabrikasının Vilvorde'da kapanışına, ne en dü-

şük ücrete ancak yüzde 4 gibi patronlara bile şaşırtan düşük ekleme yapmasına, ne sosyalistlerin Amsterdam toplantısında Maastricht kararlarının yüzde 3'lük kamu açığı politikasına itiraz etmeyen Jospin'nin sıkı para politikasına, ne ailelere yardımın Eylül ayında patrona ile yapılacak üçlü toplantı-

larda ele alınmasının hiçbir itirazları olmamıştır. Sosyalistlerin içinde daha ilericilerin, yani sosyalist sol'un varlığından söz etmek yarın ki kandırmacıların ilk tuzakını sinsice düzenlemekten başka bir anlama gelmediğini yaşayan gerçekler hergün insanların gözü önüne seriliyor. Sosyalist sol'un Fransa'daki gibi yeni uygulamalara hiçbir diyeceği yokken söyler misiniz buna, bu baylar neye karşı çıkıyorlar? Pazar ekonomisine, néoliberal uygulamalar, moneterist sistemini temeline, délocalisation ya da dérégulation politikalarına bir itirazları mı var? Bence onlar aptalca gevezelikle riyle aslında Blair'den Jospin'den de daha gericiler. Hiç olmazsa sosyalistler patrona'nın buyruğu girerek dünyamızın ileride alacağı biçimin-bu biçimin yarını yaratacak tohumlarına değinmek ayrı bir konudur- oluşmasına çaba göstermektedirler. Sosyalist sol diye artık hiçbir şey yok. Gezeganimizi yeniden düzenlemek konusunda hiçbir düşünceleri yada kaygıları yok. Aslında demokratik sol II.'inci International'ın başındaki ilkelerine bile bunca ihanet içinde bulunmadı. Bu gerçeği çok iyi kavrayan ve yönlendiren dünya burjuvazisinin Anglosakson kanadının en önde gelen Financial Times, Financial Time gazeteleri Blair'in tüm seçim kampanyasını var güçleriyle desteklediler. Haftalık The Economist seçimlerden birgün önce Blair'in özgür pazar ekonomisi anlayışını, özgür para değişimi politikasını göklere çıkarıyordu. (Bkz. Le Monde Diplomatique Haziran 1997)

***Sosyalistlerin içinde daha ilericilerin,
yani sosyalist sol'un varlığından
söz etmek yarın ki kandırmacıların ilk
tuzakını sinsice düzenlemekten başka
bir anlama gelmediğini yaşayan
gerçekler hergün insanların gözü
önüne seriliyor.***

En önemli görev sosyal demokratların eleştirisini yapmaktan geçiyor. Çünkü onlar bizim sözde sosyal-demokratlarımızı da kendi yörüngelerinde oluştuyorlar. Şu sözler CHP'si genel yardımcısı Erol Çevikçe'nindir: "-Bizim programımıza ben bakıyorum Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1994 yılında yenilen programında, özelleştirme ve devletin küçültülmesi ve ekonomik faaliyetlerden mümkün oldukça geri çekilmesi tartışması belki bütün partilerden çok daha liberal, çok daha ileri boyutlarda. O da altı oktan gelen devletçilik anlayışıyla toplumdaki siyaset tartışması ayrı birşey. Gerçek bu (önceki söylediklerim diyor yani)"(Bkz: İktisat Dergisi Haziran 1997 Sayı 368) Sözde sosyal-demokrat CHP'si üç yıl boyunca DYP ile yaptığı koalisyon'da meclisteki sağcı partilerden herhangi birinin DYP ile koalisyonu söz konusu olsaydı daha ayrıcalıklı bir uygulama

Kesinlikle şunu söyleyebiliriz: Gerek Avrupa sosyal demokrasisinin gerek ülkemizdeki sosyal demokratların "Sol"la II'inci International anlamında bile hiçbir ilgileri kalmamıştır.

ile halklarımıza yeni kazanımlar getirdiğini söyleme olanağına sahip miyiz? DYP'nin yanında ha CHP olmuş ha MHP? Daha ciddi kurumsallaşmalar ve geleneğe sahip Avrupa'da, örneğin Fransa'da sosyalist Mitterrand'ın döneminde sosyal-demokratların yaptıklarına bakın siz:

Sosyal-demokratların döneminde Fransa'da işsiz sayısı 2 milyon 500 bin iken 1995 yılında iki katına yani 5 milyon'a çıktı. Yani çalışanların yüzde 12,8'ine. Yine 1982-1995 arasında sosyalistler yönetiminde iken ulusal gelir iki katına çıkarken ücretlilerin payı yüzde 68,8'den yüzde 59,7'ye düştü. İşletmelerin yüzde 115 olan otofinansman kapasitesi borçların ödenmesinden sonra hiçbir yatırıma yada iş gücü yaratacak alanlara gitmeden finans kapitalle aralarında bölüşülmeyi artan bir ivme ile sürdürdü. Avrupa'da 57 milyon insan yani nüfusun yüzde 17'si yoksulluk sınırının altında yaşarken Fransa'da sosyalistler zamanında bu rakam katlanarak arttı. (Bkz. Le Monde Dip. Temmuz 1997). Bugün yılda 12.000 kişi kendi yaşamına son veriyor Fransa'da. Dilencileri toplamak için Belediyeler yeni yasalar öneriyorlar. Ama en kötüsü sosyalistler zamanında ırkçı Le Pen'nin partisi yalnızca 30 binler dolayında iken 1,5 milyon oy yeteneğine ulaştı. Le Pen başkanlık seçimlerinde oy düzeyini yüzde 15'lere tırmandırmayı başardı. Komünist parti hızla geriledi,

Fransa'daki ikinci tur seçimlerde Faşist parti yetkileri başka Magret olmak üzere sosyalistlere oy verme stratejisini tartıştılar. Gerekçeleri de apaçık ortadaydı: Sosyal-demokratlar döneminde aşırı sağcı parti daha güçlü ve derin bir ilerleme gösteriyor. Hem de işçiler arasında bile. Fransa'da Vitrolle'de yapılan belediye seçimlerini sosyal-demokratların adı yolsuzluklara karışmış belediye başkanı yerine. Belediye Meclisi üyelikleriyle silme Le Pen'nin adayının kazanması hiç de boşuna bir gösterge değil. İstanbul'da, Ankara'da ve öteki kentlerimizde tembel, yolsuzluklara karışmış sosyal-demokratların yerine Refah Partisi adaylarının kazanması gibi. İnceleyiniz yerel seçim sonuçlarını şaşırtıcı olgularla karşılaşacaksınız. Sosyal-demokratların yönetim ortağı olduğu ülkemizde orta-çağ'ın karanlık alevlerinde 36 aydınımız cayır cayır yakılmadı mı?

Kesinlikle şunu söyleyebiliriz: Gerek Avrupa sosyal demokrasisinin gerek ülkemizdeki sosyal demokratların "Sol"la II'inci International anlamında bile hiçbir ilgileri kalmamıştır. Onlar sol sözcüklerini programlarından çıkartıp atarak uygulamalarında neoliberalizmin sağ partilerden daha "radikal/merkez" ciliğe kayarak dünyamızı yöneten 37 bin dev oligopole'un 200'ün buyruğunda dünya halklarını kandırarak ikiyüzlüce yönetimlere gelme başarısı sürdürmektedirler.

Sağ partilerin daha sağına kayan sosyal-demokratların sağla iç içe geçmiş yapılanmaları aslında şu gerçeği XXI'inci yüzyıla girerken apaçık görmemizi sağlamalıdır diye düşünüyorum: Artık XXI'inci yüzyıla CUMHURİYETSİZ CUMHURİYETLER'le giriyoruz. 1789'un burjuvazisi halk kitlelerine, aristokrasiyi kanla temizleyip kendi egemenliğini kurarken "Ekmek-Kardeşlik-Eşitlik-Barış ve Özgürlük" vaad etmişti. 200 yıllık iktidarı boyunca bunların hiçbirini ne hem kendi halklarına, ne de dünya halklarına gerçekleştirebildi. Kollektivist sistemlerin yıkılmasından sonra, bırakınız bu önemli ilkeleri yerine getirmeyi, sınıf savaşımının kazandırdıklarını da bir bir elinden almaya başlamıştır. Bunu sıkıştığında sağ partilerle yapamayacağını kestirirse, çözüm ona sol partilerle gerçekleştirme yolunu büyük bir ustalıklarla gerçekleştiriyor. Cumhuriyetin artık ilkelerin kalmamıştır. Yani Cumhuriyetsiz cumhuriyetler dönemi başlamıştır. Cumhuriyetin demokratik yapısını oluşturduğu savını pekiştirmeye yarayan özgür seçimlerin niteliğine baktığımız zaman bu gerçek tüm çıplaklığı ile ortaya çıkıyor. Artık halklar seçimlere katılmıyorlar. 1995 yılında Fransa'da yapılan başkanlık seçimlerine halkın yüzde 20'si, 1993 genel seçimlerde de yüzde 30-32'si katılmamıştı. İngiltere'de 1992 Avam kamarası seçim-

lerinde halkın yüzde 23'ü sandık başına gitmedi. Bu katılımsızlık 1950'lerde yalnızca yüzde 15-16 dolayındaydı. Almanya'da 1995 yılında yapılan parlamento seçimlerinde (Bundestag) Almanların yüzde 22'si oy haklarını kullanmadılar. Bu katılımsızlık 1972 yılında yalnızca yüzde 9 dolaylarında. Amerikan başkanı 1996 seçimlerinde halkın yalnızca yüzde 49'dan daha az bir katılımı ABD halklarının başkanı seçilebilmiştir. ABD halklarının yüzde 51,2'si kendi başkanlarına seçmek için sandık başına gitmediler. Kapitalizmin yeniden yapılanması için Batı'nın tüm parasal diktatoryasının kullandığı Doğu bloklarında seçimlere katılımsızlık yüzde 35 dolaylarında. Bu oran örneğin Polonya'da, şu kollektivist sistemlerin ilk istambul kağıdının devrildiği ülkede seçimlere katılımsızlık 1994 yılında %49'larda vardı. (Bkz. Le Monde Diplomatique Mayıs 1997-Çoğunluk azınlıktır). Halkın çoğunluğu temsil ettiğini söyleyen seçimden sonra yönetime gelmiş iktidarların nasıl gerçekte halk tabanında yoksun olduğunu en son Haziran ayında yapılan Fransa'daki seçimler gösterdi. Halkın yüzde 28,87'si hiç sandık başına gitmedi, gidenlerin de yüzde 6,32'si geçersiz oy kullandı. Bu iki sayıyı toplarsanız bugün iktidarda bulunan sosyal-demokrat-komünist-çevreciler-Yurttaşlık Eylemcilerinin-bu müt-hiş (?) koalisyonun oy oranından çok daha yukarılara tırmandığını görürsünüz. (Oy oranları için bakınız Le Monde 3 Haziran 1997) Artık halklar seçimlere katılmama oranlarıyla tek başlarına bir güç oluşturmaktadırlar seçimi kazanmış partileri aşarak. Bu parlamenter demokrasinin, Cumhuriyetin altının oyulduğunu gösterir. Çünkü halklar hakları şu gerçeği yaşamlarında tüm çıplaklığıyla görmektedirler: Seçimler döneminde partilerin kendilerine söyledikleriyle yaptıkları arasında tam tamına bir karşıtlık vardır. Vaad ettiğinin tam karşısını yapmaktadır. Sosyal-demokrat Jospin, Vilvorde kentinde Renault fabrikasının kapanmasına karşı olduğunu apaçık deklare etmişken iktidara gelişinin ayı dolmadan fabrika kapanışına karışamayacağını, bunu özgür-pazar koşullarının belirleyeceğini utanmazcasına söyleyivermedi mi? Türkiye halklarında artık Cumhuriyet'e güvenmemektedir. Cumhuriyet ilkelerinin içinin boşaltıldığını hergün yaşadığı gerçeklerle daha çok kavıyor ve seçimlere yüzde 20-22 dolaylarında -üstelik katılım zorunluluğuna karşı-katıl-

mıyor. Çünkü içsavaşa çözüm bulacağını söyleyen sosyal-demokratların bu acımasız savaşı nasıl körüklediklerini, faili meçhul cinayetlerin nasıl tırmandığını, köy koruyucularının sayısının nasıl katlanarak arttığını, yaşam koşullarının nasıl ağırlaştığını, birbirini zam konusunda eleştiren politik bürokrasinin iktidara gelince nasıl gidenleri arattığını artık seçimlere katılmamakla protesto ediyor.

Burjuvazi hiçbir zaman kendisinin yapması gereken demokratik burjuva devrimini tamamlama gücünde değildir, ayrıca bunu amaçlı bir biçimde gerçekleştirmekten kaçtığını da en azından kollektivist sistemlerin yıkılmasından sonra tüm gezegenimiz görmektedir.

Siyasi partilerle-halk arasındaki kontrato sona ermiştir. Cumhuriyetin temsili demokratik sistemin altının oyularak boşlukta kalmasını ise G7'lerde hızla tırmanan faşizm, üçüncü dünya ülkelerinde ise radikal dini akımlar doldurma yarışındadırlar. Hiç kuşkusuz bu yazıda siyasi bürokrasinin (partilerin) seçimlerde ki yolsuzluklarına, seçimleri kazanmak

için yeraltı dünyasından nasıl paralar aktardıklarına, nasıl mafyalaşarak kirlendiklerine değinmeyeceğim ama tüm bu gerçeklerden yola çıkarak diyorum ki 200 yıldır egemenliğini sürdürmeye çalışan Cumhuriyetler artık tükenmiştir. Giderek monarşileri bile aratacak bir partiler diktatoryasının güdümlü yönetimi başlamıştır. Önceleri bir monark seçilmişler. Meclisini karparsa halk ayaklanabilme olanağını koruyordu. Bunu 1793 konvensiyonunda insanoğlunun bir hukuksal kazanımı olarak yasallaştırmıştı. 1793 Konvensiyonun unutulmaması gereken bu kazanımı sanıyorum 63'üncü maddesinde aşağı yukarı şöyledir: "Bir yönetim halkın bütününün yada bir bölümünün çıkarlarına karşı politikalar izlerse yada halkın bütününü yada bir bölümünün üzerinde başka uygularsa halkın bütününü yada bir bölümü isyan etme hakkına sahiptir. Ve bu onun görevidir..."

1917 Ekim devrimi aslına bakarsanız 1789'un ereklerini insanoğlunun burçlarına dikmiş olanların öyküsüdür. Bolşevikler Cumhuriyet'in ilkelerini oluşturan Kardeşlik, Eşitlik, Ekmek, Özgürlük ve Barış ilkelerinin içinin ancak sosyal kazanımlarla doldurabileceğine inanmışlardı. Hem de evrensel boyutta. Bolşevik Devrim Cumhuriyeti tamamlamak üzere yola çıkmıştır. (Bkz: Orhan İyiler. Birgün Bile Yaşamak. 2. baskı. Ceylan Yayınları. Bolşevikler Yeni Narodnikler midir?) Yenilgiye karşı en azından elimizde şu deneyim yarınlarını düşünenler için önemli bir araç olmayı sürdürecektir: Burjuvazi hiçbir zaman kendisinin yapması gereken demokratik burjuva devrimini ta-

mamlama gücünde değildir, ayrıca bunu amaçlı bir biçimde gerçekleştirmekten kaçtığını da en azından kolektivist sistemlerin yıkılmasından sonra tüm gezegenimiz görmektedir. Demokratik burjuva devrimi de komünist topluma geçiş süreci olan sosyalist süreçte komünistler tamamlamak zorundadırlar. Burjuvazisinin yapması gerekeni de biz yapmak zorundayız. Tüm dünyayı hem feodal kalıntılarından, hem de burjuvazinin hem dünyamızı tüketen üretimdeki kâr çılgınlığından hem de yozlaştırılan halkların teslim alınmasından yuğup yıkamak komünistlerin görevi olarak ivedikli bir sorun olarak insanlığı bekliyor.

Modern çağlar iki büyük devrim yaşadılar: 1789 ve 1917 Ekim Devrimleri. Ekim devriminin ereklerine ulaşılmaması karşısında dünyamız büyük bir boşluğa yuvarlanmıştır. Şimdi, hem de yenilginin en yoğun olduğu bu dönemde yani artık sosyal-demokrasinin "radikal merkezîyetçi" bir konuma geçtiği dünyamızda en çok insanoğlunun gereksinim duyduğu gerçek KOMÜNİST RENAISSANCE'ın yaratılmasıdır. Şu savı artık kesinlikle herkes ileri sürebilmelidir: Dünyamızda yalnızca dünya burjuvazisi ve Komünistler var.

Ama komünistler görevlerini yerine getiriyorlar mı? İşte asıl bunalım, insanoğlunun yaşadığı bunalım burada. Komünistler komünistliklerini unuttular. Hypercapitalism'in azgın néoliberal saldırıları karşısında şimdi onların bir büyük bölümü sosyal-demokrasinin yerini alma çabasına girdiler çirkin bir biçimde. Kimileri de demogojik söylemlerle yada oportünist işbirlikleriyle durumu kurtarmaya çalışıyorlar. Oysa kitlelerin, dünya halklarının en çok da ideolojik aydınlanmaya ve çekim alanına gereksinim duyduğu bir dönemde. Demogojik söylemler en çok da seçimler döneminde ortaya çıkıyor. "İşçi Savaşımı"nın önde gelen liderlerinden bayan Arlette Laguiller bakınız neler diyor: "Devletin parası böylesi bol kepçeden patrona'ya dağıtılmasında devlet kamu sektörünü böylesine kurban etmek zorunda kalmayacaktı." (Bkz: Le Monde 20 Mayıs 197). Fransız Komünist Partisi de seçimleri kazanırsa her çalışan işçiye 3 bin Franklık bir zam yapacağını söyledi. Oysa olay ne Fransız Komünist Partisinden daha solda olduğu söylenen Arlette Laguiller'in ne de Komünist Parti Genel Sekreteri Hué populist söylemlerinden çok daha ciddi boyutlardadır. O nedenle bu iki parti de seçimlerde kitlelerin güvenini kazanamıyor. Dünyayı değiştirmek artık böylesine basit söylemlerle öncü savaşımını yaratamaz. Ya da bizde ki gibi halkların en küçük kıpırdanışmalarında "Haydi Barikatlara" diye bağırarak yada şiddet politikalarına öncelik tanınarak bir sonuca gidilemez. Aslına bakarsanız Laguiller yada Hué'in söylemleriyle

"Barikatlarda" çarpışma söyleminin oportünizm açısından aralarında bir ayrıcalık yok. Orada kitlelerin parasal sıkıntıları var. Al sana para, diyor. Burada halklarımız geçim baskısının yanında nilitarist-polis devletinin baskıcı politikalarına göğüs germeye çalıştıkça, yada sendikal hakları kazanmak için direndikçe "Hadi barikatlara" diye kolaycı bir çözüme başvuruluyor. Nasıl bir dünyayı düzenlemek gerektiğini hiç kimse söylemiyor. Çünkü dünyamızı düzenleme ve yönetmek 1917'nin olanaklarından bile çok yoksun bırakılmıştır. Şimdi en çok ama çok ve çok... çalışılacak, yeniden inşaa edilecek bir dünya ile karşı karşıyayız. Bu ancak küçük oportünist politikalara karşı dimdik savaşım verilerek gerçekleştirilecek olgudur. Yeniden bilinçlenme sürecinin eleştirel bir yaklaşımla Marksizm'in temellerinde derinleştiremeyenler aslında dünyamızın yaşadığı derin bunalımdan sorumludurlar. Dünyamızın içine yuvarlanıp gittiği bunalım kapitalizmin bunalımı değil komünistlerin bunalımıdır. Başka bir deyişle komünizmin içinden geçtiği ideolojik bunalım gezegenimizin ve üretim güçlerinin asıl bunalımı yaratıyor. Kim ki 70 yıllık uygulamanın aktif pasifini korkusuzca dökmekten kaçınıyor bu bunalımın sorumlusudur. Kimki Trokçi-Stalin tartışmalarının içine kendi kapayıp Leninizm'in kaynağına inmeyi engelliyor, bolşevizmin marksist yorumundan kadrolarını yoksun bırakıyor müthiş bir sorumsuzluk örneği sergiliyor. Kim ne kadar çok ölür ya da öldürürse devrime yaklaştığımızı söylüyor, kadrolara devrimin "mezar"lardan ve de "hapishanelerden" değil yaşayan insanların savaşımından yoğunlaşarak ve çoğalarak geçtiğini unutturuyor; gelecek önünde bağışlanmaz yanlışlar yaratıyor. Kim ki kitlelere demogojik ve popülist söylemlerle cennet vaad ediyor, kendi kuyusunu kazıyor ve geleceğin güzel günlerine tuzak kuruyor. Yalnızca görkemli gösterilerle kitlelerin sempatisini kazanmak isteyenler sosyal-demokratların netliğini bile sağlayamadıkları için yaşamın nesnellğine kendilerini terk etmiş bir zamanların solcuları kadar kendilerine ve kitleleri oyaladıklarından néoliberal akımların kitleri sindirmesinden sorumludurlar.

Tüm bu sakıncaları atlayabilen, atlayabilecek örgütlenmeler Ekim Devrimini yol açtığı insanoğlunun yeni aydınlanma ve bilinçlenme sürecini, Komünist Renaissance'ı yaratarak Cumhuriyet'in ilkelerini yani Kardeşliği, Barışı, Özgürlüğü, Ekmeği, Eşitliği insanoğlunun burçlarına dikmeyi başaracaktır. Gezegenimizi ve geleceği kurtaracaktır. Çünkü paranın bile ortadan kalkacağı bir dünyaya insanoğlu tarihinin hiçbir döneminde bu kadar yakın olmadı, bu kadar özlemini yaşamadı.

Sovyetler Birliği Üzerine Bazı Saptamalar^(*)

İlker AKTÜKÜN (*)

1 917 Ekim Devrimi dünyada yeni bir çağın açılışının habercisiydi. SSCB'nin içten içe çürüye-rek dağılması ise bir tarihsel dönemin kapanmasıyla sonuçlandı. Bu dönemin bütünü boyunca "kısası yirminci yüzyıl"ı belirleyen SSCB, başlı başına bir teorik ilgi odağı ve araştırma konusu oluşturdu. Batı'da, SSCB araştırmalarına yönelik onlarca enstitü kuruldu; özellikle ABD'de birçok üniversite ve devlet kuruluşu araştırma fonlarının büyük bir kısmını SSCB araştırmalarına yönlendirdiler; uluslararası siyasal arenada ise birçok siyasal akım SSCB'ye bakış açısına göre şekillendi. SSCB'nin dağılması ise, uluslararası çapta ciddi siyasal altüst oluşlara yol açıyorsa da, teorik açıdan henüz beklenen düzeyde gelişmeleri dürtülemedi. SSCB'nin varlığı, bu varlığın tarifi hakkındaki değerlendirmelerle ilişkili olarak bir dizi siyasal akımın ayrışmasına temel oluşturmuyordu. SSCB'nin çözülmesi ise bir teorik boşluk temelinde kümeleşmeleri ivmelendirdi. Çöküşten sonra, bugün SSCB'nin ve Doğu Avrupa'daki bürokratik rejimlerin toplumsal niteliği ve tarihteki yerleri sorunu en yakıcı biçimde ortaya çıkmıştır. Açıktır ki geçmiş-şimdi-gelecek üçlemesi içinde "nereye gidiyoruz?" sorusunun cevabı "nereden geldik ve neredeyiz?" sorularının cevaplarına dolaysız olarak bağlıdır. Bu nedenle Ekim Devrimi'nin yozlaşması sonucunda ortaya çıkan bu toplumların kavranması ve özelliklerinin açığa çıkartılması günümüzün bir çok sorununu kavramada önem taşıdığı gibi yarını belirlemede olmazsa olmaz koşullardan biridir de.

SSCB'nin sosyo ekonomik karakteri üzerine tartışmalara kısa bir bakış

Stalinist teorisyenler ve paradoksal olarak Ba-

tı'nın liberal eğimli araştırmacılarının dışında, SSCB ile ilgilenen birçok araştırmacı ve düşünür, Sovyetler Birliği'nin sosyalist bir toplumsal formasyon olmadığı üzerinde birleşiyorlar. Bu konudaki tartışmalarda başlıca iki tez ön plana çıkıyor; Sovyetler Birliği'nin kapitalist üretim tarzına geri döndüğünü savunanlar ki bu toplumu "devlet kapitalizmi" olarak nitelendiriyorlar. SSCB'yi ne sosyalist ne de kapitalist olarak nitelendirmeyen ikinci grup ise, kendine özgü bir sınıfı toplumsal oluşumdur fikrini savunuyor. Ayrıca bu iki ana tezden türeyen çok sayıda yaklaşımda var.

Sovyetler Birliği'nin kapitalist üretim tarzına geri döndüğünü savunanlar bu toplumu "devlet kapitalizmi" olarak nitelendiriyorlar.

Sovyet Devleti'nin uğradığı bürokratik deformasyon daha 1930'lu yılların ortasında Troçki tarafından oldukça kapsamlı bir biçimde temellendirildi. Troçki'nin siyasal analizinin, eksikliklerine rağmen bugün hala benzerlerinin en

iyisi olarak gözüktüğü ve sonraki yıllarda SSCB'nin toplumsal karakterini açıklamaya çalışan bir dizi kurumsal çalışmaya kaynaklık ettiği söylenebilir. Troçki daha 1923 yılından itibaren gerek Sovyet Devleti'nin gerekse de Bolşevik Parti'nin içindeki bürokratik deformasyona dikkati çekiyordu. Troçki'nin bu dönemdeki saptamaları büyük ölçüde Lenin'in "son mücadelesi" içinde oluşan değerlendirmelere dayanıyordu. Lenin'in son zamanlarında dar anlamda "bürokratlaşma" ile ilgilendiği, bunu bir yandan Rusya'nın geri koşullarına ve politik olan işçilerin iç savaş sırasında fiziki olarak yok olmasına, bir yandan da Avrupa devrimlerinin başarısız olmasına ve eski devlet aygıtından arta kalan unsurlar ile muhliklerin bu ortamdan yararlanarak yaptıkları basınca bağladığı açıktı. Dolayısıyla önerdiği çözüm yolları da, daha çok gerek parti içinde devlet kademelerinde kardolaşma ve personel sorunlarına ilişkin olmuştur.² Troçki'nin ilk dönemlerdeki analizleri de bu kalkış noktalarından hareket etmekteydi

(*) Arş. Gör., İ.Ü. İktisat Fak. Uluslararası İlişkiler Bl.

ve sorunu iktidardaki partinin bürokratlaşması olarak algılanmaktaydı. Troçki, SSCB'deki sorunu "bürokratlaşma" olgusuyla açıklarken aynı zamanda da stalinist bürokrasiyi "merkezci" ve izlediği politikayı da "merkezcilik" olarak tanımlamıştı: Troçki'ye göre tıpkı Kautsky ve benzeri sol sosyal-demokratların reform ve devrim arasında gidip gelmesi gibi, Stalin de dengesini iki temel sınıf, bir yanda sağ kanat ve Buharin tarafından temsil edilen "yeni burjuvazi", diğer yanda sol muhalafet tarafından temsil edilen proletarya arasında gidip gelerek buluyordu.

Bu saptamanın arkasında yatan anlayışa göre SSCB'de bir karşı-devrim ya da "termidor" tehlikesi vardı. SBKP yönetimindeki merkezci hizip bu tehlikeyi engelleyemeyecek, aksine tehlikeyi kuvvetlendirici bir etken olarak rol oynayacaktı. Dolayısıyla sorun partiyi uyararak bu tehlikenin önlenmesini sağlamaktı. Yapılan saptamanın sonucu olarak da "termidor"a ve partinin sağ kanadına karşı "merkezçilerle" bir ittifak arayışı gündeme gelmişti. Ancak kısa bir süre sonra Troçki, "termidor"un çoktan geride kaldığı ve bürok-

ratik merkezçiliğin bir tür bonapartist rejime dönüştüğü saptanmasına vardı.³ Sovyet bürokrasisinin, hem ulusal hem de uluslararası alanda sınıf güçleri arasındaki kaypak temel üzerinde yükseldiğini vurgulayan Troçki'ye göre, bürokratik laçkalık Stalin'in kişisel plebisiter rejimi ile tamamlandığı ölçüde "sovyet bonapartistmi"nden bahsedilebilirdi. Bu dönemde Troçki'nin siyasal analizine temel teşkil eden saptama Sovyet Devleti'nin bürokratik bir deformasyona uğramış olmasına rağmen hala bir işçi devleti niteliğini korumasıydı. Yaşam koşullarının eşitsizliği ve bürokrasinin ayrıcalıkları ölçüt alındığında, SSCB'nin hala kapitalist bir rejime, geleceğin komünist toplumundan daha yakın olduğunu vurgulamasına rağmen, Troçki bürokratik iktidarın halihazırda tamamlanmış bir altüst oluşun kazanımlarını koruduğunu düşünüyordu.⁴

1936'da basılan *İhanete Uğrayan Devrim* adlı çalışmasında, Troçki Sovyet Devleti'nin ve bürokrasisinin kapsamlı bir çözülmesini yapmaya çalıştı. Soruna artık dar anlamda bir "bürokratlaşma" olarak bakmıyor, bürokrasiyi işçi sınıfının iktidarını elinden alan bir "kast" olarak görüyor, bu durumun nesnel nedenlerini ve böyle bir devleti işçi devlet olarak değerlendirmenin mümkün olup olmadığını sorguluyordu. Troçki, bu çalışmasında Sovyet Devleti'nin niteliğini sorgularken, Lenin'in "proletaryanın yalnız ölüm halindeki bir devlete ihtiyacı olduğu" yolundaki görüşünden yola çıkıyor ve marksizmin devlet sorunundaki kuramsal anlayışıyla alay derecesine, ölüp gitmeye hiç niyeti olmayan, tersine giderek güçlenen bürokratik bir devletin varlığına işaret ediyordu.⁵

Troçki'ye göre proleter devrimin Rusya gibi geri bir ülkede sıkışıp kalmasının sonucu olarak ortaya çıkan nesnel durumla, marksist kuramın öngördüğü yeni tipte bir devletin varlık koşulları arasındaki keskin karşıtlık, bürokrasili bir devletin varoluşunda ifadesini

bulmuştu. Troçki'nin de vurguladığı gibi, bilinen "sömürücü" sınıfların mülksüzleştirilmiş olduğu SSCB'de marksist kurama göre hakim sınıf olarak örgütlenmesi gereken işçi sınıfının politik olarak mülksüzleştirilmesi, devlet bürokrasisinin tarihin herhangi bir döneminde ve herhangi bir başka coğrafyada görülmemiş ölçüde bağımsızlık kazanmasına neden olmuştu.

Bu koşullarda ortaya çıkan rejimin burjuvazinin olmadığı ve kapitalist özel mülkiyetin yok edilmiş olduğu bir toplumda bir tür burjuva devletini ifade ettiğini söylemek mümkündür. Buna karşılık, Troçki'nin bütün bu saptamalarına rağmen, SSCB'nin son tahlilde "toplumsal temelleri ve ekonomik eğilimleri bakımından" hala bir işçi devleti olduğunu söylemesi ise çelişkili bir yaklaşımdı.

1930'lu yıllardan itibaren, SSCB'de Stalin'in tam hakimiyetini kurmasıyla birlikte devlete karşı bir suç halini almaksızın sürdürülemeyen Sovyet devletinin sınıf doğasına ilişkin tartışmalar, uluslararası planda bütün hızıyla sürdü. Bu tartışmalara kaynaklık eden de esas olarak Troçki'nin analizleriydi. 1938'de La Bureaucratization Du Monde (Dünyanın Bürokratikleşmesi) isimli kitabını yayımlayan Bruno Rizzi de Troçki'nin tezlerinden yola çıkarak Troçki'yi eleştiriyordu. Rizzi'ye göre SSCB'de bürokrasi bir sınıf karakterine sahipti. Tarihi olarak yeni bir mülkiyet biçiminin ortaya çıktığı noktadan hareket eden Rizzi, SSCB'yi "bürokratik-kollektivist" bir toplumsal oluşum olarak değerlendiriyordu. Analizinin sonucunda vardığı en önemli sonuç, bürokratik-kollektivizmin tarihsel kapitalist üretim tarzının yerini alacak, dünya çapında bir sistem olmasıydı. Rizzi, SSCB'de stalinist rejimin istikrar kazanmasını, Avrupa'da yükselen faşizmi ve ABD'de Roosvelt'in uygulamaya koyduğu "New Deal" politikalarını, aynı evrensel tarihi eğilimin birer ifadesi olarak kavırıyordu.⁶

Aynı dönemde Rizzi'nin tezlerinden yararlanan James Burnham, The Managerial Revolution'u (Menajerler Devrimi) yayınladı. Rizzi'yle benzer görüşleri savunan Burnham'da bürokratlar ve teknokratların aynı sınıfın farklı iki tabakası olduğunu ve bu iki tabaka arasında teknokratların itici gücü oluşturduğunu düşünüyordu. Burnham'a göre sadece SSCB'de değil bütün

dünyada teknokrasinin hakim olduğu bir çağa girilmişti.⁷ Frankfurt Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü'nde ATÜT üzerine çalışan Wittfogel, 1934 sonrasında tartışmalara farklı bir boyut getirerek, stalinist rejimi, kendisinin "asyatik despotizm", "doğu despotizmi" veya "hidrolik toplum" olarak nitelendirdiği ATÜT'ün bir devamı olarak kavramlaştırmaya çalıştı.⁸

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kazanan tarafta yer alan SSCB'nin galipler arasında yapılan pazarlık-

lar sonucunda Doğu Avrupa'da hakimiyetini kurması ve Moskova ile aralarındaki birçok farklılığa rağmen yöntem ve ideoloji olarak özde SBKP'den bir farkı olmayan ÇKP'nin 1949'da Çin'de iktidara gelmesiyle, bürokratik rejim, kendini Elbe'den Pasifik'e kadar yeniden üretti. Ancak bu rejimlerin sınıfsal doğasına ilişkin tartışmalar kesilmedi. Yu-

goslav komünist Milovan Djilas 1957 yılında yazdığı Yeni Sınıf adlı çalışmasında SSCB ve benzeri ülkelerde devleti ele geçiren üyelerinin bir sınıf haline dönüştüğünü savunuyordu.⁹ Troçki'nin tezlerini "revize" ederek devlet kapitalizmi kuramını geliştiren Tony Cliffe göre ise, kolektif olarak üretim araçlarını denetim altında bulunduran bürokrasi, aynen Batılı bir kapitalist gibi bu denetimi işçileri sömürmek ve "ölü emek" birikimini daha da çoğaltmak için kullanmaktaydı. Cliffe'nin uyarılarına göre devlet kapitalizmi, kapitalizmin ulaşabileceği en aşırı teorik sınırı temsil etmektedir. Aynı şekilde işçi devleti de yeni sosyalist toplumun en alt aşaması olduğuna göre ikisi arasında bir çok ortak yön bulunmaktadır. Başka bir deyişle, devlet kapitalizmi sosyalizme geçişin sosyalist devrimden önceki, işçi devleti ise sosyalizme geçişin sosyalist devrimden sonraki bir aşamasıdır.¹⁰ Cornelius Castoriadis ise SSCB'yi önceleri, kapitalizm ve sosyalizmin dışında üçüncü bir tarihsel sonuç olarak görüyordu. Bürokrasiyi ise kitlelerin sınırsız ve düzenli bir biçimde sömürülmesinin, politik olarak tamamen mülksüzleştirilmesinin ve kültürün çöküşüne yol açan eşi görülmemiş bir barbarlığın aracı olarak nitelendiriyordu. Ancak daha sonraları, SSCB ve benzeri ülkelerin bir çeşit bürokratik kapitalist oldukları sonucuna vardı: sermaye ile devletin sürekli iç içe birleşmesinde ifadesini bulan bu eğilim, Batı'da geçerli olmakla birlikte Doğu'da daha ileri bir aşamaya erişmiş evrensel bir eğilimdi.¹¹ Çinlilerin

yıkacaktı. Ancak, yapısal bir krizde böyle bir çözüm, siyasal merkezi bürokrasinin gözündeyine de kabul edilebilirdi; çünkü bürokrasi yeniden inşa edilen kapitalist sistemde de, hakim sınıfın hizmetinde olsa bile, ayrıcalıklı bir tabaka olarak kalabilirdi.¹⁵ Carlo'nun analizinde önemli bir yer tutan Polonyalı muhalif aydınlar Kuron ve Modezelewski ise SSCB ve benzerlerindeki sistemi "merkezi siyasal bürokrasinin tekeldi diktatörlüğü" olarak nitelendiriyorlardı. Kuron ve Modezelewski'ye göre, SSCB ve benzerlerinin sosyalist olarak adlandırılması üretim araçları üzerindeki devlet mülkiyeti ile toplumsal mülkiyetin özdeşleştirilmesine dayanıyordu. Oysa yazarların da vurguladığı gibi, devlet mülkiyetinin arkasında devletin sınıf karakterine bağlı olarak bütünüyle farklı bir içerik gözlenebilir. Nitekim tarih Asya Tipi Üretim Tarzına dayalı, üretim araçları üzerinde devlet mülkiyetinin hakim olduğu antagonist sınıflı toplumlara tanıklık etmiştir.¹⁶ SSCB'nin sosyo-ekonomik karakterini tahlil etmeye çalışan çeşitli teorisyenlerin listesini daha da uzatmak, öne sürülen tezlerin tek tek hepsine yönelik çeşitli eleştiriler yöneltmek mümkün, ancak

Sovyetler Birliği'ne yönelik tezlerinden etkilenen Alman teorisyen Willi Dickhut ise Kruşçev reformlarıyla birlikte SSCB'de kapitalist üretim tarzına geri dönüldüğünü ve bürokrasinin kendisini "yeni burjuvazi"ye dönüştürdüğünü düşünüyordu. Ekim 1974'de yayınlandığı makalelerde, Stalin dönemini sosyalizm kategorisine sokan Dickhut, niteliksel bir dönüşüm olmamasına rağmen iktidarın Kruşçev'e geçmesiyle birlikte kapitalist üretim tarzının yeniden inşası sürecine geçildiğini düşünüyordu.¹²

1980'li yıllarda, SSCB'nin sosyo-ekonomik yapısını sorgulayan araştırmalar Türkçe'ye daha yoğunlukla kazandırılmaya başlandı. İtalyan teorisyen Antonio Carlo, dikkate değer çalışmasında bürokratik kolektivist olarak tanımladığı Sovyet sisteminde, bürokrasinin bir sınıf oluşturduğunu vurguluyordu.¹³ Carlo'ya göre, Sovyet sisteminin temel gelişmesi ifadesini planın amaçladığı endüstriyel gelişme ile uzmanlaşma zorunluluğu ile üretimin tüketim malları sektörüne genişlemesi arasındaki çatışmada buluyordu. Bu çatışma, bürokratik kolektivizm sisteminde üretici güçlerle üretim ilişkileri arasındaki genel gelişmeye dayanan özel bir biçimdi.

Sistemin diğer işlevsel bozuklukları bu merkezi gelişmeden kaynaklanıyordu.¹⁴ Carlo'ya göre, 1965 sonrasında SSCB'li teknokratların talep ettiği piyasa ekonomili kapitalist yol, hakim sınıf olan bürokrasiyi

önemli olan bütün bu tezlerin bulunduğu ortak noktadır; Sovyetler Birliği sınıflı bir toplumdur ve resmi ideolojinin aksi iddialarına rağmen sınıf çelişmeleri uzlaşmaz bir karakter taşımaktadır.

Devlet mülkiyeti ve bürokrasi üzerine

Bu tezlere önemli ölçüde kaynaklık eden Troçki ise, ölümüne kadar Sovyetler Birliği'nde yeni bir mülk sahibi hakim sınıfın oluşmadığını savundu. İçlerinde sol muhalefet üyelerinin de bulunduğu bir çok kişi tarafından ileri sürülen, SSCB'nin devlet kapitalisti ya da yeni tipte bir sınıflı topluma dönüştüğü yolundaki tezlerini reddetti. Ancak yine de Troçki'nin, bürokrasinin bir sınıfa dönüşebileceği olasılığını da tamamen gözardı ettiği söylenmez. 1936'da yeni anayasa ortaya çıktığında, bu belge ile "yeni bir mülk sahibi sınıfın ortaya çıkması için gereken siyasi temellerin" atıldığını söyleyen Troçki, daha önceki analizlerinde bürokrasiyi kulakların ve NEP ile ortaya çıkan sınıfların bir temsilcisi olarak gördüğü halde, bu sınıfların "tasfiye" edilmesinden sonra, artık bürokrasiyi bağımsız bir unsur olarak değerlendirmeye başlamıştı. İhanete Uğrayan Devrim adlı çalışmasında başlıca üretim araçlarının devletin elinde toplandığı SSCB'de bürokrasinin siyasal iktidara el koymasının, yepyeni ve bilinmeyen bir ilişkiyi ortaya çıkardığını vurguluyordu. "Üretim araçları devlete aittir. Ama devlet, sözün gelişi, bürokrasiye aittir" diyerek bu yeni tür ilişkiyi açıklamaya

çalışan Troçki, bir hakim sınıfı tanımlamak için yeterli olabilecek bu kalkış noktasına rağmen, Sovyet bürokrasisini hala "ayrıcalıklı bir kast" olarak tanımlamayı tercih ediyor;¹⁷ böylece, Batı normlarına uymayan bir sınıflı toplum biçimini oluşturan Hindistan'a ait kast kavramını, basit bir biçimde toplumsal tabakaya indirgeyerek Sovyet bürokrasisi için kullanıyordu.

Troçki'nin analizinin bu yönde gelişmesinin temelinde mülkiyet biçimine bakış önemli bir rol oynuyordu. Rusya'da işçi sınıfının öz-örgütlenmelerine dayanarak kurulan işçi devleti, proletaryanın siyasal iktidardan uzaklaştırılması sonucunda yozlaşmış, bir bakıma işçi devleti olmaktan çıkmıştı. Ama öte yandan mülkiyet ilişkileri, dolayısıyla toplumsal temeli bakımından işçi devleti hala varlığını korumaktaydı. Buradaki çelişkili yaklaşımın ana nedeni, kapitalist devletin analizi ile işçi devletin analizi arasında kurulan yüzeysel bir analojinin oluşturduğu söylenebilir.

Lenin, Devlet ve Devrim'in ikinci baskısına eklediği bir bölümde burjuva devletlerinin çeşitli biçimlerinin olduğu gibi işçi devletin de çeşitli biçimlerinin olabileceğini söylüyordu.¹⁸ Troçki de bir anlamda bu saptamadan yola çıkarak burjuva devletlerinin özü dayandıkları üretim ve mülkiyet ilişkileridir; o halde işçi devletin özü de dayandığı üretim ve mülkiyet ilişkileridir demektedir. Sovyet Devleti'nin Sınıf Karakteri adlı broşüründe de bunu açıkça vurguladı: "*Toplumsal özyapısı ekonomik ilişkileri tarafından belirlenmiştir. Ekim devrimiyle yaratılan mülkiyet biçimleri devrimemiş olduğu sürece, proletarya yöneten sınıf olarak kalır.*"¹⁹

İlginçtir ki SSCB'nin sosyalist bir ülke olduğunu savunan stalinist teorisyenlerde aynı şekilde mülkiyet biçimlerine vurgu yapıyorlardı. Sovyet yazarlarının hazırladığı Diyalektik ve Tarihsel Materyalizm Alfabeti adlı kitapta, "üretim araçları üzerindeki mülkiyet biçimi, her türlü toplumdaki bütün ekonomik ilişkilerin temelini oluşturur" deniyordu.²⁰ Bu tezden yola çıkarak, resmi ideoloji yanlısı teorisyenler mülkiyet biçiminin değişmesiyle üretim ilişkilerinin otomatik olarak değiştiği ve sosyalizmin kurulduğunu öne sürmekteydiler: "Üretim ilişkilerinin karakterini belirleyen üretim araçlarının mülkiyet biçimidir. Özel mülkiyet söz konusuysa, üretim ilişkileri de zorunlu olarak eşitsiz ilişkiler, sömürü ilişkileri olacaktır; tersine sosyal mülkiyet söz konusuysa, eşitlik ve kardeşlik ilişkileri söz konusu olacaktır."²¹

Bu noktada kapitalist üretim tarzının özgüllüklerini bir kez daha vurgulamak gerekiyor. Kapitalist üretim tarzı tarihte genelleşmiş meta üretimi temelinde kurulmuş olan tek toplumsal örgütlenme biçimidir.

Kapitalist üretim mekanizması ise bir yandan doğrudan üreticilerin üretim araçlarından kopuşuna, diğer bir yandan da bu üretim araçlarının önceden biriktirilmiş bir servetin sahibi olan kapitalist sınıfın mülkiyetinde bulunuşuna dayalıdır. Bu niteliğiyle kapitalist üretim tarzı, tarihte görülen daha önceki üretim tarzlarından farklı olarak, iktisat dışı zora dayanmayan bir üretim biçimidir. Bir kez doğrudan üreticilerin üretim araçlarından kopuşu ve kapitalistlerin üretim araçları üzerindeki özel mülkiyeti tesis ettikten ya da ettirildikten sonra, burjuvazinin hakimiyet üretim ilişkilerinin içinde sağlanır ve yeniden üretilir.²²

Öte yandan sermaye sınıfı, doğası gereği kendi içinde rekabet tarafından parçalanmış bir yapıya sahip

---

***Batı normlarına uymayan
bir sınıflı toplum biçimini
oluşturan Hindistan'a ait
kast kavramını, basit bir
biçimde toplumsal
tabakaya indirgeyerek
Sovyet bürokrasisi için
kullanıyordu.***

---

olduğu için hiçbir kapitalist ya da kapitalist grup genel olarak sermayenin bütünün çıkarlarını kendisinde cisimleştiremez. Bu olgu hakim bir sınıf olan burjuvazinin diğer özellikleriyle de birleştiği zaman görece özerk bir devlet aygıtını ve onu oluşturan unsurların (=bürokrasinin) görece özerkliğini gerektirir. Böylelikle Mandel'in deyişiyle tarihteki diğer hakim sınıflardan farkı olarak "burjuvazi hükmeder ama yönetmez". Başka bir deyişle, kapitalist üretim tarzının özgül koşulları nedeniyle, başkaları tarafından yönetildiği zaman bile, burjuvazi hükmeden bir sınıf olabilmektedir. Bu nedenle, bonapartizm, faşizm, askeri diktatörlük gibi ciddi toplumsal bunalım koşullarında doğan olağanüstü rejimler, burjuvaziyi politik olarak mülksüzleştirsele dahi, kapitalist üretim ve mülkiyet ilişkilerini koruyarak burjuvazinin hakimiyetini sürdürmesinin koşullarını da sağlarlar.²³

Oysa marksist kurama göre işçi devleti, "yeni bir toplum biçiminin üst yapısı"nı değil, yeni bir topluma geçiş için zorunlu, geçici ve geçişsel bir siyasal biçimi oluşturur. Bu niteliğiyle, geçiş dönemi ekonomik ve toplumsal örgütlenişleriyle değil, ancak barındırdığı eğilimler ve siyasal örgütlenmesiyle tanımlanabilir. Farklı üretim tarzları arasında, tarihte görülen daha önceki geçiş biçimleri esas olarak ekonomik ve nesnel bir sürecin sonucunda olmuştur. Örneğin feodal üretim tarzından kapitalist üretim tarzına geçiş feodal toplumun içinde cereyan etmiş ve mülk sahibi sınıfın siyasal egemenliğinin başka bir mülk sahibi sınıf tarafından

yıkılmasıyla sona ermiş ve özünde ulusal pazarın ve ulus devletin oluşmasına yönelen esas olarak nesnel ve ekonomik bir süreç olmuştur.²⁴ Kapitalist üretim tarzından sınıfsız topluma geçiş ise, tanımı gereği uluslararası bir toplumun yaratılmasına yönelen esas olarak öznel ve siyasi bir süreç olmak zorundadır. Bu süreçte eğer sosyalist üretim ilişkilerinden söz etmek gerekirse, bu ilişkilerin dünya çapında üretim ilişkileri olarak tanımlanması gerekir. Bu nedenle bir ülke sınırları çerçevesinde tanımlanan herhangi bir toplumsal formasyonda kapitalist üretim ilişkileriyle sosyalist üretim ilişkilerinin yan yana yaşandığından söz etmek mümkün değildir. Kapitalist üretim tarzı ortadan

***Kapitalist üretim tarzı
ortadan tümüyle
kalkıncaya ve üretici
güçlerin gelişmesi
küçük üretimin varlığını
tümüyle ortadan
kaldırmaya yeterli
düzeye gelinceye kadar,
geçiş döneminde
sosyalizm yönündeki
eğilimlerle, kapitalist ve
küçük meta üretimi
yönündeki eğilimler
çatışma halinde ve
birarada olacaktır.***

tümüyle kalkıncaya ve üretici güçlerin gelişmesi küçük üretimin varlığını tümüyle ortadan kaldırmaya yeterli düzeye gelinceye kadar, geçiş döneminde sosyalizm yönündeki eğilimlerle, kapitalist ve küçük meta üretimi yönündeki eğilimler çatışma halinde ve birarada olacaktır. Tam da Marx'ın kuramının ayırdedici yönü ve bir geçiş sürecinin gerekliliği bu noktada bulunmaktadır. Bu geçiş sürecinde üretim ilişkileri siyaseti de-

ğil, tam tersine siyaset üretim ilişkilerini belirleyecektir. Başka bir deyişle maddi koşullar öznel süreçleri değil, öznel müdahaleler maddi koşulları değişime uğratarak, bu koşulların sınıfsız toplumun maddi ön şartlarına dönüşmesini sağlayacaktır.

Bu nedenle kapitalist üretim tarzı altında, siyasal alan, iktisadi alana karşı görece bağımsızlık kazanabilirken, işçi devletinde bu iki alan içiçe geçmekte, kendini egemen bir sınıf olarak örgütlemiş proletaryanın öz-yönetim organlarında, yani Sovyetlerde bütünleşmektedir. Özel mülkiyete dayanan kapitalist devlet biçimlerinde, kapitalist özel mülkiyet korunduğu sürece burjuvazi egemen konumunu muhafaza ederken, devlet mülkiyetine dayanan işçi devletinde, proletarya ancak siyasi egemenliğini koruduğu sürece egemen sınıf konumunu koruyabilir. Bu açıdan bakıldığında iktida-

rın niteliği değiştiği; yani "işçi sınıfı politik olarak mülksüzleştirdiği" takdirde kuramsal olarak bir geçiş sürecinden ve işçi devletinden söz etmek mümkün değildir. İşçi sınıfının hakim olup olmadığını anlamak için mülkiyet biçimlerine ya da bunların biçimsel hukuki tanımlarına bakmak da doğru değildir. Carlo'nun haklı olarak vurguladığı gibi biçimsel-hukuki tanımlar çoğu zaman gerçek ilişkiler yansıtmayıp, tersine propagandaya yönelik ve ideolojik amaçlı nedenlerle gerçek ilişkileri örtbas ederler.²⁵ Kaldı ki geçiş süreci içinde mülkiyet biçiminin niteliğini anlamak için de proletaryanın hakim sınıf olarak örgütlenmiş olup olmaması bakmak gerekir. Çalışanların üretim araçlarından koparılması ve üretim araçlarının özel mülkiyet temelinde temerküzü başka bir dizi özelliğin yanı sıra kapitalist üretim tarzının ayırdedici özelliklerini oluşturur. Ama Marx'ın tanımladığı sosyalizm kapitalist üretim tarzının tam tersi değildir. Başka bir deyişle işgücünün meta olmaktan çıkması ve üretim araçlarının özel mülkiyetine son verilmesi sosyalizm demek değildir. Bu durumun varlığı sadece kapitalist üretim tarzının olmadığını saptamak için yeterli bir ölçüttür.

Bu noktada Troçki ve benzer değerlendirmelere sahip olanların çözümlemelerini, bürokrasi olgusunun, kapitalist özel mülkiyete dayanan sınıflı toplumlarda taşıdığı karakterden hareket ettirdiklerini söylemek mümkün. Oysa, kapitalist özel mülkiyete dayanan sınıflı toplumlarda, esas rolü Poulantzas'ın deyişiyle "devlet kurumları içinde ve ideolojide fonksiyon görmek olan"²⁶ bürokrasi, ne kadar bağımsızlaşırsa bağımsızlaşırsın, son tahlilde, iktisadi egemenliği elinde tutan sınıfın bağımlı bir unsuru olarak kalır; devlet mülkiyetine dayanan toplumsal oluşumlarda ise, bürokrasi eğer devleti elinde tutuyorsa, hiç bir gücün bağımlı unsuru, parçası olmayacaktır.

SSCB ve daha sonrasında benzer ülkelerde, üretim araçlarının devletleştirilerek, mülk sahibi sınıfların egemenlik koşullarına son verildiği bir durumda, bürokrasinin bağımlı olacağı mülk sahibi bir sınıfın olmadığı açıktır. Yine aynı koşullar altında, devleti mülk edinen bürokrasinin, proletaryaya bağımlı olması gereken bir sosyal güç, bir kast olarak tanımlanması da yanlıştır. Böyle bir tanımlamanın yapılabilmesi için, proletaryanın bürokrasiyi kendine bağımlı kılacak egemenlik kaynağını elinde tutuyor olması gerekirdi. Ancak, proletarya mülk sahibi bir sınıf olmadığı için, egemenliğinin kaynağını, üretim ilişkilerinin içinde başka bir deyişle iktisadi alanda değil, siyasi alanda, devletin mülk edinerek kendini egemen bir sınıf olarak örgütlemesi sayesinde bulacaktı. SSCB gerçeğine olduğu gibi proletaryanın siyasal egemenliğinden söz edilemeyeceği koşullarda, onun devlet üzerin-

deki egemenliğinden, devlette sahipliğinden söz etmek de hatalı bir yaklaşım olacaktır. Devlet mülkiyetine dayanan bürokratik rejimlerde, siyasal ve iktisadi erkin bir bütün olarak devletin mülk edinen bürokrasiye ait olduğu açıktır. Bu anlamda devlet mülkiyetine dayanan bürokratik rejimlerde, "bürokrasi"nin, özel mülkiyete dayanan sınıflı toplumlarda bu kavramın ifade ettiğinin çok ötesinde bir anlam taşıdığı da gerçektir.

Troçki, 1937'de, Sovyet Devleti'nin niteliğini tartışırken şöyle diyordu: "Bir an için bürokrasinin gerçekten marksist sosyolojinin bu terime yüklediği anlamda bir sınıf olduğunu kabul edelim. Bu durumda ne feodal topluma, ne de kapitalist topluma özdeş olan ve marksist teorisyenler tarafından asla öngörülmemiş yeni bir sınıflı toplumla karşı karşıya oluyoruz."²⁷ Gerçekten de geri bir ülkede iktidarı eline geçiren proletaryanın, bürokrasi tarafından siyasal olarak mülksüzleştirilmesi ve bunun sonucunda "ne feodal topluma ne de kapitalist topluma benzemeyen yeni bir sınıflı toplum"un ortaya çıkışı hiçbir marksist teorisyen tarafından öngörülmemiştir. Bununla birlikte, daha genel bir bağlam içinde "ne feodal toplumda ne de kapitalist toplumla özdeş olan bir sınıflı toplumun" marksist kuram içinde tanımlanmamış olduğunu söylemek de doğru değildir.

Aksine bizzat Marx'ın kendisi, Avrupa toplumlarının geçirdiği evrime, her ne kadar bütün Avrupa toplumları da zorunlu olarak bu evrim sırasını takip etmemiş olsa da, kabaca ilkel komünal, kölecî, feodal, kapitalist toplum biçimindeki modele benzemeyen bir evrimi saptamıştı. Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı'ya yazdığı, 1859 tarihli ünlü Önsöz'ünde, Asya üretim tarzı adını verdiği bu üretim biçimini, antikçağ, feodal ve modern kapitalist üretim tarzıyla birlikte sıralıyordu.²⁸ Gerçekten de, dünyanın büyük bir kısmı Avrupa'nın geçirdiği evrimin dışında kalmış ve kendi doğal evrimleriyle kapitalist üretim tarzına varmamış-

lardı. Bu toplumların kapitalist üretim tarzı ile tanışmaları sömürgecilik ve emperyalizm sayesinde olmuştu. Bu açıdan en azından şunu kesinlikle söylemek mümkündür; kapitalist topluma ve feodal topluma özdeş olmayan toplum biçimleri varolmuştur. Üstelik Marx ve Engels'de bu toplum biçimlerini, Asya Tipi Üretim Tarzı ya da Despotik Doğu Toplamları adı altında bir kategori içinde toplama gayretine de girmişlerdi.²⁹ Kuşkusuz söz konusu toplumların Asya Tipi ya da Doğu Toplamları başlığı altında toplanması bunların bir coğrafi ve konjonktürel olgu olarak değerlendirildiği anlamına gelmez. Çünkü benzer özelliklere sahip olan Aztek, Maya, İnka uygarlıkları, doğu toplumu olmayacak kadar batıydı. Öte yandan Marx'ın bu kategori içinde ele aldığı toplumların hepsinin tümüyle benzer özelliklere sahip olmadıkları da bir gerçektir. En azından Hindistan'da kastle dayalı toplumsal sistemle, Osmanlı toplumsal yapısı arasında ciddi farklılıklar vardı. Ancak Marx'ın bütün bunların farkında olarak bir tasnif çabasına girmiş olması da önemlidir. Zira söz konusu toplumsal oluşumlar ciddi coğrafi, tarihsel ve hatta toplumsal farklılıklara rağmen

men, devletin rolü, "genelleşmiş kölelik", genel olarak toprak ve üretim araçları üzerindeki devlet mülkiyeti gibi temel noktalarda birbirlerine çok yakın özellikler taşımaktaydılar. Marx'ın deyişiyle bu toplumsal kuruluşlarda Batı tipi özel mülkiyetin bulunmayışı "doğu cennetinin gerçek anahtarıydı".³⁰ Egemen sınıfın Batı feodalitesinde olduğu gibi topraklar üzerinde özel mülkiyet sahipliğine değil de, devlet mülkiyetine dayandığı toplumsal formasyonlardaki farklılığa Marx Kapital'de şöyle işaret ediyordu: "Eğer doğrudan üreticiler özel bir toprak sahibiyle karşılaşmayıp, Asya'da olduğu gibi toprak beyleri ve aynı zamanda hükümdarları olarak başlarında duran bir devletin doğrudan emri altında iseler, o zaman, rant ve vergiler çakışır ya da doğrusu, burada toprak rantının bu biçiminden farklı olan hiçbir vergi bulunmaz. Böyle koşullar altında, bu devlete bağlı olan herkes için geçerli olandan daha güçlü bir siyasal ya da iktisadi baskının varlığına gerek yoktur. Devlet, bu durumda en yüksek beydir. Burada egemenlik, ulusal çapta yoğunlaşmış olan toprağın sahipliğinden oluşur. Ama öte yandan, toprağın gerek özel gerek ortaklaşa zilyedliği ve tasarrufu olmasına karşın, toprağın özel mülkiyeti yoktur."³¹.

Bu noktada, üretim araçlarının özel mülkiyetine dayanan sınıflı toplumlarla, tarihsel bir kategori olarak, üretim araçlarının devlet mülkiyeti altında bulunduğu toplum biçimleri arasındaki ayrımın odak noktasında devlet sorununun bulunduğunu söylemek abartma olmayacaktır. Birinci gruba giren toplumsal biçimlenmelerin tümünde, devlet toplum karşısında nedensel bağımsız bir görünüme bürünürse bürünsün, son tahlilde iktisaden hakim sınıfın başka bir deyişle üretim araçlarının özel mülkiyetine sahip olan sınıfın devleti olacaktır. İkinci grupta yer alan toplumsal oluşumlarda ise, iktisadi alanla siyasal alan içiçe geçmişler ve egemenlik sorunu "devletin sahipliğinde" somutlanmaktadır. Temel üretim araçları üzerinde mülkiyetin hakim eğilim olarak devlet mülkiyetine dayandığı toplumsal oluşumlarda, devleti yani siyasal erki elinde tutan sınıf, iktisadi erki de elinde tutacaktır. Böyle bir durumda devleti mülk edinme konumu, başka bir deyişle "siyasal açıdan mülklü" olmak, iktisadi açıdan da mülklü olma sonucunu beraberinde getirecektir.

Asya Tipi Üretim Tarzının hakim olduğu toplum-

sal formasyonlar üzerine yapılan bu vurgu, sovyet bürokrasisinin bu toplumlardakine benzer bir hakim sınıf olduğunu göstermek için değildir. Bu benzetmenin önemi, tarihte özel mülkiyete ve asalete bağlı olmayan ama mülkiyet tekeli temsil eden devlet iktidarını dayanan hakim sınıf örneklerinin bulunduğunu göstermekte yatmaktadır.³² Bu analogiden yola çıkarak, sovyet bürokrasisinin devletleştirilmiş mülkiyet temelinde, yeni bir sınıf olarak oluşmasını kavramayı kolaylaştırmak mümkündür, o kadar.

Devlet mülkiyeti toplumsal mülkiyet ayrımı üzerine

Nitekim, üretim araçları üzerindeki devlet mülkiyeti ile toplumsal mülkiyet özdeşleştirilmediği takdirde böyle bir analogi yapmanın mümkün olduğunu belirten Polonyalı teorisyen-

ler Kuron ile Modezelewski'nin de vurguladığı gibi Sovyetler Birliği ve benzeri ülkelerin, resmi doktrinlerine göre "sosyalist" sayılması tezi, "üretim araçları üzerindeki devlet mülkiyeti ile toplumsal mülkiyet özdeşleştirilmesine" dayanmaktadır.³³ Oysa üretim araçlarının toplumsallaştırılması ile

devletleştirilmesi kuramsal olarak bir ve aynı şey değildir. Üretim araçlarının toplumsallaştırılması, toplumsal mülkiyetin kurulması, başka bir deyişle, toplumsal üretim ve yeniden üretim sürecine toplumun egemen olması sürecinin iki yönünden söz edilebilir. Bir yandan toplumun egemen sınıflarının mülksüzleştirilmesi süreci; diğer yandan toplumun daha genel anlamıyla doğrudan üreticilerin toplumsal mülkiyetin sahipleri olarak ortaya çıkması süreci.

Toplumsallaştırmanın birinci yönü, üretim araçlarının devletleştirilmesi şeklinde ortaya çıkar.³⁴ Üretim araçlarının devlet mülkiyetine geçmesiyle birlikte, toplumsal ürünün özel kişilerce mülk edinilmesine dayanan üretim ilişkileri sistemi büyük ölçüde ortadan kaldırılır. Ancak bu devletleştirme, üretim araçlarının doğrudan üreticiler tarafından mülk edinilmesinin, dolayısıyla toplumsallaştırılmasının sadece bir önkoşuludur: "Böylece olanaklı hale gelmiş toplumsal mülkiyetin -yeni mülkiyet ilişkisinin- oluşabilmesi için, bu olanağın toplumsal üretim içinde gerçekleştirilmesi gereklidir. Bu süreçteki, yani emekçilerin üretim araçlarının gerçek sahipleri olarak davranmaları sürecin-

deki gelişmeler ölçüsünde toplumsal mülkiyet gerçekleşecek, üretim ilişkileri de bu gelişmelere bağlı olarak dönüşecektir."³⁵

Bu noktada doğrudan üreticilerin yöntemde rol alması, toplumsal mülkiyetin ayırdedici kriterleri olarak ortaya çıkmaktadır. Troçki'nin tanımlanmasıyla: "Toplumsal olabilmek için özel mülkiyetin devlet aşamasından geçmesi zorunludur; (...) Devlet mülkiyetinin "tüm halkın" mülkiyetine dönüşmesi ancak toplumsal ayrıcalık ve farklılaşmanın ve onlarla birlikte devlete duyulan gereksinmenin ortadan kalkması derecesinde gerçekleşebilir. Bir başka deyişle, devlet mülkiyeti devlet mülkiyeti olmaktan çıktığı oranda sosyalist mülkiyete dönüştürülür."³⁶

Üretim araçları üzerindeki devlet mülkiyeti ise, özel mülkiyetin yalnızca özgün bir biçimidir. Nitekim Marx Alman İdeolojisi'nde "toplumsal işbölümü ve özel mülkiyet özdeş deyimlerdir. Birincisinde faaliyette göre anlatılan şey ikincisinde bu faaliyetin ürününe göre dile getirilmektedir."³⁷ derken bir siyasal iktisat kategorisi olan özel mülkiyetin kapsamını da en açık biçimde tarif etmiştir. Özellikle SSCB'li kuramcılar ve takipçileri tarafından sürekli gözardı edilen bu formülasyona göre emeğin toplumsal bölünmesi ortadan kalkmadan özel mülkiyetin ilga edilmeyeceği açıkça ifade edilmiştir. Nitekim Marx, sınıfların ortadan kalkması ile tüm bir tarihsel süreçte ortaya çıkmış olan kafa emeği ile kol emeği, kır ile kent, kadın ile erkek arasındaki temel toplumsal işbölümünün ortadan kalkmasının eşzamanlı olmayacağını bilinciyle, komünist toplumun alt ya da ilk aşaması olarak bir toplumsal evre tarif etti.³⁸ Bu kuramsal ayırımın önemli bir tarafa, bu saptamalardan çıkacak olan pratik sonuç açıktır; toplumsal işbölümü (ya da emeğin toplumsal bölünmesi) ortadan kalkıp, yerini toplumsal işlev bölüşümüne bırakmadığı sürece, özel mülkiyet varlığını farklı biçimlerde de olsa sürdürecektir.³⁹ Özel mülkiyetin bir biçimi olarak devlet mülkiyeti, toplumsal işlev bölüşümü gerçekleştiği oranda yerini toplumsal mülkiyete (ya da komünal mülkiyete) bırakacaktır.

Sonuç yerine: SSCB'den BTĐ'ye

Tarihteki ilk işçi devletinin bürokratik deformasyonunun başlangıcına yönelik bir kavrayış, önce parti ve devlet aygıtındaki bürokratik çarpıklığı saptamak zorunda; bu kökleri dünyanın ve Sovyetler Birliği'nin o günkü özgül koşullarında yatan kimi maddi etkenlerle açıklabilen bir bürokratlaşma. Stalinizm bu bürokratlaşmanın sebebi değil, bir sonucu olarak ortaya çıktı. Ancak, stalinizm, aynı zamanda bu bürokratlaş-

manın kurumlaşmasında belirleyici rol oynayan öznel bir etkendi de.

Bir dünya ekonomisi oluşturmuş olan kapitalist üretim tarzından devraldığı üretici güçleri daha da geliştiren sınırsız, sınıfsız, bolluk içinde bir dünya toplumu projesi olan sosyalizm, bu deformasyon sonucunda "tek ülkenin" sınırları içine hapsedi ve daha önce öngörülme-yen yeni bir sınıflı topluma hayat verdi. Sovyetler Birliği'nde, ilk sanayi birikimi ve ulusal kalkınma hamlesi, emek ve üretim araçlarının kullanımındaki miktar artışlarıyla sağlandı. Sovyetler Birliği'nin uçsuz bucaksız topraklarında sahip olduğu kaynak potansiyeli, bu yoldan büyük bir gelişme sağlanmasına elverişliydi. Ancak yaygın (ekstansif) büyüme yoluyla sağlanan gelişme düzeyi, aynı miktar emek ve üretim aracı

kullanmasına rağmen, tek bir ülkenin sınırları içindeki bürokratik kumanda ekonomilerinde, dünya çapında daha ileri bir teknolojiyle gerçekleştirilen verimlilik artışının gerisinde kalmaya bir anlamda mahkumdu.⁴⁰ Bu nedenle

Tarihteki ilk işçi devletinin bürokratik deformasyonunun başlangıcına yönelik bir kavrayış, önce parti ve devlet aygıtındaki bürokratik çarpıklığı saptamak zorunda; bu kökleri dünyanın ve Sovyetler Birliği'nin o günkü özgül koşullarında yatan kimi maddi etkenlerle açıklabilen bir bürokratlaşma.

Sovyet ekonomisi, dünya kapitalizminin yoğun (entansif) büyüme kapasitesinin çok gerisinde kaldı. Sorun bu noktadayken, Sovyet ekonomisindeki ilk dönem gelişme Stalin tarafından "sosyalizmin kuruluşu" olarak tanımlandı. Stalin sonrasında da bürokrasinin tutumundan özde bir değişme olmadı. Bürokrasi kendi devletinin güçlülüğünü kanıtlamak maksadıyla vitrinin ne denli görkemli bir biçimde süsleyeme çalışırsa çalışsın, Sovyeter Birliği ve diğer "sosyalist blok" ülkelerinde ekonomik bunalımlar, çeşitli toplumsal rahatsızlıklar, patlamalarla kendini dışa vurmaktaydı. Bürokrasi açısından ekonomiyi reforme etmek gereksinimi bu sürecin sonunda nesnel bir zorunluluk olarak kendini dayattı. Bu noktada teknolojik gelişme sağlayarak yoğun büyüme yoluyla emek verimliliğini yükseltmek ve Batı kapitalizminin ulaştığı gelişme düzeyiyle aradaki farkı kapatmaya çalışmak bürokrasinin başlıca sorunu olmuştu.

Bürokrasinin "ileri sosyalist toplumu kurma çabası" olarak sunduğu ekonomik gelişme problemi, gerçekte kapitalist dünya pazarındaki teknolojik gelişme ve verimlilik artışının çok gerisinde kalınması nedeniyle, "doğu bloku" ülkelerini tehdit eden ekonomik çöküntüden kurtuluş çaresinden başka birşey değildi. Ve bu çaba, verili koşullar altında kaçınılmaz olarak, kapitalist dünya pazarına doğru bir yönelişi gerekli kılıyordu.

Bürokratik rejim altında ekonomik gelişme potansiyellerinin, donup her alanda bir tikanıklığın ve durağanlığın yaşamaya başlanmasından beri, bürokrasinin temel sorunu bu çelişkinin çözümsüzlüğü oldu. "Piyasa ekonomisi" doğrultusunda reformların hızlandırılması bürokrasinin varlığını tehdit etmiş, reformların durdurulması ekonomideki açmazları büyüttü. İktidardaki bürokrasi bu şekilde ne reformdan vazgeçebiliyor ne de reformları durdurabiliyordu. Böylece bürokratik rejimin, belirli bir tarih kesitinde ayakta kalmayı başarmış olsa bile, kendi varlığını uzun sürede kendi temelleri üzerinde idame ettirme olanağından yoksun bulunan geçici ve özgün bir tarihsel fenomen olarak ortaya çıktığı söylenebilir.

**"Piyasa ekonomisi"
doğrultusunda
reformların
hızlandırılması
bürokrasinin varlığını
tehdit etmiş, reformların
durdurulması
ekonomideki açmazları
büyüttü.**

yısıyla ayrıcalıklarını korumaktı ama dünya kapitalizminin de Sovyetler Birliği'nde "mülkiyet ilişkilerinde tam bir değişim ve Rus pazarının açılmasına ihtiyacı vardı. Bunu elde edemediği müddetçe de Sovyet Devleti'ni bir hasım olarak görecekti ve bunda halklıydı da."⁴¹ Uluslararası kapitalizmle, Sovyet bürokrasisi arasındaki ilişkinin bu niteliği nedeniyledir ki, örneğin Hitler'le saldırmazlık paktı imzalamak Stalin'in fikri olabilirken, bu paktı bozan Hitler olmuştu. Aynı nedenle "barış içinde bir arada yaşama" sovyet bürokrasinin bir özlemi, "soğuk savaş" ise uluslararası kapitalist sistemin cevabıydı.

Yaşanan süreç sonunda, bürokrasinin önemli bir kesimi, çıkarlarını koruyabilmek için "eski"yi feda et-

mekten başka bir çıkar yol olmadığı sonucuna vardı. Eski koşullar devam ettiği sürece gelecek umudu kalmayan egemen sınıf içinde, bu durumun anlaşılmaya başlandığı tarihsel dönemden itibaren izlenecek yollar konusunda bir ayrışma yaşanması da şaşırtıcı değildi. 1985'te Gorbacov'un işbaşına gelmesiyle açılan yeni dönemde, bürokrasinin kapitalist dünya pazarında entegrasyon çabalarının yasallaştırılması, genelleştirilmesi, bu gidişin önündeki engellerin temizlenmesi doğrultusunda bir genel seferberlik başlattığı söylenebilir. Bu seferberlik, "sosyalist blok" olarak adlandırılan tüm ülkelerde bürokratik rejimlerin çözülüşünü hızlandırdı ve ani çöküşleri gündeme getirdi. Doğu Avrupa'daki bürokratik rejimlerin, "Yalta'daki anlaşmanın Malta'da bozulmasıyla" çöküşü ve son hızla burjuva demokratik rejimleri geçilmesi, bu ülkelerdeki bürokratik devletlerin tarihsel açıdan "temelsiz" karakterini açıkça sergiledi.

Uluslararası kapitalizmle bütünleşen "yeniden yapılanma" içinde, bürokrasi tek parti diktatörlüğüne dayanan bürokratik rejimdeki eski konumunu yitirse bile karşılığında elde edebileceği yeni kazanımlar vardı. Süreç içinde yaşanan olaylar, bir bütün olarak bürokrasinin hassasiyetinin "kapitalist restorasyon" konusunda olmadığını da gösterdi. Bürokrasiyi asıl ilgilendiren kendi geleceğinin öyle ya da böyle garanti altına alınmasıydı. Bu nedenle bürokrasinin çeşitli katmanları arasındaki mücadele, kapitalizme entegrasyonun hangi biçimlerde gerçekleşeceği, hangi politik değişiklikleri getireceği, politik kararların uygulanma süreci, hangi politik kararların bürokratların çıkarlarını zedelemeyeceği noktasında yürüdü.

Mücadele bittiğinde ise artık Sovyetler Birliği yoktu. İnsanlık tarihinde belirleyici bir öneme sahip olan 75 senelik bu dönemin sonucunda, Marx ve Engels'in öngörüsünün doğrulandığını söylemek pek abartma olmayacak: "Öte yandan üretici güçlerin bu gelişmesi (daha şimdiden insanların güncel ampirik yaşantısının, yerel düzeyde değil de dünya çapında tarihsel olarak cereyan etmesini içeren gelişmesi) kesinlikle vazgeçilmez, önce yerine gelmesi gereken pratik bir koşuldur, çünkü bu koşul olmadan, kıtlık, genel bir durum alır ve gereksinimle birlikte zorunlu olan için savaşım yeniden başlar ve gene kaçınılmaz olarak aynı eski çirkefin içine düşülür. (...) Bu koşul olmadığı takdirde: 1. Komünizm ancak yerel bir olgu (phénomène) olarak var olabilir; 2. Karşılıklı ilişki güçleri, evrensel, bu yüzden de katlanılmaz olan güçler olarak gelişemezler, yerel batıl inançlardan doğan "koşullar" olarak kalırlar ve 3. Değişimlerin her yayılması, yerel komünizmi ortadan kaldırır."⁴²

Kaynakça:

¹ Bu makalenin temeli daha önce yapılmış bir başka çalışmaya dayanmaktadır: bkz. İlker Aktükün, SSCB'den BDT'ye Nasıl Varıldı, İstanbul, Sorun, 1995.

² Lenin'in son dönemine yönelik bir değerlendirme için bkz. Moshe Lewin, **Lenin'in Son Mücadelesi**, çev.: Seyfi Öngider, İstanbul, Mer, 1992; Lenin'in önerilerin için bkz. V.I. Lenin, **Son Yazılar Son Mektuplar**, çev.: S.S. Cılızoğlu, İstanbul, Ekim, 1989. Lenin sonrası dönemde bolşeviklerin benzer değerlendirmelerinden biri için bkz. Rakovsky, **Les Dangers Professionels Du Pouvoir, De La Bureaucratie** içinde, cahier Rouge Ed. Maspero, Paris.

³ Bkz. "İşçi Devleti ve Termidor Bonapartizm Sorunları", **Sovyet Devletin Sınıf Karakteri** içinde, çev.: Ahmet Erdem, İstanbul, Enternasyonal, 1979, s.62

⁴ Leon Troçki, agm, s.8

⁵ Leon Troçki, **İhanete Uğrayan Devrim**, çev.: Ayla Ortaç, İstanbul, Köz, s.48

⁶ Bruno Rizzi'nin görüşleri için Türkçe yayınlanmış bir çalışma bkz. Antonio Carlo, **Sovyetler Birliği'nin Sosyo-Ekonomik Karakteri**, çev.: Emre Adıgüzel, İstanbul Kaynak, 1985, özellikle s.97 vd.

⁷ Bkz. James Burnham, **The Managerial Revolution**, New York, 1941. Ayrıca Türkçe bir kaynak için bkz. Doğu Perinçek, "Teknokrasi Meselesine Genel Bir Bakış", **AÜHF Dergisi**, 1967, s.122 vd.

⁸ Bkz. Karl Wittfogel, **Le Despotisme-Oriental**, Paris, Ed. Minuit, 1965.

⁹ Bkz. Milovan Djilas, **Yeni Sınıf**, çev.: Sedat Umran, İstanbul, İstanbul kitabevi, 1982.

¹⁰ Bkz. Tony Cliff, **Rusya'da Devlet Kapitalizmi**, çev.: Ali Saffet-Tarik Kaya, İstanbul, 1990, s.137 vd.

¹¹ Castoriadis'in görüşlerine toplu bir bakış için bkz. Cornelis Castoriadis, **La Société Bureaucratique -Les Rapports de Production en Russie-**, Paris, Ed. Union Général, 1973.

¹² Bkz. Willi Dickhut, **Sovyetler Birliğinde Kapitalizmin Restorasyonu**, 3 Cilt, çev.: A. Sever, İstanbul, Komün, 1976-1977.

¹³ Bkz. Antonio Carlo, age.

¹⁴ Bkz. Antonio Carlo, age, s. 118

¹⁵ Bkz. Antonio Carlo, age, s. 151

¹⁶ Bkz. Jacek Kuron-Karol Modelewski, **Tekelci-Bürokratik Sosyalizm**, çev.: Doğu Perinçek, İstanbul, Kaynak, 1986, s.23-24 ayrıca bkz. **Lettre Ouverte Au Parti Ouvrier Polonais**, cahier Rouge, No:4, Paris, 1969.

¹⁷ Bkz. Leon Troçki, **Marksizmi Savunurken**, çev.: Yavuz Alogan, İstanbul, Kardelen, 1992, s.36

¹⁸ V.I. Lenin, **Devlet ve Devrim**, çev.: M.Halim Spatar-Celal Üster, İstanbul, Aydınlık, 1978, s.48.

¹⁹ Leon Troçki, **Sovyet Devletin Sınıf Karakteri**, çev.: Ahmet Erdem, İstanbul, Enternasyonal, 1979, s.11

²⁰ Bogulavski-Karpuşin-Rakitov-Çertikin-Erzin, **Diya-
lektik ve Tarihsel Materyalizm Alfabeti**, çev.: Şiar Yalçın, Bilim ve Sosyalizm, 1977, s.243

²¹ M.B. Ajam-J.Ibarolla -N.Pasaquarelli, **Marksist Ekonomi Sözlüğü**, çev.: B.Aren-İ.Yaşar, Sosyal, 1977, s.575.

²² Bkz. Ernest Mandel, "Les Classes Sociales et Crise Politique en Amérique Latine", **CEP**, sayı:16-17,1974.

²³ Bkz. Ernest Mandel, agm.

²⁴ Bkz. Ernest Mandel, agm; ayrıca bkz. Ernest Mandel, "Sovyet Devletin Sınıf Karakteri", **Tartışma Delteleri**, sayı:3, Londra, Haziran 1986, s.7-12

²⁵ Antonio Carlo, age, s.18

²⁶ Nicos Poulantzas, "Sosyal Sınıflar", çev.: Mustafa Ekmeksiz, **Yeni Adımlar**, İstanbul, Suda, 1974, s.18

²⁷ Leon Troçki, "**Union Soviétique et Sa Défense**", **Défense Du Marxisme -URSS- Marxisme et Bureaucratie** içinde, Paris, ed. EDİ, 1976, s.74.

²⁸ Karl Marx, **Ekonomi Politğin Eleştirisine Katkı**, çev.: Sevim Belli, Ankara Sol, 1979, s.26

²⁹ Bkz. Karl Marx, **Grundrisse -Ekonomi Politğin Eleştirisi İçin Ön Çalışma-** çev.: Sevan Nişanyan, İstanbul, Birikim, 1979, özellikle s.519 ve devamı; ayrıca Marx-Engels, **Textes Sur Le Colonialism**, ed. Progrès, Moskova, 1977.

³⁰ Marx-Engels, **Textes Sur Le Colonialism**, age s.335

³¹ Karl Marx, **Kapital-Ekonomi Politğin Eleştirisi**, C.III, çev.: Alaatin Bilgin, Ankara, Sol, 2.baskı, 1990, s.695.

³² Benzer yaklaşım için bkz. Jacek Kuron-Karol Modelewski, age.

³³ Jacek Kuron-Karol Modelewski, age, s.23-24.

³⁴ Yavuz Sabuncu, **Sosyalist Ülkelerde Yönetime Katılma**, Ankara, Birey ve Toplum, 1985, s.5.

³⁵ Yavuz Sabuncu, s.6.

³⁶ Leon Troçki, **İhanete Uğrayan Devrim**, age, s.191.

³⁷ K.Marx-F.Engels, **Alman İdeolojisi**, çev.: S.Belli, Ankara, Sol, 1992, s.54; ayrıca bkz. K.Marx-F.Engels, **Oeuvres Choisies**, Ed. Progrès, Moskova, 1978, s.30

³⁸ K.Marx-F.Engels, **Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi**, çev.: M.Kabagil, Ankara, Sol, 1989, s.29 vd.

³⁹ Bu konudaki ilginç bir tartışma için bkz. Sungur Savran, "Kapitalist Restorasyon mu, Politik Devrim mi?", **11.Tez**, sayı:10, 1990/1, ss.8-40; Bülent Somay, "Kontr-Dipnot: SSCB'de Ürettili Emek ve Sermaye", **11.Tez**, sayı:11,1991/1, ss.122-150.

⁴⁰ Yaygın ve yoğun büyüme için bkz. Tülay Arın, "Sovyetler Birliği'nde Yeniden Yapılanma ve Reform Programı", **11.Tez**, sayı:8, Haziran 1988, s. 27-30.

⁴¹ Leon Troçki, "Un Etat Ouvrier et Non Bourgeois", **Défense du Marxisme** içinde, age, s.98.

⁴² Karl Marx, **Alman İdeolojisi**, age, s.58 (düzeltilmiş çeviri).

new left review

"You need the NLR to equip yourself against all manner of new orders"

Christopher Hitchens, THE NATION

CONFRONTING GLOBALIZATION (NLR 225): 160 pages. Linda Weiss, *The Myth of the Powerless State*; Kim Moody, *Trade Unions Across Borders*; David Goldblatt, *Transnational Democracy*; Slavoj Zizek, *Multiculturalism, the Cultural Logic of Multinational Capitalism*; Howard Winant, *On Being White*; J.M. Bernstein, *Against Voluptuous Bodies*; Maurice Glasman, *The Siege of the German Economy*; Andrew Bowie, *Confessions of an Aesthete*; Christopher Prendergast, *Fourier's Utopia*; John Howe on Fela Kuti.

Forthcoming: *Robert Brenner* on the World Economy; *Andrew Glyn* on European Employment; *Michel Aglietta* on Global Finance; *Joan Scott* on the new "Querelle des Femmes"

SPECIAL OFFER FOR NEW SUBSCRIBERS

FREE BACK ISSUE

NLR 224 includes *Finkelstein*, *Hitler's Willing Executioners*; *Geras*, *Explaining the Final Solution*; *Nairn*, *The Sovereignty of Scotland*; *Dave*, *Ukania's Heritage Cinema*; *Afary*, *Feminism and Fundamentalism in the Moslem World*; *Marqusee*, *New Labour—the Virtual Party?*; *Phillips*, *Inequality and Difference*; plus *Arrighi* versus *Pollin* on the new trade cycle.

FREE BOOK (tick one)

John E. Roemer et al, *Equal Shares: Making Market Socialism Work* ☐

Joshua Cohen & Joel Rogers (eds), *Associations and Democracy* ☐

ANNUAL SUBSCRIPTION (six issues)

Individuals: £75 (inland), £28.50/US \$47 (overseas); Institutions: £50 (inland), £55/US \$97 (overseas);

Student rate (with proof of status) £23 or US \$37; Single copy £5 or US \$10

Name _____ Cheques payable New Left Review or

Address _____ Credit card type _____ Expiry date ____/____

No: _____
(Access, Visa, Mastercard, Eurocard, Amex accepted) 9711X

CREDIT CARD Tel: 01442-879097
HOTLINE Fax: 0171-734-0059

Code _____

Send to: New Left Review, 6 Meard St, London W1V 3HR, UK

Sosyalizmin İktisadi Kuramı Üzerine

Fikret ADAMAN (*)
Pat DEVİNE (**)

Giriş

Orta ve Doğu Avrupa ile eski Sovyetler Birliği'ndeki 1989-91 siyasi devrimleri, sosyalist tasarımın geleceğinin tartışılmaya başlandığı yeni bir tarihsel konjonktür yarattı.¹ "Reel sosyalizm" teriminin Sovyet ve Doğu Avrupa deneyimlerinin kabul edilebilir bir tanımı olduğunu dahi kabul etmeyenlerin de dahil olduğu her türden sosyalist, bu oluşumdan derin bir güven kaybı ve umutlarının azalması şeklinde etkilendi. Bu güven kaybının esas nedeni bu tarihsel konjonktürün, sosyalizm ve özellikle sosyalist iktisat kuramının, köklü kriziyle çakışmasıydı.

Sosyalist bir ekonominin klasik Marksist modeli, kapitalizm ile sosyalizm arasında mülkiyet ve eşgüdüm mekanizmasının oluşturduğu iki boyutta, ikiye bölünme (dikotomi) şeklinde nitelendirilebilir. Sosyalizmde, üretim araçlarının kapitalist özel mülkiyetlerinin yerini de sosyalist iktisadi planlama alır. Toplumsal mülkiyet sömürsünün ortadan kaldırılmasını mümkün kılar; sosyalist iktisadi planlama ise üretim kargaşasının yerini ekonominin bilinçli bir şekilde, toplumsal olarak denetlenmesinin almasına olanak tanır. Piyasa güçleri toplumun üretken kaynaklarının ayrı alanlarının kullanımı üzerindeki sayısız ayrı kararın etkileşmesi aracılığıyla faaliyet gösterirken -dolayısıyla bu üretim kaynakları yasal durumları ne olursa olsun fiili olarak özel mülkiyet niteliği taşırlar-, özel mülkiyeti ve parçalı bölüklü karar almayı kaçınılmaz olarak imkansızlaştıran iktisadi planlamanın, toplu-

mun üretken kaynaklarının bir bütün olarak kullanımı hakkında tek bir eşgüdümlü karar kümesini içermesi bu iki boyutun birleştiği noktadır.²

Tüm üretim kararlarının merkezi planlanması olarak yorumlanan klasik Marksist model Sovyet deneyimi ile birlikte gözden düşmüştür. Aynı zamanda, ilk olarak 1920'lerle 1930'larda iktisatçılar arasında gerçekleşen sosyalist iktisadi hesaplama tartışması'nın 1980'lerde yeniden gündeme gelmesi, merkezi planlamanın, hatta herhangi bir toplumsal iktisadi planlamanın kaçınılmaz olarak verimsiz ve kesinlikle im-

kansız olduğu savına kuramsal destek sağlamıştır. Günümüzde herhangi bir sosyalist iktisat modeli, Sovyet deneyimini, daha da önemlisi yeniden canlanan hesaplama tartışma-

sında ileri sürülen kuramsal sorunları ele almak durumundadır.³ Etkinlik ve/veya sosyalizmin olabilirliği ile ilgili kuramsal konular, herhangi bir kolektif faaliyetin istenirliğine karşı çıkan ve bilinçli toplumsal eyleme karşı "kendiliğinden olan düzenin" üstünlüğünü yücelten neo-liberal Sağ'ın yükselişiyle bağlantılı olarak daha genel bir kuramsal çerçevenin parçaları olmuştur.⁴

Sosyalist iktisadi hesaplama tartışması

Üretim araçlarına kamusal olarak sahip olunan bir sistem olarak tanımlanan sosyalist iktisadi sistemde rasyonel iktisadi hesaplamanın olabilirliği üzerindeki tartışma, fiili olarak ilk defa 1908 yılında Barone tarafından başlatıldı, 1920'lerde Alman yazınında devrim kazandı, 1930'larda İngiliz yazınında devam etti ve Bergson'un 1948 yılındaki özetleyici makalesinden sonra sona erdi.⁵ Tartışmadaki iki ana taraf, sosyalizmde rasyonel hesaplamanın olabilirliğini yadsıyan

(*) Doç. Dr., Boğaziçi Üniversitesi

(**) Prof. Dr., Manchester Üniversitesi

Avusturya ekolü ile böyle bir olasılığı Neoklasik paradigma içinde tartışıp savunan sosyalist iktisatçılardı. Tartışmanın temelinde sadece kapitalizmin ve sosyalizmin istenirliği değil, aynı zamanda epistemolojik ve metodolojik yaklaşımlar arasındaki farklılıklar da vardı. Yine de, yöntemdeki bu farklılıklar o zamanlar genellikle zımniydi; öyle ki, Avusturya ekolünün, tartışmanın ve sonraki yansımaların sonucunda billur-laştığı iddia edilmektedir.⁶ Neoklasik paradigmadaki bilgi nesnel olarak kavramlandırılmış olup, bilinebilir nesnel sınırları oluşturan üretim olanakları, maliyetler ve gelirlerin tahdidi altında iktisadi aktörlerin ençok-

lamada bulunmakta oldukları varsayımı geçerlidir. Avusturya ekolünde ise, tam tersine bilgi nesnel ve bilimsel olarak değil öznel olarak kavramlaştırılmıştır. Öznel -veya "zımni"- bilgi, karar verme amacıyla verili olarak kabul edilme yerine, faaliyetler aracılığıyla ve de piyasadaki rekabete dayanan müteşebbis etkinlikler yoluyla keşfedilmek durumundadır.

Neoklasik paradigmadaki bilgi nesnel olarak kavramlandırılmış olup, bilinebilir nesnel sınırları oluşturan üretim olanakları, maliyetler ve gelirlerin tahdidi altında iktisadi aktörlerin ençoklamada bulunmakta oldukları varsayımı geçerlidir.

"Keşfetme" sürecine yapılan vurgu, modern Avusturya ekolünün ayırt edici özelliği olup, 1980'lerde hız kazanan sosyalizmde rasyonel hesaplamanın olabilirliği tartışmasının odağını oluşturmaktaydı. Rasyonel bir sosyalist iktisadi sistemin olanaksızlığının sadece tarihsel olarak değil aynı zamanda, hem de daha da önemlisi, kuramsal olarak da kanıtlandığı, modern Avusturya ekolünün temel teziydi.

Tartışmada, piyasanın rasyonel iktisadi hesaplamayı mümkün kılmadaki rolü üç başlık altında tartışılmıştır: hesaplama, teşvik (motivasyon) ve keşif. 1920'de Mises, iktisadi hesaplamanın sadece tüm malların ve hizmetlerin mübadele değerini oluşturan, dolayısıyla iktisadi aktörlere nasıl hareket etmeleri gerektiği konusunda karar vermeleri için gerekli olan bilgileri fiyatlar şeklinde sağlayan, özel mülkiyete dayanan serbest piyasa sisteminde mümkün olduğunu ileri sürmüştü.⁷ Daha sonra, Barone'nin, sistemdeki iktisadi aktörlerin birbirine bağımlı davranışlarını betimleyen üretim ve yarar fonksiyonlarına dayanan eşzamanlı denklem kümesini çözerek, sosyalist bir ekonominin

kapitalist karşılığı ile aynı etkinlik seviyesine erişebileceğini göstererek Mises'in savını önceden çürütmüş olduğu ortaya çıkmıştı.⁸ Buna karşılık Hayek'in 1935 yılındaki katkısı, tarihsel olarak, Barone'nin analitik çözümünün kuramsal olarak makul olduğunu, fakat merkezi olarak toplanması gereken bilginin boyutları ve eşlenik denklemlerin çözülmesi için gereken hesaplamanın derecesi göz önüne alındığında pratik olarak imkansız olduğunu ileri sürdüğü şeklinde yorumlanmıştır.⁹ Lange, Hayek'in savına, daha önceki ademi merkezietçi modelleri kaynak olarak kullanarak, piyasa sosyalizminin gelişmesinde temeli oluşturan modelini ortaya koyarak yanıt vermiştir.¹⁰

Bu modelde, merkezi planlama dairesi üretici malları için başlangıç fiyatlarını açıklar, devlet mülkiyetinde olan firmaların yöneticileri bu fiyatları verili (parametrik) kabul eder ve maliyetleri enazlama ve fiyatı marjinal maliyete eşitleme kurallarına uyar; firmalar, yararlarını ençoklama amacıyla olan işçilerin sağladığı emeği kiralar, ürettikleri malları yararlarını ençoklama taleplerine uygun olarak satın alan tüketicilere satar ve de üretici mallarını birbirlerinden alıp birbirlerine satarlar. Planlama dairesi, firmalar tarafından üretilen malları stoklarındaki azalma veya artış şeklinde sağlanan ve fazla arzı veya fazla talebi yansıtan bilgilere dayanarak yeni bir üretici malları fiyatlarını açıklar; bu süreç de tüm mallar için arz ve talep eşitleninceye kadar bir dizi tekrarlama şeklinde devam eder.¹¹ Lange'ın modeli, gerçek emek ve tüketici piyasalarıyla üretici mallarının "pseudo-piyasalarını" biraraya getirir. Üretim araçları devletin mülkiyetinde olduğundan, kazanılmamış gelir yoktur ve "kârlar" demokratik olarak belirlenmiş koşullara uygun olarak devlet tarafından dağıtılır. Model, idealleştirilmiş Neoklasik tam rekabetçi kapitalizmin kaynak dağılımındaki etkinliği ile sosyalist gelir dağılımını birleştirir.

1920'lerle 1930'lardaki tartışma çoğunlukla hesaplama sorunu üzerindeyken, teşvik (motivasyon) boyutunun da tartışmaya eklenmesi söz konusudur. Hayek, bu bağlamda, Lange'ın modeline mülkiyet, teşvik ve iktisadi etkinlik arasındaki ilişkiyi vurgulayarak yanıt verdi.¹² Fakat savı beklediği etkiyi yaratmadı ve 1940'ların başında tartışmanın "standart muhasebesi", Neoklasik sosyalist ekolün, Avusturya itirazını çürütmede ve rasyonel bir sosyalist ekonominin olası olduğu fikrini tesis etmede başarılı olduğu yolumdaydı.

Müdür-memur ("Principal-Agent") sorunu

Yeni-Avusturya ekolünün standart muhasebeye

karşı çıkmaya başladığı 1980'lere kadar bu durum böyle kaldı. Fakat bu arada Neoklasik paradigmadaki açıkça sosyalizm modelleriyle ilgili olmasa da, ileride piyasa sosyalizmi üzerindeki çağdaş çalışmalarda teşvik sorununun ele alınışının temelini oluşturacak olan "sahip-memur" sorunsalı hakkında çalışmalar yapılagelmekteydi. "Memur", mükafat karşılığı "sahibin" çıkarlarını temsil eder. Memurlar yönetici, sahipler de hissedarlar veya devlet olabilirken; devlet, bir diğer bağlamda "toplumun" memuru konumundadır. Sahiplerin, memurların sahip olduğu tüm bilgilere sahip olmadığı bir asimetrik bilgi ortamında, bir denetleme sorunu ortaya çıkar. Sahipler, memurlarının kendi çıkarları doğrultusunda mümkün olduğu kadar etkin çalışıp çalışmadığını bilemezler; memurlar da bu belirsizlik avantajını kullanıp sahiplerin çıkarları yerine kendi çıkarlarını takip edebilirler.

Herhangi bir Neoklasik ademi merkeziyetçi sosyalist modelin karşı karşıya olduğu sahip-memur sorunu halihazırda aşikardır. Merkez, sosyalist firmanın ne yaptığını kusursuzca denetleyemeyeceğinden, teşvik sorunlarının ortaya çıkması beklenir. Öyleyse, merkez için sorun kendisi ile teşebbüs arasında optimal bir sözleşme çerçevesi bulması veya firmaların verili kabul ettikleri parametrik çevreyi yaratmasıdır, öyle ki birimler kendi çıkarlarını en çoklarken aynı zamanda toplumsal etkinliğin en çoklanması mümkün olsun. Bahsedilen sahip-memur ilişkisinin hem sosyalist hem de korporatif kapitalist ekonomiler için aynı oranda geçerli olduğuna dikkat edilmelidir. Sosyalist sahibin -merkezin- dikkate alması gereken sorun, kapitalist sahibin -hissedarların- karşılaşmaları ile yapısal olarak aynıdır, yani memurlarının, sahiplerin çıkarlarına uygun olarak hareket etmesini sağlamaktır. Bu hedefe az ya da çok ulaşılmasını sağlayan teşvik-uyumlu ("incentive-compatible") mekanizmaların yapısı üzerine artık önemli bir yazın mevcuttur.¹³

Fakat sorun yapısal olarak aynı olsa da, merkezin, teşvik-uyumlu mekanizmaları oluşturup uygulaması için hissedarlarla aynı müşevviklere sahip olup olmadığı sorusu hala mevcuttur. Yukarıda belirtildiği gibi, sosyalist sahipler, aslında, toplumu oluşturan bireylerdir. Toplumun bireysel üyelerinin, merkezi denetlemelerine olanak tanıyacak bilgiye sahip olmadığı ileri sürülmüştür. Bunlara ilaveten, gösterilecek çabanın herhangi bir bireyin yapabileceği değişikliğe ve dolayısıyla elde edeceği karşılığa kıyasla oranısız olacağından, bu bilgiyi edinmek için herhangi bir gayesi olmayacaktır. Yani, kişiler bedavacılığı seçecek ("free-ride"), herkes birbaşkasına güvenecek ve

bunun sonucunda da etkin bir denetleme olmayacaktır.

Aslında Neoklasik ekolün iktisatçıları tam da bu sorunu korporatif kapitalizm çerçevesinde incelemektedirler. Piyasa-sosyalist bir çerçevede oy kullananların merkezi etkin bir biçimde denetlemekten ziyade bireysel olarak bedavacılığı seçmek durumunda kalacakları doğru olsa da, sermaye-piyasası kuramının sonuçları da, korporatif kapitalist firma hissedarlarının da aynı davranışta bulunacaklarını ileri sürer. Firmanın toplam hisselerinin önemsiz bir bölümüne sahip olan bir hissedar, firmanın performansının denetlenmesi için pek az teşviğe sahiptir. Stiglitz'in belirttiği gibi, "bir yöneticinin, alternatif yönetim takımlarıyla değerlendirilip, iyi bir yönetici olup olmadığının belirlenmesine, başka bir deyişle akıllıca oy kullanılmasına, bağlı olarak her zaman bir maliyet ve bunun karşılığında ihmal edilebilir bir yarar mevcuttur".¹⁴

Yani vatandaş ve hissedarların her ikisinin de memurlarını denetlemek için yeterli teşvikleri yoktur. Kapitalist bir ekonomide bu sorunun olası bir çözümü, aracı mali kurumların, hissedarların adına yöneticilerin denetlenmesinde olumlu bir rol oynamalarından geçmektedir. Ampirik bulgular korporatif kontrol piyasasının etkin olmaktan uzak olduğunu

göstermesine rağmen, mali kurumlar idari performansı denetleyebilir ve bu bağlamda hissedar toplantılarında veya el değiştirme ("take-over") açık arttırmalarında müdahale edebilirler.¹⁵ Fakat, kapitalist bir ekonomide mali kurumların denetiminin mümkün olduğu ölçüde, sosyalist piyasa ekonomisinde de benzer aracı kurumların yaratılması mümkündür.¹⁶

Sonuçta, korporatif kapitalist iktisada uygulandığı biçimiyle Neoklasik paradigmadaki, özel mülkiyetin sahip-memur sorunu ele almada kamu mülkiyetinde olmayan içsel bir etkinliğe sahip olduğu iddialarının hiçbir kurumsal dayanağı yoktur. Hesaplama ve teşvik

Korporatif kapitalist iktisada uygulandığı biçimiyle Neoklasik paradigmadaki, özel mülkiyetin sahip-memur sorunu ele almada kamu mülkiyetinde olmayan içsel bir etkinliğe sahip olduğu iddialarının hiçbir kurumsal dayanağı yoktur.

ile ilgili olarak, Neoklasik piyasa sosyalizmi kuramsal açıdan en azından Neoklasik korporatif kapitalizm kadar etkindir.

Müteşebbis keşif

Rasyonel sosyalizmin olabilirliğine itiraz Neoklasik değil Avusturya ekolünün önde gelen iki üyesinden, Mises and Hayek'ten geldi. Tarihsel tartışmada hesaplama ve teşvik sorunları üzerinde yoğunlaşmalarına rağmen, Avusturya ekolünün belirleyici niteliği, bilginin özneliği kavramı ve bunun sonucu olarak müteşebbis faaliyet yoluyla bu bilginin keşif sürecinin merkezliğidir. Lavoie tarafından ileri sürüldüğü üzere 1920 ve 1930'lardaki Mises ve Hayek'in katkılarında piyasa sürecinin keşif yönü zımni olmakla beraber,¹⁷ keşif sürecinin tam anlamıyla açıklanıp ifade edilmesi ve sosyalizmin olabilirliğine karşı bu bağlamda yapılan itiraz, 1980'lerde yeni-Avusturya ekolünün sorunsalı tekrar canlandırmasıyla gerçekleşti.

Bugün billurlaştığı biçimiyle Avusturya ekolüne göre iktisadi sorunsal, Neoklasik ekolün savunduğu gibi sadece sınırlı kaynakların sınırsız taleplere alternatif kullanımlarla nasıl dağıtılacağı sorunu değildir; sorun daha ziyade kaçınılmaz bir şekilde parçalanmış ve dağılmış olan öznel veya zımni bilginin toplumsal olarak nasıl mobilize edileceğidir. Hayek, verili bilginin nesnel bir analizinin imkansızlığı hakkındaki Avusturya savını şöyle ifade eder:

Rasyonel iktisadi bir düzen sorunsalının özgün niteliği, çok açıktır ki, durumlar hakkında olup da kullanmamız gereken bilgilerin hiçbir zaman yoğunlaştırılmış veya bütünleştirilmiş durumda değil, fakat tüm farklı bireylerin sahip olduğu eksik ve genellikle birbirine karşıt, dağılmış bilgi parçaları şeklinde mevcut olması gerçeği tarafından belirlenir.¹⁸

Avusturyalıların yanıtı, bu eksik ve birbirine karşıt bilginin mobilize edilmesi ve eşgüdümünün, piyasa sürecinde birbirleriyle rekabet adeta, neyin mümkün olup neyin olmadığını keşfeden ve öğrenen girişimcilerin faaliyetleri aracılığıyla olduğudur.¹⁹ Böylelikle, iktisadi araçlar-sonuçlar yumağı Avusturya kurgusunda önceden belirlenmemiş olup piyasa iştirakçilerinin yaratıcı faaliyetlerine bağlı olarak gelişme içindedir. Dolayısıyla Avusturya kurgusunda iktisadi sorunsal, mevcut kaynakların nasıl optimize edileceği değil fakat bilgi kullanımının nasıl optimize edileceği olarak görülür.

Bilginin zımni doğası ile keşif ve öğrenme süreçleri tüm Avusturya ekolünün mensupları için merkezi olmasına rağmen, farklı vurguların bulunduğu görüşler mevcuttur. McNulty'nin işaret ettiği gibi, Misesgil-Kirznergil girişimciler, mevcut iktisadi faaliyetler içinde bulunan, başkalarının fark edemediği olanakları araştırıp bunlardan yararlanırken ve dolayısıyla den-

geleyici bir görev üstlenirken, Schumpetergil girişimci, mevcut faaliyet kümesini kesintiye uğratarak yenilikler aracılığıyla yeni kümeler yaratan denge bozucu bir rol üstlenir. Piyasa sürecinde ise her iki tür girişimci birbirini tamamlar -biri değişim yaratarak, diğeri buna karşılık vererek.²⁰

Piyasa mekanizmasının hesaplama ve teşvik işlevleri Neoklasik ve Avusturya ekollerinin her ikisinde de ortaktır. Keşif ve öğrenme işlevleri ise Avusturya ekolüne özgüdür. Piyasaların bilişsel keşif süreci, lisandaki insan söylemi gibi, içsel (asli) bir toplumsal bir süreç olarak görülür:

Sözlü iletişim gibi, piyasanın diyalogu da etkinliğin özgün alış-verişine, ortaya çıkan bilginin herhangi bir katılımcının sahip olduğunu aştığı yaratıcı bir etkileşim sürecine, dayanmaktadır. ... Rekabet psikolojik bir eğilim olarak değil zihinler arasındaki yaratıcı bir öğrenme süreci olarak görülür. ... Sistemin katılımcılarının bireysel bilgilerine dayanan fakat onu aşan bir tür toplumsal bilgi üreten iki yönlü iletişimsel bir süreç vardır.²¹

Avusturya ekolünün konumunu Neoklasik yaklaşımdan kesin bir biçimde uzaklaştıran, piyasa sürecinin keşif ve öğrenme işlevi olduğu yolundaki temel savdır. Kaçınılmaz bir biçimde parçalanmış olan özel bilginin etkin bir şekilde keşfedilip mobilize edilmesinin üretim araçlarının özel mülkiyetine dayanan bir piyasa sürecini gerektirdiğini iddia etmesi nedeniyle, Avusturya ekolü hem Neoklasik merkezi planlamanın hem de Neoklasik piyasa sosyalizminin olanaksız ve akıl dışı olduğunu savunur. Lavoie, bu bağlamda, bireysel çıkarları doğrultusunda hareket eden girişimcilerin çabalarını muhtemel kârların elde edileceği alanlara yönelteceklerini, böyle yaparak da yeni olanakları keşfetmek için parçalanmış bilgilerinden yararlanacaklarını ileri sürer. "Kârların rolü esas olarak insanları doğru olanı yapmaya teşvik etmek değil, fakat etkileşim sürecinin kendisi aracılığıyla, doğru olanın ne olabileceğini bulmaktır."²² Özel mülkiyet sadece çaba göstermeye sevk etmez, aynı zamanda, ve daha da önemlisi, keşfin kaçınılmaz bir koşulunu oluşturur.

Şimdi, Avusturyalıların Neoklasik paradigmaya ve dolayısıyla ipso facto Neoklasik sosyalizme yönelik

epistemolojik itirazı ikna edici olsa da, bu itiraz yine de tüm sosyalizm biçimlerinin per se etkin olmadığı şeklindeki daha keskin iddiayı desteklemez. Bu nedenle bu savı ileri sürebilmek için Kornai'nin özel mülkiyetle piyasa süreci arasında bir "benzeşme"²³ olduğu iddiası kabul edilmek durumundadır. Keşif ve öğrenmenin sadece piyasa güçlerinin faaliyetleri sayesinde gerçekleşebileceği ve bu sürecin özel mülkiyeti gerektirdiği savı eğer doğruysa, bu herhangi bir piyasa sosyalizmi biçiminin olabilirliğinin reddi anlamına

gelecektir. Ne var ki, bu sav doğru olsa bile, kapitalizmin üstünlüğünü kabul etmek sadece ve sadece özel girişimcilerin kendi sermayelerini kullanmaları veya semayeyi kendi kullanımları amacıyla borçlanmaları durumunda geçerli olur. Hissedar olarak sermaye sahipleri ile

müteşebbis faaliyet arasındaki ilişki yumaklarını bünyesinde barındıran modern korporatif kapitalizm, Avusturyalılar tarafından nerdeyse hiç araştırılmamış durumdadır.²⁴ Bu durum da, girişimcilik ile sermaye piyasasını birleştiren ve böylelikle keşif sorununu ele almaya çalışan, "Avusturya piyasa sosyalizmi" diye adlandırılacak modellerin oluşturulmasına olanak tanımıştır.

Tartışmanın günümüz sosyalizmi için geçerliliği

Herhangi bir sosyalist ekonomi modeli; hesaplama, teşvik ve keşif sorunlarını ele almalıdır. Merkezi idari-yönetmel planlama şeklindeki Sovyet modeli sonuçta her başlık altında başarısız olmuştur. Neoklasik paradigma içinde hesaplama ve teşvik sorunlarının devlet mülkiyeti temelinde en az özel mülkiyet teşebbüslerinde olduğu kadar etkin bir şekilde ele alınabileceği ortaya konmuştur. Gördüğümüz gibi, Avusturya paradigmasında odak, teşvik ve en önemlisi keşif üzerindedir. Ve Avusturya ekolü özel mülkiyete dayalı piyasa sürecinin bu sorunları etkin bir şekilde çözülebilecek yegane yol olduğunu iddia etmektedir. Bize göre, Avusturya ekolünün öne sürdüğü eleştiri-Neoklasik paradigmanın ve bununla birlikte Neoklasik piyasa sosyalizminin -ve doğal olarak Neoklasik merkezi planlamanın- eleştirisi- karşı tezleri toptan çökertici niteliktedir. Neoklasik kapitalizmdeki piyasa süreci aslında denge durumlarının ve onların statik refah niteliklerinin analizine olanak tanıyan bir metafor-

ğunda ve bunun özel mülkiyetle uyumlu olmadığı hususunda ısrar etmiştir.²⁵ Neoklasik piyasa sosyalistlerinin ademi merkezîyetçi modellerini, sadece Neoklasik kapitalist sistemi kopya etmeye çalışmak ve niteliksel olarak yeni bir sistem geliştirmemek konularında eleştirmiştir. Fakat, çoğunlukla katkıları tartışmadaki diğer katılımcılar tarafından fazla dikkate alınmamıştır.

Dobb'un savı, Neoklasik sosyalist iktisatçıların, sosyalizmi sadece üretim araçlarının yasal mülkiyeti olarak tanımladıktan sonra verili miktardaki kaynakların çeşitli kullanımlar arasında tahsis edilmesi konusuyla ilgilendikleri idi. Dobb'a göre, bu iktisatçıların durağın dengenin marjinal koşulları üzerinde yoğunlaştılar ve eşgüdüm ile uzun dönemli büyüme patikalarını çok az önemsediler veya hiç dikkate almadılar.

dur. Neoklasik paradigma, özelde kapitalist piyasa sürecinin, genelde piyasa süreçlerinin nasıl faaliyet gösterdiğinin anlaşılmasına herhangi bir katkıda bulunmaz.

Buna karşılık, Avusturya ekolü, fiili kapitalist piyasa güçlerinin eksik bilgi, belirsizlik, sürekli değişim, endemik dengesizlik ve bitmeyen bir keşif süreci durumlarındaki faaliyetleri hakkında anlamlı açıklamalar ileri sürer. Dolayısıyla, herhangi bir sosyalist ekonomi modeli, tarihsel tecrübelerin de göstermiş olduğu üzere, sosyalizmin -modeller veya sosyalist olarak kavramlandırılan reel toplumlar bağlamında- parçalanmış, öznel, kişisel ve tecrübe ile elde edilen, eksik ve çelişik bilginin etkin bir biçimde mobilizasyonunu sağlayamayacağı yolundaki Avusturya ekolünün itirazını dikkate almalıdır. Fakat Avusturya ekolünün yaklaşımı birçok yönden derin olmasına karşın eksiktir. Avusturya ekolünün özel mülkiyete ve piyasa güçlerine olan ideolojik bağlılıkları, her ne kadar küçük de olsa, tartışmaya katılan üçüncü bir katkının, Dobb'un katkısının gücünü dikkate almamalarına neden olmuştur.

Dobb, birbiriyle bağlantılı temel yatırımların ex ante eşgüdümü anlamına gelen iktisadi planlamanın, sosyalist bir ekonominin belirleyici bir niteliği oldu-

Dobb, tartışma çerçevesinin, kaynakların kullanımını optimize etmek için kıtlık sorunu ve alternatif kullanımların göreceli değerlendirilmesine ulaşma ihtiyacı tarafından oluşturulmasını reddetti. "İşbirliğini iktisadi kargaşayla birleştirmeyi seçenler, bu garip eşleşme ürününün ne olacağı üzerine düşünürken, hastalıklı bir biçimde birleştirilmiş ebeveynlerinin sadece erdemlerinin varisi olacağı yollu bir mantık izlemelidirler" savını ileri sürerek, Lange tipi ademi merkezîyetçi modelleri piyasa mekanizmasına güvenlerinden dolayı eleştirdi.²⁶ Dobb'a göre, kapitalist piyasa ekonomisiyle sosyalist bir sistem arasındaki temel fark, iktisadi faaliyetlerin planlanabilmesi meziyetiydi. Dobb'un ifade ettiği gibi, "esas karışıklık, üretimi yönlendiren çeşitli kararların, diğerlerinin dikkate alınmadan alındığı bir ekonomi ile bu kararların eşgüdümlü ve birleştirilmiş olduğu bir ekonomi arasındadır".²⁷

Piyasa ekonomisinde dengesizlik ve israf

Dobb'un savı, iktisadi planlamanın piyasa mekanizmasının iki büyük eksikliğinin - dengesizlik ve dışsalıklar - aşılmasını sağlayacağıydı. Dobb açısından, iktisadi planlama sayesinde kararların -özellikle de büyük, birbiriyle bağlantılı yatırımlarla ilgili olanların- alımında, kaynakların yatırımlar başlamadan önce

eşgüdümlemesinin sağlanması söz konusuysen, piyasa ekonomisindeki dengesizliğin sadece yatırımların vücuda gelmesinden sonra düzeltildiği ve bunun sonucunun iktisadi dalgalanmaların sürekli olması ve kaynakların israf edilmesi şeklinde maliyetlerin olduğu düşüncesi temel yola çıkış noktası olmalıydı. Dobb'a göre, bu ex ante eşgüdüm, iki yarar kümesini beraberinde getirecekti. İlk olarak, planlamanın olmadığı bir ekonomide piyasa dengesine "sadece, her bağımsız kararın ilgili kararlara göre kaçınılmaz olarak kısmen "kör" olduğu bir piyasa için yapılan üretimde içkin olan belirsizlikler tarafından belirlenen dalgalanma mekanizması aracılığı ile ulaşılabilir"²⁸; planlama ise, bireysel karar-alma birimlerinin atomize edilmiş doğasından kaynaklanan belirsizliklerin aşılmasına olanak tanır. İkincisi, planlama dışsalıkların açıkça ele alınmasına ve altyapıyı içeren kararlar gibi birbiriyle ilgili kararların yerine getirilmeden önce eşgüdümlemesine olanak tanır. Son olarak, Dobb, planlama ile statik problemlerde "veri" olarak ele alınanların dinamik bir çerçevede "değişkenlere" dönüştürülebileceğini ileri sürer. Böylece, sadece toplam yatırım oranı hakkında değil aynı zamanda yatırımın sermaye malları ve tüketici malları arasındaki dağıtımı, teknik seçimi, yatırımların bölgesel dağılımı vb. hakkında bilinçli toplumsal kararların alınması mümkün olabilecektir.

Tarihsel tartışma sürecinde farklı bakış açılarından olmasına rağmen hem Avusturya ekolünün hem de Dobb'un Neoklasik ekolü eleştirdiğini gördük. Bir tarafta Dobb'a göre, piyasa ekonomisinin atomistik yapısı kaçınılmaz olarak bilgi eksiklikleri meydana getiriyordu. Fakat Dobb bu eksikliklerin bir planlama dairesi tarafından çözülebileceğini savundu ve keşif-ve-öğrenme süreciyle zımni bilginin toplumsal olarak mobilize edildiği yollu Avusturya yaklaşımını dikkate almadı. Avusturya ekolüne göre ise, bu keşif-ve-öğrenme süreci kaçınılmaz olarak piyasada faaliyet gösteren girişimcileri içermektedir. Avusturya ekolü, piyasa mekanizmasının atomistik örgütsel yapısının bilgi eksikliklerine yol açtığını kabul etmektedirler; ancak -Kirzner'in ifade ettiği gibi-, "rekabetçi süreci, yanırları sadece ortaya çıktıktan sonra düzelttiği için israfçı olarak nitelemek, hastalığı, onu iyileştiren ilaca atfetmeye veya ortaya çıkardığı hastalık için teşhis yöntemini suçlamaya benzemektedir" görüşünü ileri sürmektedirler.²⁹

Sosyalist iktisadi hesaplama sorunsalının günümüz sosyalizmiyle ilgisi, ortaya çıkardığı kuramsal konulardan doğmaktadır. Bunları nitelendirmenin bir yolu, iktisadi sistemler üzerinde düşünürken dikkate

alınması gereken iki tür bilgi eksikliği şeklindedir; dağılmış durumda olan zımni bilgi ile piyasa mekanizmasının atomistik örgütsel yapısı tarafından meydana getirilen eksik bilgi. Bu temelde, iki tür eksikliğe karşı üç alternatif yaklaşım belirlenebilir. Neoklasik ekol, her iki eksiklik kaynağını da dikkate almaz.³⁰ Avusturya ekolü her iki türün de varlığını kabul eder, fakat zımni bilginin piyasa süreci aracılığıyla keşfinin ve mobilize edilmesinin koşulu olarak gördükleri iktisadi aktörlerin özerk faaliyetlerinin ikinci tür eksikliği ele almak için gerekli olan ex ante eşgüdüm girişimiyle uyumadığını iddia eder. Son olarak, Dobb, piyasa sürecine özgü olan bilgi eksikliklerini ele almak için iktisadi faaliyetlerin ex ante eşgüdümünü savunur, fakat bilginin zımni doğasını dikkate almaz.

Buraya kadarki analiz, sosyalist ekonomi modellerinin (i) hesaplama, teşvik ve keşif konularını ele alma yetkinlikleri ve (ii) bilginin zımni doğasından ve piyasa mekanizmasının atomize karar almasından kaynaklanan bilgi eksikliklerini ele alış biçimleri ile değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Eğer sosyalizmin bir tür kapitalist olmayan mülkiyeti gerektirdiği var-

sayımından yola çıkarsak, üç çağdaş tartışmacı tanımlayabiliriz: pseudo-piyasaların aksine gerçek piyasalar içeren piyasa sosyalizmi modelleri; gerçek piyasaların olmadığı, doğrudan hesaplama dayanan modeller; ve piyasa güçlerinin yerini gerçek piyasa mübadelesinin ve katılımcı karar alma süreci aracılığıyla büyük yatırımların ex ante eşgüdümünün birleşiminin aldığı katılımcı bir planlama modeli.

Çağdaş tartışmacılar: piyasa sosyalizmi

Çağdaş piyasa sosyalizmi modelleri devlet-mülkiyetinde olan teşebbüslere veya çeşitli devlet-dışı ve/fakat özel mülkiyet-dışı kurumlara veya işçi kooperatiflerine dayanmaktadır. Bu teşebbüsler gerçek ürün piyasalarında, ilave olarak bazen de gerçek sermaye piyasalarında faaliyet gösterirler. Piyasaların doğasında var olduğu iddia edilen etkinlikle, sosyalist değerlerle bağdaştırılan gelir eşitliğini birleştirmeye

**Çağdaş piyasa sosyalizmi
modelleri
devlet-mülkiyetinde
olan teşebbüslere veya
çeşitli devlet-dışı velfakat
özel mülkiyet-dışı
kurumlara veya işçi
kooperatiflerine
dayanmaktadır.**

çalışırlar. Bu modelleri değerlendirmemiz mevcut sermaye birikimini kullanmadaki etkinlikleri, yatırım tahsisatındaki etkinlikleri ve modellerin daha geniş toplumsal kaygıları hangi düzeyde birleştirdiğinde yoğunlaşacaktır. Bu başlıkların her biri altında, esasen Neoklasik paradigma içinde olanlarla Avusturya paradigmasına giren modelleri birbirinden, modellerin epistemolojik ve metodolojik varsayımlarına göre ayıracağız. Genel bir kural olarak, müteşebbis faaliyetler aracılığıyla keşfin, zımnın veya açıkça gerekliliğini kabul edenler Avusturya piyasa sosyalizmi olarak ve bunu reddedenler ise Neoklasik piyasa sosyalizmi olarak nitelendirileceklerdir.³¹

Mevcut sermaye birikimini kullanmadaki etkinlik

Burada ortaya çıkan sorunlar hesaplama, teşvik ve bununla bağlantılı olan sahip-memur sorunsalı ile ilgilidir. Belki de Lange'inden sonra en ünlü piyasa sosyalizmi modeli olan Nove'un "yapılabilir sosyalizm"³² modeli, teşebbüslerin piyasa talebini mevcut kapasitelerinden karşıladığı ve yavaş değişen talebe ve teknolojiye uyum sağlayabilmek için alıkonan kârlar ve banka kredileri

ile finanse edilen ilave yatırımları üstlendiği, yavaş değişen bir ekonomi öngörüyordu. Rekabetçi piyasa fiyatları rasyonel hesaplamanın temelini sağlarken, rekabetçi piyasalar da etkinlik için teşvik mekanizmasını sağlıyorlardı. Girişimciliğe veya keşife hiçbir rol bırakmadan marjinal ayarlama üzerinde yoğunlaştığından, Nove'un modeli esasında Neoklasik paradigmaya dahildir. Temel ve marjinal olmayan değişim ve yatırım ile firmaların regülasyonu devlet tarafından yapılacaktır, fakat bunun nasıl yapılacağı veya bu kararların alınmasında dayanılacak bilgilerin nereden geldiği konusunda bir tartışma yoktur. Böylece, sahip-memur sorunsalı ve Avusturya ekolünün kuramsal itirazı tartışılmamıştır. Bunlara ek olarak, piyasa sosyalizmi çeşitlerinin fiili girişimleriyle ilgili olarak tarihsel deneyimden alınan dersler büyük ölçüde dikkate alınmamıştır.³³

Bardhan ve Roemer tarafından "beşinci-nesil modeller"³⁴ olarak adlandırılan, Nove'dan sonraki piyasa sosyalizmi modellerinin çoğu, özel-mülkiyet-olmayan, kâr ençoklayan teşebbüslerden oluşan bir ekonominin etkinlik niteliklerini Neoklasik bir çerçeve için

de analiz etmekle ilgiliydi. Bu nesil modellerin ayırt edici bir özelliğe sahip-memur sorununun, piyasa sosyalistlerinin ele alması gereken belki de temel sorun olduğunu kabul etmesi ve öz-çıkarcı ve bencil olan insanların, etkin kaynak kullanımıyla sonuçlanacak şekilde hareket etmesini sağlayacak mülkiyet hakları tahsisatının farklı yollarının dikkatlice hazırlanmasıdır.³⁵ Neoklasik paradigmada kullanılan etkinlik kavramının, "pareto etkinliğe", yani belirli ve çok kısıtlayıcı varsayımlar altında bir kişinin yararının, diğerini azaltmadan artırılmayacağı bir duruma tekabül eden teknik bir tanım olduğuna dikkat edilmelidir.

Bugün Neoklasik piyasa sosyalizminin en billurlaşmış modeli, sahibin memuru nasıl denetleyeceği sorununun ele alındığı, Bardhan ve Roemer'in modelidir.³⁶ Bardhan ve Roemer, yöneticileri disipline etmek için kapitalizmde bulunan ana kurumsal düzenlemeleri

ri bilinçli bir şekilde sosyalizme kopyalayan iki mekanizma önermişlerdir: "banka-merkezci" denetleme ve pseudo-sermaye piyasası. Japon keiretsu örgütü ile pek çok ortak özelliği bulunan banka-merkezci mekanizma, çekirdek olarak bir kamu bankasının bulunduğu bir-

leşik bir gruptan oluşur. Üye firmalar anonim şirketlerdir; hisselerinin küçük bir kısmına firmanın çalışanları sahipken, geri kalanı grubun merkezi bankasına, gruptaki diğer firmalara ve grubun dışındaki üçüncü şahıslara, örneğin başka firmalara, emekli sandıklarına veya yerel yönetimlere aittir. Merkezi (çekirdek) banka ise, hisselerin çoğuna sahip olan devletin ve diğer mali kurumların mülkiyetindedir. Böylelikle firmalar doğrudan değil, merkezi banka ve grup içindeki diğer firmalar aracılığıyla dolaylı olarak devlet mülkiyetindedir.

Denetleme esas olarak merkezi banka tarafından, yine de grubun diğer üyeleriyle birlikte gerçekleştirilecektir. Genelde grup teknolojik olarak birbirine bağımlı olacaktır; böylece, diğer özelliklerinin yanı sıra merkezi banka "ortak şirketlerdeki sermaye hareketleri ve borçların denetleme ve araştırmanın sağlıklı yapılabilmesi amacıyla görece olarak dar ve iyi tanımlanmış teknolojik alanlarda uzmanlaşabilir".³⁷ Merkezi bankanın da, gruptaki diğer firmaların da "bir şirket hakkında sermaye piyasası merkezli sistemdeki sıradan hissedarlardan daha fazla ilgileri ve daha fazla

"içerden" bilgileri bulunacak, olası bir sorunun erken işaretlerini bulmaları ve harekete geçmeleri dağılmış hissedarlar grubundan daha kolay olacak ve risk-alma ile yenilikler konusunda daha uzun vadeli görüşlere sahip olma eğilimleri olacaktır".³⁸ Böylelikle, denetimlerin daha etkin olabileceği iddia edilebiliyordu; peki, bunu yapmak için bir teşvikleri var mıdır? Sav, olacağı doğrultusunda, zira gruptaki tüm firmalar bir diğerindeki hisselerin getirisiyle ilgilenenler ve merkezi banka "az sayıda büyük bankanın olduğu, karşılıklı atanmış denetleme sisteminde bir atanmış denetçi olarak güvenilirlik namını korumak isteyecek" ve "sıkı bağlar kurduğu firma ile geliştirmiş olduğu ilişkilerin neticesinde oluşan güven ve anlayışı kaybetmek istemeyecektir".³⁹

Önerilen ikinci denetleme mekanizması bir pseudo-sermaye piyasası oluşturulması fikrine dayanır ve "kupon" ekonomisi olarak adlandırılır. Tüm vatandaşlar, sadece firma hisselerinin alımında kullanılan ve nakit olarak değil kupon cinsinden ölçülen başlangıç senedinden eşit miktarda alırlar. Hisselerin nakit için alınıp satılamaz ama kuponlar cinsinden ifade edilen fiyatlarda değiştirilebilir. Hisse sahipliği, firma kârlarının bir bölümü üzerinde hak sağlar. Dolayısıyla, hisselerin kupon fiyatları, kapitalist stok değişimlerinde olduğu gibi dalgalanacaktır. Yönetimi kötü performans gösteren ve sonuç itibarıyla düşük kârlı firmaların hisseleri satılacaktır ve bunların kupon fiyatı düşecektir; ve elbet bunun tersi de geçerlidir. Böylece bu pseudo-sermaye piyasası "kapitalist bir borsanın gönderdiği sinyallerin aynısını sağlayacaktır".⁴⁰

Denetleme bu sinyallere dayanılarak bankacılık sistemi tarafından yapılacaktır. Bu sistemde firmalar kamu mülkiyetinde olan bankalar tarafından verilen borçlarla finanse edilecektir. Kupon borsası, sermaye finansmanı değil, sadece firmaların kârları üzerindeki mülkiyet hakları için geçerli olan bir piyasadır. Firma hisselerinin kupon fiyatları düşmeye başlarsa, firmanın, bankalara olan borçlarını geri ödemesi için yeterli kârlılığını koruduğundan emin olmak için firma yönetiminin performansını araştırmak için bankaların bir gerekçesi olacaktır. Kupon sisteminin banka-merkezli keiretsu sistemi ile birleştirilebileceği açıktır; burada bu kupon hisseleri fiyat sinyallerinin merkezi bankanın içerden denetlemesinin yoğunluğunu etkilemesi söz konusudur. Böylece "borsanın etkinliği ile ilgili görüşler çerçevesinde borsanın sermaye tahsis ve firma denetleme üzerindeki etkinliğinin değişen derecelerine olanak tanıyan bir sistem tanımlanabilir".⁴¹

Bardhan ve Roemer, her iki sistemde de devlet ile bankalar arasındaki ilişkinin bir sorun olarak kaldığının farkındadır. Bankaların politik koşullardan ziyade iktisadi koşullar temelinde hareket edebilecek kadar devletten bağımsız olup olamayacağını buradaki temel sorun olarak tanımlarlar. Fakat, modellerindeki firmaların özel mülkiyet haklarının tekil bireylere verilmeden devletin yörengesinden çıkarmakta başarılı olacağı fikrini ileri sürerler. Zira, merkezi bankanın hisseleri ve birleşik grubun üye firmalarının birbirine bağlı hisseleri, firmanın faaliyetleri üzerindeki politik baskıya karşı bir tampon görevi görecektir. Her ne kadar küçük de olsa, merkezi bankadaki diğer bankaların ve mali kurumların hisseleri, devletin banka üzerindeki baskısını arttırmasını zorlaştıracaktır. Buna rağmen, hisselerini kullanabileceği koşulların dar bir çerçevede sınırlanacağı anayasal bir düzenleme de önerirler.

Devlet-dışı ve özel mülkiyet-dışı mülkiyet biçimlerine dayandırılan modellere koşut olan bir diğer grup model, işçi kooperatiflerine ve işçi-yönetimli firmalara dayandırılmaktadır. İşçi-yönetimli firmaların ilk Neoklasik analizlerinde, kapitalistler kârları en çoklarken işçilerin işçi başına düşen geliri en çokladığı varsayımından kaynaklanan pek çok etkinsizlik tanımlanmıştır.⁴² Bu gelenekteki çağdaş modeller, bu yetersizliklerin nasıl aşılabileceğini göstermekle uğraşmaktadırlar. Sertel, üyelik hakları üzerine bir piyasa önererek, anılan etkinsizliklerin ortaya çıkmayacağını gösterir ve böylece işçi-yönetimli firmanın ve onun kapitalist eşleniğinin davranışlarının aynı olması gerektiği sonucuna varır.⁴³ Fleurbaey, -banka sistemi tarafından aktarılan evhalkı tasarrufları tarafından- dolaylı, dışsal finansmanın pek çok geleneksel yetersizliğin aşılmasına olanak tanıdığı, işyeri demokrasisine dayanan bir model önerdi.⁴⁴ Weisskopf, işçi öz-yönetimsel teşebbüslerin aktiflerini, bağımsız, kendi kendini yöneten karşılıklı fonlara, oy-haksız değiştirilebilir hisseleri satarak elde ettiği bir model geliştirdi. Daha sonra modelin etkinlik özelliklerini inceler ve şu sonuca varır:

Devlet-dışı ve özel mülkiyet-dışı mülkiyet biçimlerine dayandırılan modellere koşut olan bir diğer grup model, işçi kooperatiflerine ve işçi-yönetimli firmalara dayandırılmaktadır.

Çeşitli eleştirilere, piyasa sosyalizmi modelinin etkin olmayacağını ispatlayan savın gücünü önemli ölçüde azaltacak şekilde, cevap vermek mümkündür. Bir kapitalist model kadar (geleneksel etkinlik koşullarına göre) etkin olduğunu söylemek istemiyorum. Kalan herhangi bir etkinlik sakıncalarına karşılık olarak..., sadece sosyalist amaçlara ... olan katkılarıyla değil ... ama belirli, dengeleyici etkinlik avantajları da konmalıdır.⁴⁵

Weisskopf'un sonucu, piyasa sosyalizmine Neoklasik yaklaşımın özünü özetler: Mülkiyet hakkı tahsisatına dayanan, öz-çıkarıcı ve fırsatçı davranışlar neticesinde oluşan mukaveleye dayalı anlaşmalarla Pareto etkinliğe hangi ölçüde ulaşıldığının farklı mülkiyet hakkı tahsisatlarındaki analizini, Neoklasik piyasa sosyalistleri, kendi çerçevelerinde, mevcut sermaye stokunun Pareto etkin kullanımıyla ilgili olarak, hesaplama ve teşvik konularını ele almada az ya da çok

Piyasa sosyalizmi modelleri, değişik şekillerde yorumlansalar da, piyasa güçlerinin etkinliğini vurgularlar ve kapitalizme karşı üstünlüklerinin aslen özel-mülkiyet dışı mülkiyetin mümkün kıldığı daha eşit gelir dağılımından kaynaklandığını ileri sürerler.

başarılı olmuşlar, ancak keşif konusunu ele almaya henüz başlamamışlardır. Bunu prensip olarak bile yapabilecekleri ise belli değildir.

Fakat, belki de Avusturya piyasa sosyalizminin ilk örneklerinden biri olarak görülebilecek olan modelinde, Liska, mevcut kapasite çerçevesinde "sosyalist yöneticiyi", "sosyalist girişimci" ile değiştire-

rek keşif sorununu ele almaya çalışmıştır. Liska'nın modeli, devlet mülkiyetinde olan üretim ile mülkiyet birimlerinin, özel girişimcilere bir rekabetçi arttırma metodu ile kiralanmasını içermektedir⁴⁶. Devlet mevcut üretim araçlarına sahiptir ve yatırım hakkında kararlar alır, fakat en yüksek teklifi veren kişi başlangıç beklentilerine ve bu araçları kullanarak keşfettiklerine dayanarak mevcut üretim araçlarının nasıl kullanacağına karar verir. Kiralama süresi sona erdiğinde, açık arttırma süreci tekrarlanır ve faaliyet gösteren girişimci ya en yüksek teklifi vermek ya da işi daha yüksek bir teklif veren kişiye terk etmek durumundadır. Dolayısıyla vurgu, sonuçta girişimcilere ait olan kalan artık (residual surplus) olarak ifade edilen girişimcilerin "insani varlıkları" üzerinedir. Bu nedenle model, dev-

let-mülkiyetinde olan üretimin ve mülkiyet biçimlerinin müteşebbis bir şekilde kullanılma ve onların en etkin kullanımlarının keşfedilmesini sağlama girişimi olarak nitelendirilebilir.

Yatırımların dağıtımında etkinlik

Fakat, Liska'nın modeli keşif konusunu mevcut kapasitenin kullanımı çerçevesinde ele alırken, aslında keşif, değişim ve belirsizlik nedeniyle yatırım kararları ile ilgili temel bir sorun olarak ortaya çıkar. Bu nokta, kesinlik ve kesinlik eşdeğeri (certainty equivalent) (risk) koşullarında denge durumlarının etkinlik özelliklerinin analizlerinin baskın olduğu Neoklasik piyasa sosyalizmi modellerinin, hesaplama ve teşvik konuları yerine teşvik ve keşif sorunlarıyla ilgilenen Avusturya itirazına neden karşılık vermede yetersiz kaldığını açıklar.⁴⁷ Piyasa sosyalizmini savunan Neoklasik modellerinin çoğu sadece tam rekabetçi piyasa güçleri tarafından oluşturulan yatırım biçimlerinin etkin olduğunu varsayar ve bu biçimlerin özel mülkiyet olmayan teşebbüslerden oluşan bir ekonomide elde edilmesinin yollarını araştırır.

Yine de, girişimcilik ve keşif sorunlarını dinamik ve belirsiz bir ortamda açıkça ele almaya çalışan piyasa sosyalizmi modelleri vardır ve bu nedenle böylesi modeller Avusturya piyasa sosyalizmi modelleri olarak adlandırılabilir. Brus ve Laski'nin "hakiki piyasa sosyalizmi" adını verdikleri modeli "şu veya bu biçimde bir devlet mülkiyeti" ile "firmaların ve gerçek girişimcilerin tam bağımsızlığını", gerçek ürün ve emek piyasalarıyla birlikte gerçek sermaye piyasasının faaliyet göstermesi sayesinde birleştirmeye çalışırlar.⁴⁸ Yine de, bunu elde edebilmek için yerine getirilmesi gereken ve neticede kapitalizmi etkin bir biçimde kopyalayan koşullar, yasal devlet mülkiyetinin devam etmesini yapay ve lüzumsuz hale getirecektir. Bundan dolayıdır ki, Brus ve Laski "tam gelişmiş piyasa mekanizmasının temel mantığı, devlet-dışı (özel) yatırımların, teşebbüs sektörünün daha doğal bir ögesi olduklarını belirtmektedir" sonucuna varırlar.⁴⁹

Estrin ise, hisselerine hükümetin ve öz-yönetimsel şirketlerin kendilerinin sahip olduğu öz-yönetimsel işçi kooperatiflerinin kâr ençoklayarak rekabet eden holding şirketlerinden sermaye borçlandığı bir ekonomi öngörür. Estrin, holding şirketleri, yenilik, araştırma-geliştirme ve piyasa araştırmasının müteşebbis görevlerini yerine getirirken, öz-yönetimsel firmanın mevcut işçi gücünün ise, üretim risklerini göze alması ve kalan artığı toplaması gerektiğini ileri sürdü. Holding şirketleri firmaları kurup kapatarak -kapatma ha-

linde ilgili işçiler itiraz etseler bile-toplumsal sermayeyi yönetecektir.⁵⁰

Schweickart, işçi-yönetimli üretim birimlerine, üretici ve tüketici piyasalarına ve de toplumsal olarak kontrol edilen yatırıma dayanan bir "iktisadi demokrasi" modeli önerdi. Teşebbüsler birbirleriyle rekabet eder ve yeni olanaklar ile karşılaştıkça yatırım yapmanın finansını sağlamak için bölgesel halk (cemaat) bankalarına başvurlar. Schweickart, "İktisadi Demokrasi, "sosyalist girişimciler" -yeni mallar ve hizmetler sağlama veya eskilerini yeni bir yolla tekrar üretme ümidi ile risk almak isteyen birey ve gruplar-sağlar hatta bunlara gereksinim duyar" savını ileri sürmüştü.⁵¹

Yukarıda bahsedilen Avusturya piyasa sosyalizmi modellerinin ortak yönü, kapitalizm kurumlarını, kapitalist-dışı mülkiyetin farklı biçimleri temelinde mümkün olduğu kadar yakın kopyalama çabasıdır. Ancak, buna yaklaştıkları, böylelikle zımnî bilginin keşfedilmesi ve mobilizasyonu süreçlerini modele dahil ettikleri ölçüde piyasa güçlerinin faaliyetlerinde içsel olan ve atomize karar almadan kaynaklanan bilgi eksikliklerini ele alma yetkisinden uzaklaşırlar.

Daha geniş bir çerçevede toplumsal telakkiler

Piyasa sosyalizmi modelleri, değişik şekillerde yorumlansalar da, piyasa güçlerinin etkinliğini vurgularlar ve kapitalizme karşı üstünlüklerinin aslen özel-mülkiyet dışı mülkiyetin mümkün kıldığı daha eşit gelir dağılımından kaynaklandığını ileri sürerler. Fakat bazı piyasa sosyalistleri, piyasa faaliyetlerinin eşgüdüm, dışsallıklar ve risk almama gibi problemler ile şekillendiğini de kabul ederler. Dolayısıyla modellerinde, rekabetçi piyasa güçlerinin düzenlenmemiş faaliyetlerinin kapsayabileceğinden daha fazla toplumsal kaygının dikkate alınmasına olanak tanıyan kurum ve süreçleri kurmaya çalıştılar.⁵²

Ortuno-Ortin, Roemer ve Silvestre, yeni bir Neoklasik model ile, sektörler arasında farklılıklar gösteren vergi ve faiz oranı teşvikleri aracılığıyla politik olarak belirlenen yatırım örüntüsünü yürürlüğe koymanın farklı yollarını araştırdılar.⁵³ Merkezin önceden belirlenmiş yatırım biçimlerini doğrudan müda-

hale veya kamu mülkiyetindeki kâr-ençoklayan firmalarının karşılık verdikleri parametrik piyasa işaretlerini şekillendirip "dolaylı planlama" aracılığıyla yürürlüğe koyduğu bir genel denge modeli geliştirdiler.⁵⁴ Fakat bu modelde dikkat edilmesi gereken en önemli nokta, "kamu yetkilisinin, firmaların teknolojileri hakkında tam bilgiye sahip olmasıdır"⁵⁵, bu nedenle, Neoklasik paradigmanın temelini oluşturan epistemolojik varsayımların Avusturya eleştirisi tam anlamıyla geçerlidir.

Rekabetçi piyasa güçlerinin faaliyetlerinin kavrayabildiğinden daha da fazla toplumsal kaygıları dikkate almak için Avusturya piyasa sosyalizmi girişimleri diğerlerinin yanısıra Estrin ve Winter ile Schweickart tarafından da yapılmıştır. Estrin'in öz-yönetimsel firmaları ve kâr-ençoklayan

holding şirketleri çerçevesinde Estrin ve Winter, atomize kararların ex post eşgüdümü ile ilgili bilgi eksikliklerini, piyasa güçlerinin faaliyetleri aracılığıyla azaltabilmek için yol gösterici planlamayı savundular. Schweickart, yatırımın toplam oranının, uzlaşmış toplumsal önce-

likler temelinde, mevcut yatırım fonlarının bir bölümünün tahsis edildiği bölgesel kamu bankaları ile birlikte, politik süreç aracılığıyla demokratik olarak kararlaştırılmasını önermiştir. İşçi-yönetimli teşebbüsler bu yatırım fonları için rekabet edecek ve bankalar bunları esasen öngörülen kârlılık temelinde tahsis edecek, fakat politik olarak belirlenen diğer koşulları da dikkate alacaktır.⁵⁶

"Piyasanın stratejik planlama çerçevesinde demokratikleşmesini" araştıran bir diğer model Elson tarafından önerilmiştir.⁵⁷ Elson, piyasa sürecinin, bireysel birimler karar almadan önce kolektif düşünmeye izin vermediğini, böylelikle bireysel amaçların kovalanmasını uzun vadeli işbirliği kısıktığını ve de piyasanın yeni demokratik düzenleme ve kontrol kurumları tarafından dönüştürülmesi veya "toplumsallaştırılması" gerektiğini ileri sürmüştür. Elson'un modelinde, tüketici temsilcileri ve yerel topluluğun yönetim kuruluunda olduğu -ama firma içi işleyişi özyönetime dayalı olan- firmalar kamu mülkiyetindedir; sermaye piyasasının işlevini "Kamu Teşebbüsleri Düzenleyicisi" yerine getirmektedir ve fiyatlar, firmalar ve "Ücret ve Fiyat Komisyonları" arasındaki görüşmeler aracılığıyla şekillenir. Elson'a göre bu kurgu, satıcılar ve alıcılar

arasındaki toplumsal ilişkilerin uzlaşmaz çelişkilere dayalı niteliğini değiştirecek ve fiyat oluşumu sürecini özel olmaktan ziyade kamusal yapacaktır. Bunlara ila-
veten, bilgi değişimini kolaylaştıran ve bilginin açığa
çıkmasını gerçekleştiren "alıcı-satıcı ağlarının" yara-
tılmasıyla sistemin işlerliği arttırılacaktır.

Piyasa sosyalizminde çözülmemiş karşıtlıklar

Sosyalizmin iktisadi kuramı üzerine olan modern
çalışmaların pek çoğu piyasa sosyalizminin alternatif
biçimlerinin dikkatlice hazırlanmasından oluşur. Fa-
kat, piyasa sosyalizmi tasarısının tutarlılığı, hem kapi-
talizmin özünde daha etkin olduğuna inananlar hem
de sosyalizmin kaçınılmaz olarak iktisadi planlamayı
içerdiğine inananlar tarafından tartışılmaya başlanmış-
tır. Piyasa sosyalist-

lerinin amacı, yuka-
rıda atıfta bulunulan
daha geniş toplum-
sal mütalaaları dik-
kate alırken, eşitliği,
etkinlik ile birleştir-
mektedir. Yine de pi-
yasa sosyalizminde
çözülmemiş, as-
lında çözümlene-
mez, gerilimler var-
dır.

Kapitalizmde müm-
kün olduğu düşünül-
enden daha fazla
eşitliği elde etmek

Neden farklı teşebbüslerdeki ve sanayilerdeki işçiler ve farklı mahallelerdeki ve bölgelerdeki tüketiciler ortak çabalarını -bilinçli, demokratik ve etkin bir biçimde- kendileri eşgüdümlemesinler?...

için piyasa sosyalist modellerde özel mülkiyetin yerini
çeşitli özel mülkiyet-dışı mülkiyet biçimleri almıştır.
İdari-yönetmelik merkezi planlama veya devletin politik
müdahaleleri ile bağlantılı olan yetersizlikleri önle-
mek için, teşebbüslerin az çok özerk olması gerek-
mektedir. Ekonomiyi oluşturan özel mülkiyet-dışı te-
şebbüsler piyasa güçleri tarafından farklı piyasa sos-
yalist modellerde, farklı boyutlarda eşgüdümle-
nir. Fa-
kat, piyasa güçleri ile açıkça bağlantılı olan etkinlik
özelliklerinin tam anlamıyla kavranabilmesi için te-
şebbüslerin azdan ziyade çok özerk olması gerekme-
ktir. Böylece piyasa sosyalizminin mantığı, Avustur-
ya piyasa sosyalizminin, Brus ve Laski'nin "hakiki pi-
yasa sosyalizmi"nin yolundadır. Fakat piyasa güçleri-
nin teşvik mekanizması, rekabetçi başarı veya başarı-
sızlık eşitsizliklerine neden olur. Bu, piyasa sosyalist-
lerinin önemli addettikleri geniş toplumsal kaygılarla
birlikte teşebbüslerin özerkliğini ve böylelikle piyasa

güçlerinin faaliyet alanını kısıtlayıcı baskılar yaratır.
Yine de teşebbüsler üzerindeki kısıtlar, piyasa sosya-
lizminin aşmaya çalıştığı yetersizliklerin aynısını tek-
rar yaratır.⁵⁸

Piyasa sosyalist tasarısında bu gerilimlere veya
karşıtlıklara ek olarak, bazı sosyalistlerin piyasa sos-
yalizmi kavramını reddetmelerine neden olan başka
mütalaalar da vardır. İlk olarak anılması gereken,
Dobb'un piyasa güçlerinin, bunlar aracılığı ile faaliyet
gösterdiği özerk teşebbüslerin atomize karar alması-
nın kaçınılmaz olarak "üretimde anarşiye" yol açan
bilgi eksiklikleri yarattığı konusundaki ısrarıydı. Bu-
nun, hem Estrin hem de Winter, ve bu şekilde atıfta
bulunulmasa da, Elson tarafından savunulan belirleyi-
ci planlama tarafından değil, ana ve birbirine bağlı
olan kararların planlı ve ex ante eşgüdümü tarafından
aşılabilceği öne sürülüyordu. ⁵⁹ Sonuçta, yol gösteri-
ci planlama (indicative planning) ile meşgul olan te-
şebbüsler özerk kalıp atomistik davrandıklarından, yol
gösterici planlama, piyasa güçlerinde içsel olan üretim
karmaşasını tek başına aşamazdı. İkinci olarak, kişile-
rin kaçınılmaz olarak bencilce, dar anlamda öz-çıkarcı,
fırsatçı bir biçimde hareket edecekleri yolundaki piya-
sa sosyalist davranışsal savını reddederek, davranışın
toplumsal kurumlar tarafından şekillendiğini ve sos-
yalist iktisadi düzenlemelerin, karşıtlığa dayalı reka-
betçi toplumsal ilişkileri teşvik etmek yerine işbirlikçi
davranışları destekleyeceği ileri sürülmüştür. Son ola-
rak, piyasa güçlerinin, bireysel ve kolektif bir kendi
kaderini tayin etme sürecine katılımı teşvik etmek ye-
rine, yabancılaşma ve bir güçsüzlük, kişinin kontrol
edemediği güçlere tabi olması hissi yarattığı inancı,
haklı nedenlerle, güçlüdür.

Yine de, piyasa sosyalizminin bu eleştirisine rağ-
men, ikna edici bir alternatifin görünürdeki yokluğun-
da pek çok sosyalist, her ne kadar isteksizce olsa da,
bir sosyalist tasarının desteklenmesinin tek yolu ola-
rak piyasa sosyalizmine döndüler. Fakat, çağdaş sos-
yalizmin şimdi tartışacağımız iki iktisadi kuramı var-
dır: doğrudan (kaynak) dağılım(ı) ve katılımcı palan-
lama.

Çağdaş tartışmacılar: doğrudan hesaplama

Lange ünlü 1938 modelinde, sermaye malları için
pseudo piyasaları, ademi merkeziyetçi bilgisayar ola-
rak kullanmıştır. 1967'de Dobb'un Festschrift'ine, mo-
dern elektronik bilgisayarın piyasa yerine ikame edile-
bileceğini tartıştığı bir katkı yayımladı.⁶⁰ Lange için
bu, piyasa sosyalizmi modelinin takip eden kuramsal
ve teknik gelişmeler tarafından aşıldığının onayıydı.

Doğrudan hesaplama çağdaş modellerinin iki seçkin örneği, Cockshott ve Cottrill'in ve Albert ve Hahnel'in modelleridir.

Cockshott ve Cottrill, demokratik olarak belirlenmiş hedefler ve öncelikler kümesi ile uyumlu olarak toplumun üretici kaynaklarının doğrudan tahsisatının klasik biçimi için bilgisayar teknolojisinin sunduğu olanakları sonuna kadar zorlarlar. Nove'un, karmaşık modern bir ekonomi için girdi-çıkı sistemi özülmesine dahil olan hesaplamanın imkansız olduğu savına açıkça karşı çıkarlar.⁶¹ Hesaplamalarına göre, bir milyon farklı üründen oluşan bir ekonomide, saniyede kabaca 200 milyon farklı işlem yapabilen bir bilgisayarın standart eşlenik (simültane) denklemlerin çözülmesi yöntemini kullanarak her ürünün emek değerini hesaplaması on altı bin yıl sürerdi. Buna karşılık, ardışık yaklaşırtmanın (successive approximation) kullanılması, birkaç dakikada dört ondalık basamağa kadar doğru bir çözüm sağlar - hatta modern bilgisayarlar daha hızlı çalışır.⁶²

Daha sonra, Cockshott ve Cottrill her ürünün (doğrudan ve dolaylı) emek içeriğini hesaplamak ve düzeltmek için ademi merkeziyetçi bir algoritma geliştirdiler. Her ürünün hesaplanmış emek içeriği ile insanların ürün için değişmeye hazır olduğu emek kuponları arasındaki fark sayesinde merkezi planlamacılar, üreticilere dağıttıkları üretim talimatnamelerini değiştirmelerinde esas olarak kullandıkları bilgiyi sağlayan bir sanal-piyasayı savundular. Fakat, bunu yapabilmeleri için merkezi planlamacıların ihtiyaç duydukları bilgi "üretilen ürünlerin listeleri ... her üretim sürecinde kullanılan teknolojideki düzenli güncelleştirmeler ... her tür hammaddenin ve her model makinanın mevcut stoklarını" içermektedir; bunlara ilaveten, "farklı üretim teknolojilerinin merkezi olarak değerlendirilmesi temelinde, planlama sistemi, teknolojilerin hangi yoğunlukta kullanılacağını seçecektir."⁶³ Böylece Cockshott ve Cottrill'in modeli, Nove'un piyasa sosyalizminin tek "olabilir" sosyalizm olduğu savusunun makulluğunun temelinde dayandığı doğrudan hesaplamanın imkansız olduğu savını etkin bir biçimde çürütürken, bunu Neoklasik epistemolojik varsayımlar temelinde yapar ve hiçbir yerde keşif ve girişimcilik konularını ele almaz.

Albert ve Hahnel, kendi "katılımcı iktisat" modellerini şu soruyu sorarak tartışılar:

Neden farklı teşebbüslerdeki ve sanayilerdeki işçiler ve farklı mahallelerdeki ve bölgelerdeki tüketiciler ortak çabalarını -bilinçli, demokratik ve etkin bir biçimde- kendileri eşgüdümlemesinler? ... İşçilerin

ve tüketicilerin, neyin etkin ve adil olduğu hakkında ki doğru bilgiler ışığında, kendi faaliyetlerini teklif ettikleri ve gözden geçirip düzelttikleri toplumsal, tekrarlanan bir planlama sürecinde olanaksız olan nedir?⁶⁴

Yaklaşımları, bu süreç aracılığıyla işçi ve tüketici konseylerinin dengeye ulaştığı, ademi merkeziyetçi, tekrarlanan (iterative) bir planlama sürecine dayanmaktadır. Demokratik oylama süreçleri ile karar alan işçi konseyleri farklı iş türlerini -bir bütün olarak toplumda yapılması gereken işleri yapabilmek için gerekli oranlarda biraraya getirmek için- insanların kabul edilebilir bir zaman döneminde bir dizi görevlerde dönüşümlü çalıştıkları "dengelenmiş iş bütünleri" bazında örgütlerler.

Üyelerinin fayda fonksiyonlarını, faaliyetlerinin nesnel koşullarını dikkate alarak ve üretime katkılarının toplumsal üretim maliyetlerini aşması kısıtına tabi olarak, ençoklamalarını istenmektedir. Benzer olarak, insanların kişisel ve toplumsal mallar için tüketim isteklerini belirttikleri tüketici konseylerinden üyelerinin bir bütçe kısıtına tabi olarak, fayda fonksiyonlarını ençoklamak için tüketim-sepeti tekliflerini oluşturmaları istenmiştir.

Tahsisat süreci, tüketici ve işçi konseylerinin faaliyetlerine başlamadan önce, fiyatların fazla arz ve taleplere göre otomatik bir biçimde ayarlandığı bir fiyat sinyal mekanizması yoluyla kendi faaliyetlerini teklif etmelerini ve gözden geçirmelerini içerir. Model böylece Lange'ın tekrarlanan sürecini iki yeni boyutla birlikte -ex post biçiminden ziyade ex ante şekliyle- kopyalar: İşçi ve tüketici konseylerinin kendi faaliyetlerini teklif etmesi ve gözden geçirmesi ile katılımcı karar alma sürecini garantilediğini savunur; ayrıca "dengelenmiş iş bütünleri" kurumu aracılığı ile eşitliği ve katılımı arttıran hiyerarşi-dışı üretim ilişkilerini hedefler.

Albert ve Hahnel etkinlik ve daha geniş toplumsal mütalaaların her ikisini de dikkate alarak mevcut

***Piyasa mübadelesi,
mübadele edilenlerin
teşebbüsler tarafından
mevcut kapasiteleri
kullanarak üretilen
stoklardan (envanterden)
ya da mallar ve
hizmetlerden oluştuğu,
satıcılarla alıcılar
arasındaki işlemleri içerir.***

kapasitenin kullanımı üzerinde odaklandılar, ama yatırımı tartışmadılar.⁶⁵ Cockshott ve Cottrill'in modeli yatırımı formel olarak, ama sadece tüm üretim fonksiyonlarının tam olarak bilindiği Neoklasik varsayım dahilinde, ele aldı. Bu modellerin hiçbiri, keşif ve girişimcilik konularını açıkça ele almadı. Bunlara ilave-ten, politika çerçevesinden bakıldığında, u yüzyüze toplumsal etkileşime ve müzakereye olanak tanımadan, doğrudan seçim süreçleri ve referandumların çeşitli biçimlerinden yana olarak temsili politik demokrasiyi savundular.

Böylece, doğrudan hesaplama modelleri, gerçek ekonomilerin karşı karşıya olduğu fiili keşif sorununu değil sadece hesaplamanın teknik sorunlarını ele alabildiler. Bilginin nesnel olarak verili olduğu ve kolayca kodlanıp iletildiği varsayılan Neoklasik epistemolojik paradigma içinde çalıştılar. Genellikle atomize karar almadan kaynaklanan bilgi eksiklikleriyle ilgilenilirlerken, bilginin zımni olduğu ve toplumsal mobilizasyon aracılığı ile keşfedilmesi gerektiği yollu Avusturya epistemolojik paradigmasında ortaya çıkan eksiklikleri ele alamadılar.

Çağdaş tartışmacılar: katılımcı planlama

Piyasa sosyalizmi ve doğrudan hesaplama modelleri içsel olarak tutarlı oldukları ölçüde, esasen Neoklasik paradigma içinde kurgulanmıştır. Gördüğümüz gibi piyasa sosyalizminin Avusturya modelleri ya tutarsızdır ya da kapitalist özel mülkiyeti etkin bir biçimde kopyalar. Bunlara ek olarak, Avusturya ekolü esas itibarıyla atomize karar almadan kaynaklanan bilgi eksikliklerinin ele alınabileceğini reddeder.

Bu makalenin yazarları, sosyalizmin iktisadi kuramı tartışmasında üçüncü bir boyut olarak, sosyalist iktisadi hesaplama sorunsalında tanımlanan bilgi eksikliğinin iki kaynağının aşılması için iktisadi etkileşimlerin kavramlandırılması şeklinde bir paradigma değişikliğine ihtiyaç duyduğunu ileri sürerek, katılımcı bir planlama sistemini savundular. Savunulan katılımcı planlama sistemi, işbirliği ve müzakere aracılığıyla bireylerin ve kolektiflerin değerlerinin birbirleriyle etkileştiği ve birbirini şekillendirdiği bir sistemdir. Böylece bir sürecin zımni bilginin eklenmesi ve iktisadi hayatın, devlet ve piyasa güçlerinin baskısını ortadan kaldıran bir çerçevede, bilinçli olarak kontrol ve koordine edilmesine olanak tanıyacağı ileri sürüldü. Dolayısıyla, Nove'un sadece iki boyut olduğunu ifade ederken kasdettiği ikilem: "Yatay bağlar (piyasa), dikey bağlar vardır (hiyerarşi). Başka boyut var mıdır?" aşılabılır.⁶⁶

Katılımcı planlama modelinin altında yatan paradigma değişiminin öncülerine dikkat edilmesi gerekir. Avusturya savi, sadece özel sermayenin kullanımı ile ilgili karar veren girişimcilerin hem zımni bilgiye hem de bu bilginin keşfedilmesine yol açacak teşviklere sahip olacağıydı. Katılımcı planlama yaklaşımı, kişilerin genelde zımni bilgiye ulaşabileceği ve kararlarının sonuçlarını analiz edip, değerlendirilebilecek kapasiteye sahip olmaları koşuluyla bu bilgiyi keşfedip eklenilebileceğini iddia eder. Böylece, karar almaya genelleştirilmiş katılım, keşif sürecini kapitalist bir ekonomide özel sermayeye erişimi olan küçük insan altgruplarıyla sınırlandırmaktan ziyade, genellikle kişilerin zımni bilgilerinin toplumsal mobilizasyonuna olanak tanır.

Piyasa mübadelesi ve piyasa güçleri

İktisadi örgütlenmenin katılımcı biçimlerinin uzun bir tarihi olsa da katılımcı planlamaya dayandırılan sosyalist bir ekonomi modeli nispeten yenidir.⁶⁷ Yazarlardan biri olan Devine, iktisadi örgütlenmenin temelini, etkilenen çıkarların çeşitliliği arasındaki katılımcı tartışma ile bilgilendirilen ve ilgili kararlardan etkilenenlerin temsilcileri arasında "müzakere edilmiş eşgüdüm" süreci olarak öngörüldüğü bir model geliştirdi.⁶⁸ Devine'nin modelinde, "piyasa mübadelesi" ile "piyasa güçleri" arasındaki ayrım önemlidir.

Piyasa mübadelesi, mübadele edilenlerin teşebbüsler tarafından mevcut kapasiteleri kullanarak üretilen stoklardan (envanterden) ya da mallar ve hizmetlerden oluştuğu, satıcılarla alıcılar arasındaki işlemleri içerir. Piyasa güçleri, eşgüdümün ex post gerçekleştiği, değişikliklerin -birbirinden bağımsız olarak alınan yatırımların yapılması veya yapılmaması kararlarının etkileşimi aracılığıyla-mübadelelenin altında yatan kaynak dağılımında, farklı sanayilerin göreceli boyutlarında, iktisadi faaliyetlerin coğrafi dağılımında ortaya çıktığı bir sürece tekabül eder.⁶⁹

Müzakere edilmiş eşgüdüm süreci, farklı faaliyetlerin karlılığı hakkındaki piyasa mübadelesi tarafından üretilen bilgiyi reddetmeyen fakat bu bilgilerin, yatırımın biçimine karar vermek için diğer nitel ve nicel bilgilerle birlikte kooperatif ve koordine bir biçimde kullanıldığı bir süreçtir. Böylece piyasa mübadelesi mevcut üretken kapasitenin kullanımını tanzim eder; ama üretken kapasitenin yapısındaki değişiklikler, bu değişikliklerden etkilenenler tarafından ex ante müzakere ve tanzim edilir. Bu nedenle:

Model, planlamayı piyasa güçlerine bel bağlamadan ademi merkezîyetçilikle birleştirir. Kaynaklarının

tüm tahsisatı bütün toplum seviyesinde planlanır. Büyük yatırımlar merkezi olarak eşgüdümlebilir fakat ademi merkezîyetçi bir bazda yerine getirilir. Üretim birimleri, mevcut kapasiteleri ile toplumun müşterek ve bireysel olarak belirlenen talebini karşılamak için neyin üretileceğini bilirler. Üretim birimlerinin kapasitelerindeki değişimler, bu değişimlerden etkilenenler tarafından müzakere edilmiş eşgüdüm kurullarında kararlaştırılır. Toplumsal çıkar, her durumda içerilen genel ve özel çıkarlar tarafından tanımlanır. Üretim birimleri, onları etkin olarak çalışmaya teşvik eden kamu denetimi altındadır. İnsanlar kendilerini etkileyen iktisadi kararların alınmasına her seviyede katıldığından, bu kararların etkin bir biçimde yerine getirilmesine çalışacaklardır.⁷⁰

Devine, kamu mülkiyetini, bahsi geçen varlıkların kullanımından etkilenenlerin mülkiyetli olarak tanımlar. Böylece modelinde teşebbüsler; işçilerin, müşterilerin, teşebbüslere mal sağlayanların, toplulukların ve bulundukları bölgelerin, faaliyetlerin coğrafi erişimlerine bağlı olarak bölgesel, milli veya küresel planlama komisyonlarının temsil ettiği daha genel çıkarların ve çevre veya eşit olanaklarla ilgilenenler gibi konu-temelli grupların mülkiyetindedir.⁷¹ Fiyatlar, işçi maliyetlerine, alınan girdilerin maliyetine ve merkezi olarak belirlenen sermaye kirasına/fiyatına dayandırılan uzun-dönemli ortalama maliyete eşitlenir. Teşebbüsler, müşteriler için rekabet eder, böylece piyasa mübadelesi ile meşgul olur ve varlıklarını kullandıkları şeylerin etkinliği hakkında bilgi üretirler. Bu nedenle:

Üreticilerle kullanıcılar arasındaki işlemleri ex ante eşgüdümlemek için bir girişim olmayacaktır. Bir sanayideki çalışan kapasitenin derecesi ile sipariş defterlerinin ve stokların durumları bir bütün olarak sanayinin toplam kapasitesinin artırılması veya azaltılması gerektiğini gösterecektir. Böylece, bir teşebbüsün kapasitesindeki değişiklik ihtiyacı, o seviyedeki diğer teşebbüslerle karşılaştırılan performanslarının ve/veya sanayideki arz talep dengesizliğinin bir sonucu olarak ortaya çıkacaktır.⁷²

Kapasitedeki değişiklikler, sanayinin toplumsal sahiplerinin temsilcilerinden oluşan müzakere edilmiş

eşgüdüm kurulları tarafından kararlaştırılacaktır: sanayideki teşebbüsler; esas arz eden sanayiler ve müşteriler, ilgili bölgesel, milli ve global planlama komisyonları; ve söz konusu kararlar seti üzerinde meşru çıkarları olan diğer gruplar. Müzakere edilmiş eşgüdüm kurulları

Üç çeşit nicel bilgiye sahip olacaktır: birincisi,

mevcut kapasitelerinin kullanımı ile (piyasa mübadelesi ile) ortaya çıkartılan, her teşebbüsün performansı hakkındaki muhasebe verileri; ikincisi, mevcut faaliyetlere ilişkin talep veya maliyetlerdeki tahmini değişimlerin tahminleri; üçüncüsü, muhtemel ürün veya süreç yeniliklerine ilişkin tahmini talep veya maliyetlerin değerleri. Aynı zamanda, müzakere sürecine katılan farklı çıkarların temsilcileri tarafından sağlanan iki tür nitel bilgi de mevcut

olacaktır. İlki, teşebbüslerin farklı performanslarının altında yatan nedenlerin değerlendirilmesi; ikincisi, kararlardan etkilenenlerin yatırımların yapılmasının veya durdurulmasının gerçekleştiği topluluklarda veya bölgelerde hüküm süren iktisadi ve toplumsal durum hakkındaki, demokratik politik süreç vasıtasıyla uzlaşılan bölgesel dağılımın öncelikleri hakkındaki ve temsil edilen diğer çıkarların kaygıları hakkındaki görüşler.⁷³

Devine'nin katılımcı planlama modeli piyasa güçlerini değil, piyasa mübadelesini içermektedir. Mevcut kapasitenin kullanımı, ademi merkezîyetçi bir temelde piyasa mübadelesi ile uğraşan teşebbüsler tarafından kararlaştırıldığından, idari fazla yük tehditleri en aza indirilir.⁷⁴ Birbirine bağlı yatırım kararları, bu kararlardan etkilenenlerin temsilcileri tarafından alınır. Böylece uluslararası tekrar dağıtım, iktisadi faaliyetlerin küresel biçimiyle ve küresel çevrebilimsel sonuçları olan faaliyetlerle ilgili olanlardaki gibi, küresel seviyede müzakere edilir. Fakat genelde yardımcı ilkesi, kararların büyük ölçüde etkilenen tüm çıkar temsilcilerinin katılımıyla uyumlu olacak şekilde en yüksek seviyede müzakere edilmesini sağlamak için uygulanır. Müzakere süreci sürekli olduğundan, bu sürece dahil olanlar kendi zımni bilgilerin keşfedecek, neyin mümkün olup neyin olmadığını bulacak ve

Devine'nin modeli azami önemi katılımın dönüştürücü yönünü vurgulayarak müzakereye ve etkileşime verir. İnsanların, diğerlerinin çıkarlarını tanımasını ve saygı göstermesini teşvik eden bir çerçevede eklemlendirebildiği ve tartışabildiği ayrık çıkarları olduğunu kabul ederken, işbirliğini ve bağımlı genel çıkarların tanınmasını desteklemeye çalışır.

böylelikle geçmiş kararlarını denetleyip, bunlarda öğreneceklerdir. Böylelikle,

Kaynakların bağlanması önce keşfe ve öğrenmeye olanak tanıyan müzakere süreci aracılığıyla, birbirine bağımlı kararlar mümkün olduğu kadar ex ante eşgüdümleirken, bunların yerine getirilmesi, bir sonraki karar alma döneminde müteakip düzeltmeye olanak tanıyan ex post keşif ve öğrenmeyle sonuçlanır. Fakat bu birleştirilmiş ex ante ve ex post karar alma süreçleri, zorlama veya rekabetten ziyade işbirliğine dayalı müzakereye dayandırılacaktır.⁷⁵

Özet olarak, Devine'nin modeli azami önemi katılımın dönüştürücü yönünü vurgulayarak müzakereye ve etkileşime verir. İnsanların, diğerlerinin çıkarlarını tanımasını ve saygı göstermesini teşvik eden bir çerçevede eklemlendirebildiği ve tartışabildiği ayrık çıkarları olduğunu kabul ederken, işbirliğini ve bağımlı genel çıkarların tanınmasını desteklemeye çalışır.

Sonuç

Yirminci yüzyılın sosyalist iktisadi sistemlerini yapılandırmak veya modeldendirmek için tarihsel veya kuramsal girişim deneyimleri zengindi fakat ilk bakışta cesaret kırıcıydı. Sosyalizmin iktisadi kuramının çağdaş tartışmacılarını bilgilendirebilmek için bu deneyimden bazı sonuçlar çıkarmaya çalıştık. Sosyalist bir ekonomi modelinin hesaplama, teşvik ve keşif sorunlarını ele alabilmesi gerekmektedir; bilginin zımni doğası ve piyasa güçlerinin atomize karar almasıyla bağlantılı olan bilgi eksikliklerinden bahsetmeleri de gerekmektedir. Üç çağdaş tartışmacı; piyasa sosyalizmi, doğrudan hesaplama ve katılımcı planlamadır.

Piyasa sosyalist modeller Neoklasik ve Avusturya ekolü olmak üzere iki çeşittir. Neoklasik model esas itibarıyla statiktir ve teşvik ile denetleme konularıyla ilgilenmektedir. Hesaplama ve teşvik sorunlarını ele alabilmişler, fakat keşif ve girişimcilik sorunlarıyla ilgilenememişlerdir. Yatırımı tartışan birkaç model kesinlik ve kesinlik eşleniği bir durumun var olduğunu varsayar. Neoklasik modeller, bilginin zımni doğa-

sını kabul etmediler ve gerçek belirsizliği ele alamadılar. Genelde Neoklasik paradigmanın tümünde olduğu gibi, kapitalist piyasa ekonomilerinin fiili olarak nasıl çalıştığının veya sosyalist piyasa ekonomilerinin nasıl çalışabileceğinin yolları hakkında bize söyleyebilecek hiçbirşeyleri yoktur.

Piyasa sosyalizminin Avusturya modelleri, hesaplama ve teşvik sorunlarını olduğu gibi, keşif ve girişimcilik sorunlarını da ele almaya çalışır. Fakat ya tutarsızdırlar ya da kapitalizmi o denli kopyalarlar ki bu modeller fiili özel mülkiyet temellidirler. Bunlara

ilaveten, zımni bilginin mobilize edilmesi sorununu ele alırken, tanımları gereği atomize karar alma ile ilişkili olan bilgi eksikliklerini ele alma yetisinden yoksundurlar. Böylelikle, iktisadi planlamayı, büyük bağımlı yatırımların ex ante eşgüdümü bağlamında cisimlendiremezler.

Doğrudan hesaplama modelleri, modern bilgisayarların teknokratik bilgi toplama ve işleme tartışmalarını aşmasıyla birlikte, küresel hesaplama sorunsalını ele alabilmişlerdir. Fakat bu modeller zımni bilgi, keşif ve girişimcilik

konularını ele almada oldukça başarısızdırlar. Yatırımla ilgilenmek için kesin bilgiyi veya onun eşleniğinin mevcudiyetini varsayarlar, böylelikle analitik yapıları esasen Neoklasik paradigma ile aynıdır.

Eğer bu değerlendirme doğruysa, katılımcı planlama, sosyalizmin iktisadi kuramı üzerindeki gelecek çalışmalar için umut verici yönü sunmaktadır. Hesaplama sorununu gerçek piyasa mübadelerinin ürettiği nicel bilgiler ve kararlara en yakın olan ve bu kararlardan en çok etkilenenlerin sağladığı nitel bilgiler aracılığıyla ele alabilmektedir. Büyük yatırımlar atomize karar alma bazında gerçekleştirilmediğinden, bu yatırımlar ex ante eşgüdümlemelidirler. Aynı zamanda, bilginin zımni doğası kabul edilir. Keşif ve mobilizasyonunu toplumsal bir süreci, genelleştirilmiş katılım ve müzakere edilen eşgüdüm aracılığıyla katılımcı planlamanın merkezinde bulunmaktadır. Böylece, zımni bilgi ve atomize karar almadan kaynaklanan bilgi eksikliklerinin her ikisiyle de ilgilenilebilir. Katılımcı

***Katılımcı politika ve iktisada doğru evrimin, neden toplumsal işbölümü-
nün kaldırılmasını ve ister mülkiyet
sahipliği, isterse kurumsal durum
temelinde tanımlansın, fiili bir
yönetici sınıfın baskın olduğu bir
toplumun, insanların, mikro ve/veya
makro düzeyde, hayat akışları içinde,
işleri yürütme çabasındaki adil
paylarını yerine getirmeleri ile birlikte
kendi kendini yöneten bir topluma
doğru dönüşümünü içermesi
gerektiğini açıklar.***

planlama, üç çağdaş tartışmacı içinde bunu yapabilen tek modeldir.

Öyleyse piyasa sosyalizmi, sosyalizm iktisadi tartışmalarında neden bu derece hakimdir? Bir açıklama, Sovyet-tipi merkezi planlama tecrübesidir. Bir başkası, pek çok iktisatçıyı, hatta sosyalist iktisatçıları da tanımlayan, Neoklasik paradigmanın cazibesi ve buna yatırılan entellektüel sermayedir. Ancak bir üçüncü neden daha vardır; belki de bu, sonuç olarak en çok açıklama getirendir. Doğrudan hesaplama ve katılımcı planlama modelleri, insanların kendi çıkarlarının ve diğerlerinin çıkarlarının farkına varma yeterliliğinin birbirine bağımlı olduğu ve insanların sadece kendi yararlarını değil aynı zamanda genel yararı da düşündüğünü ileri süren geleneksel sosyalist varsayıma dayandırılmaktadır. Piyasa sosyalistleri bu varsayıma olan inançlarını yitirmişlerdir. Gerçekten bu varsayımı, toplum mühendisliğinin haklı çıkartmak için kullanılabileceği doğal sonucu ile birlikte, insanların mükemmelleştirilebileceğine olan inanç olarak yorumlayarak, tehlikeli görmüşlerdir. Bu nedenle, piyasa sosyalistleri modellerini, "bencil yönetici, planlamacı ve kamu bankası yöneticisi"nin fırsatçı, öz-çıkarcı davranışları çerçevesinde ortaya çıkan teşvik ve denetleme sorunlarını ele almak için kurmaktadırlar.⁷⁶

Buna karşılık bizim katılımcı planlama savunumuz, sosyalizmin dönüştürücü bir dinamiği olmasının ısrara dayanmaktadır. Sonuçta Marx, sosyalizmin, kapitalizmin ulaştığı en üst gelişme seviyesi temelinde yaratılacağını varsayarken haklı gözükmemektedir. Bugün bunu, sadece işçi verimliliği değil fakat öz-örgütlenmeye, sivil toplum kurumlarına, katılımcı demokratik süreçlere katılım anlamına geldiği şeklinde yorumlayabiliriz. Bu, katılımcı politika ve iktisada doğru evrimin, neden toplumsal işbölümünün kaldırılmasını ve ister mülkiyet sahipliği, isterse kurumsal durum temelinde tanımlansın, fiili bir yönetici sınıfın baskın olduğu bir toplumun, insanların, mikro ve/veya makro düzeyde, hayat akışları içinde, işleri yürütme çabasındaki adil paylarını yerine getirmeleri ile birlikte kendi kendini yöneten bir topluma doğru dönüşümünü içermesi gerektiğini açıklar.⁷⁷ Şaşırtıcı olmayan, sosyalizmin iktisadi kuramı ile sosyalizmin politik kuramının ayrılmaz bir biçimde bağlantılı olduğu dur.

Dipnotlar:

¹ Daha önceki bir katkı için bakınız: R. Blackburn, "Fin de Siècle", *New Left Review* 1991.

² Özel mülkiyet ve piyasa güçlerinin birarada hareket ettiğini savunan modern bir yorumu için bakınız: J. Kornai, "The Affinity Between Ownership Forms and Coordination Mechanisms: The Common Experience of Reform in Socialist Countries", *Journal of Economic Perspectives* 1990.

³ Bu makalenin savını tamamlayan tartışmalar için bakınız: P. Devine, *Democracy and Economic Planning*, Cambridge 1988; F. Adaman, *A Critical Evaluation of the Economic Calculation Debate with Special Reference to Maurice Dobb's Contribution*, yayınlanmamış doktora tezi, Manchester Üniversitesi 1992; P. Devine, "Market Socialism or Participatory Planning?", *Journal of Radical Political Economics* 1992; F. Adaman ve P. Devine, "Socialist Renewal: Lessons from the Calculation Debate", *Studies in Political Economy* 1994; F. Adaman ve P. Devine, "The Economic Calculation Debate: Lessons for Socialists", *Cambridge Journal of Economics* 1996.

⁴ Cf. F. Hayek, *The Fatal Conceit*, Londra 1988, s. 7.

⁵ E. Barone, "The Ministry of Production in the Collectivist State", F. Hayek, ed., *Collectivist Economic Planning* Londra 1935 içinde; A. Bergson, "Socialism", H. Ellis, ed., *A Survey of Contemporary Economics*, New York 1948 içinde.

⁶ I. Kirzner, "The Economic Calculation Debate: Lessons for Austrians", *Review of Austrian Economics* 1988.

⁷ L. Mises, "Economic Calculation in the Socialist Commonwealth", 1920, F. Hayek, ed., op. cit., 1935 içinde.

⁸ E. Barone, op. cit.

⁹ F. Hayek, "The Nature and History of the Problem" ve "The Present State of the Debate", F. Hayek, ed., op. cit., 1935 içinde.

¹⁰ O. Lange, "On the Economic Theory of Socialism", B. Lippicott, ed., *On the Economic Theory of Socialism*, Minneapolis 1938 içinde. Ayrıca bakınız: F. Taylor, "The Guidance of Production in a Socialist State", 1929, B. Lippicott, ed., op. cit. içinde; H. Dickenson, "Price Formation in a Socialist Community", *The Economic Journal* 1933; A. Lerner, "Economic Theory and Socialist Economy", *Review of Economic Studies* 1934.

¹¹ Ekonominin ex post olarak düzenlenmesi anlamına gelen fiyatların fiili stok seviyelerindeki hareketlere dayanarak değişmesi, Neoklasik çerçevede etkinsizliklere sebep olabilir. Daha sonraları, Arrow ve Hurwicz Lange modelini "ince ayarlayarak", planlama teşkilatı ve firmalar arasındaki bilgi değişiminin planın yürürlüğe konulmasından önce gerçekleştiği bir ex ante eşgüdüm mekanizması tasarlamışlardır: Bakınız: K. Arrow ve L. Hurwicz, "Decentralization and Computation in Resource Allocation", 1960 K. Arrow ve L. Hurwicz, eds., *Studies in Resource Allocation*, Cambridge 1977 içinde.

¹² F. Hayek, "Economics and Knowledge", 1937, ve "socialist Calculation: The Competitive 'solution'", 1940, F. Hayek, ed., *Individualism and Economic Order*, Londra 1949 içinde.

¹³ Örneğin bakınız: J. Ledyard, "Incentive Compatibility", *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, Londra 1987.

¹⁴ J. Stiglitz, "Credit Markets and the Control of Capital", *Journal of Money, Credit and Banking* 1985, s. 136.

¹⁵ Örneğin bakınız: F. Scherer, "Corporate Takeovers: The Efficiency Arguments", *Journal of Economic Perspectives* 1988.

¹⁶ Bakınız: P. Bardhan ve J. Roemer, "Market Socialism: A Case for Rejuvenation", *Journal of Economic Perspectives* 1992. Bu nokta ileride tartışılacaktır.

¹⁷ D. Lavoie, *Rivalry and Central Planning*, Cambridge 1985.

¹⁸ F. Hayek, "The Uses of Knowledge in Society", 1945, F. Hayek, ed., op. cit., 1949 içinde, s. 77; vurgu eklenmiştir.

¹⁹ Genel bir açıklama için bakınız: A. Schand, *Free Market Morality: The Political Economy of the Austrian School*, Londra 1989.

²⁰ P. McNulty, "Competition: Austrian Conceptions", *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, Londra 1987 içinde. Çalışmalarının pek çok yönüyle Schumpeter'in Avusturya ekolünün bir üyesi olmadığı hatırlanmalıdır.

²¹ D. Lavoie, "Computation, Incentives, and Discovery: The Cognitive Function of Markets in Market Socialism", J. Prybyla, ed., *Privatizing and Marketizing Socialism*, Annals of the American Academy of Political and Social Science, Londra 1990 içinde; vurgu eklenmiş, bir dipnot silinmiştir.

²² Ibid., s. 78; vurgu eklenmiştir.

²³ J. Kornai, op. cit.

²⁴ "Çoğunlukla araştırılmamış", "ele alınmamış" olarak anlaşılmamalıdır. Avusturya ekolünün ilk mensupları bile korporatif kapitalizm sorunlarını fark etmişti, fakat bunu basitçe kâr güdüsüyle harekete geçen hissedarların bir şekilde "korporatif girişimcilerin" hissedarların çıkarları doğrultusunda hareket etmesini sağlayacağını ileri sürerek aşmışlardır. Yukarıda da açık olduğu üzere, sahip-memur sorunsalı tartışmasında bu oldukça naif bir varsayımdır.

²⁵ M. Dobb, "Economic Theory and the Problems of a Socialist Economy", *The Economic Journal* 1933.

²⁶ M. Dobb, *Political Economy and Capitalism*, Londra 1937, s. 279.

²⁷ Ibid., s. 274.

²⁸ M. Dobb, "Economic Theory and Socialist Economy: A Reply" *Review of Economic Studies* 1935, s. 535.

²⁹ I. Kirzner, *Competition and Entrepreneurship*, Chicago 1973, s. 232.

³⁰ Bu noktaya dikkat edilmesi gerekmektedir. Neoklasik yaklaşım, herkese açık tam bilginin kabul edildiği ders kitabı varsayımlarının dışına çıkmıştır. Modern Neoklasik analizlerin çoğu bilginin asimetrik olarak dağıldığı durumlarla ilgilenmektedir. Bilgi bir maliyet karşılığı elde edilebileceği bir mal olarak görülmektedir. Belli bir miktar bilgiyi

elde etmek için bireylerin ödemek isteyecekleri fiyat bu bilgiden alacakları faydaya bağlıdır. İlk bakışta bu yaklaşım Avusturya ekolünün itirazını yanıtlar görünüyör. Yine de, bir kişi bir parça bilgiden alınacak faydayı nasıl bilebilir? Bir birey bunu sadece bu bilgi nesnel olarak mevcutsa ve önceden bu mevcudiyetten haberi varsa bilebilir. Fakat Avusturya ekolü tarafından sorulan soru var olduğu bilinen bir bilginin nasıl elde edileceği değil, daha önceden fark etmenin mevcut olmadığı zımni bilginin nasıl keşfedileceğidir. Böylece Neoklasiklerin asimetrik olarak dağıtılmış bilgi kavramı Avusturyalıların zımni bilgisinden kategorik olarak farklıdır; ilk olan nesnelleştirilmiş bilgidir, sonraki ise keşfetme-ve-öğrenme sürecine bağlıdır. Bakınız: S. Ioannides, *The Market, Competition and Democracy: A Critique of Neo-Austrian Economics*, Hants 1992.

³¹ Bizim Avusturyalı diye adlandırdığımız modellerin hiçbirisi kendisine bu ismi vermez. Bizim sınıflandırmamız, keşif ve girişimcilik konularının ne derece farkına vardıklarına ve bunları ele alırken kurumsal süreçleri hangi ölçüde bir araya getirdiklerine dayanmaktadır.

³² A. Nove, *The Economics of Feasible Socialism*, Londra 1983.

³³ En uygun tarihsel deneyim 1968'de başlayan Macar "yeni iktisadi mekanizma"dır; bakınız: J. Kornai, "The Hungarian Reform Process: Visions, Hopes, and Reality", *Journal of Economic Literature* 1986.

³⁴ P. Bardhan ve J. Roemer, "Introduction", P. Bardhan ve J. Roemer, eds., *Market Socialism*, New York 1993 içinde, s. 7. Stiglitz son olarak eksik bilginin çeşitli biçimlerinin nitelediği durumları ele almadaki yetersizliği sebebiyle Neoklasik Walrasyan genel denge modellerinin onarılmaz biçimde biçimde hatalı olduğunu ileri sürmüş ve bu eleştirisini Lange türü piyasa sosyalist modellerini de içerecek şekilde genişletmiştir; bakınız: J. Stiglitz, "Market Socialism and Neoclassical Economics", P. Bardhan ve J. Roemer, eds., op., cit., 1993 içinde. Roemer buna, Stiglitz'in eleştirisinin beşinci nesil piyasa sosyalizmi modelleri için geçerli olmadığını ileri sürerek yanıt vermiştir; bakınız: J. Roemer, "An Anti-Hayekian Manifesto", *New Left Review* 1995. Piyasa ekonomisindeki eksik bilgiden kaynaklanan sorunları ele almak için Neoklasik paradigma içinde geliştirilen kurumsal düzenlemelerin özel mülkiyete dayanan bir kapitalist ekonomiye veya özel mülkiyet-dışı mülkiyete dayanan piyasa sosyalist ekonomiye eşit derecede etkin olarak uyarlanabileceği konusunda Roemer ile (ve aslında açıkça öyle söylemese de Stiglitz ile) hemfikiriz. Fakat, Neoklasik paradigma içinde, ençoklama davranışı temelinde gönüllü mübadeleyi analiz eden bu gelişmeler, Avusturya ekolünün farklı epistemolojik konumundan kaynaklanan Avusturya itirazını ele almamaktadır. Ençoklama davranışını yapabilmeleri için iktisadi aktörlerin farklı faaliyet biçimlerinin sonuçlarının ne olacağını ve her bir sonucun faydalarını nasıl etkileyeceğini bilmesi gerekir. Avusturyalıların reddettiği de tam da bu bilgiye sahip olma olasılığıdır. Onlara göre bilgi faaliyetler aracılığıyla keşfedilmelidir. Bakınız dipnot 30 ve Ioannides, op. cit.

³⁵ "Beşinci nesil savlarda, bencil yöneticinin, planlacının ve kamu bankası yöneticisinin mevcudiyeti, sadece büyük bir parasal kazancı gerçekleştirmek için bekleyen bir müdürün, memurunu etkin bir biçimde denetleyeceği görüşüyle ilişkilidir", P. Bardhan ve J. Roemer, "Introduction",

P. Bardhan ve J. Roemer, eds., op. cit., 1993, içinde, s. 8.

³⁶ P. Bardhan ve J. Roemer, op. cit., 1992; P. Bardhan, "On Tackling the Soft Budget Constraint in Market Socialism", P. Bardhan ve J. Roemer, eds., op. cit., 1993 içinde; J. Roemer, "Can There Be Socialism After Communism?" P. Bardhan ve J. Roemer, eds., op. cit., 1993 içinde; J. Roemer, A Future for Socialism, Londra 1994. Ayrıca *Politics and Society*, December 1994 özel sayısına bakınız. Yazarlar, "Introduction", Bardhan ve Roemer, eds., op. cit., 1993'de Avusturya ekolüne değinseler de, savları tamamiyle Neoklasik çerçeve içindedir ve sadece hesaplama ve teşvik sorunlarıyla ilgilenmişlerdir. Modern Avusturya ekolüne veya keşif sorununa atıf yoktur. Aynı J. Roemer, op. cit., 1994 ve Roemer, op. cit., 1995 için de geçerlidir. Bu nedenle Roemer'in modelinin açıkça Neoklasik kategorisine girdiğinden eminiz.

³⁷ P. Bardhan ve J. Roemer, op. cit., 1992, s. 109.

³⁸ Ibid.

³⁹ P. Bardhan, op. cit., P. Bardhan ve J. Roemer, eds., op. cit., 1993 içinde, s. 148.

⁴⁰ P. Bardhan ve J. Roemer, op. cit., 1992, s. 110.

⁴¹ J. Roemer, op. cit., 1994, s. 81.

⁴² Tanımlanan iki temel yetersizlik, fiyat artışına cevap olarak kısa-vadeli üretimin düşmesi ve sermaye yoğunluğunun optimal derecede olmamasıdır. Kapsayıcı bir araştırma için, bakınız: J. Bonin ve L. Putterman, *Economics of Cooperation and the Labor-Managed Economy*, New York 1987.

⁴³ Bakınız M. Sertel, *Workers and Incentives*, Amsterdam 1982; M. Sertel, "Workers" Enterprises Are Not Perverse", *European Economic Review* 1987; P. Kleindorfer ve M. Sertel, "The Economics of Workers' Enterprises", D. Bös, ed., *Public Policy and Economic Organization*, Londra 1994 içinde.

⁴⁴ M. Fleurbaey, "Economic Democracy and Equality: A Proposal", P. Bardhan ve J. Roemer, eds., op. cit., 1993 içinde.

⁴⁵ T. Weisskopf, "A Democratic Enterprise-Based Market Socialism", P. Bardhan ve J. Roemer, eds., op. cit., 1993 içinde, s. 134. "Geleneksel etkinlik koşulu" yukarıda tanımlandığı şekilde Pareto optimallliği anlamına gelir.

⁴⁶ Bakınız J. Barsony, "Tidor Liska's Concept of Socialist Entrepreneurship", *Acta Oeconomica* 1982.

⁴⁷ Kesinlik, risk ve belirsizliği ayırt etmek artık gelecekte. Risk, muhtemel tüm sonuçların ve bu sonuçların gerçekleşme olasılıklarının bilindiği bir durumdur. Bu, daha sonra kesinlikle biliniyormuş gibi ençoklanabilen bir dizi faaliyetin "tahmini değerinin" hesaplanmasını mümkün kılar. Buna karşılık belirsizlik, hem muhtemel sonuçların hem de bu sonuçların gerçekleşme olasılıklarının bilinmediği bir durumdur - nasıl davranmamız gerektiğini bilmeyiz ve nasıl davranmamız gerektiğine bunu göz önünde bulundurarak karar veririz.

⁴⁸ W. Brus ve K. Laski, *From Marx to the Market*, Oxford 1989, ss. 105. 132.

⁴⁹ Ibid., s. 149.

⁵⁰ S. Estrin, "Workers' Cooperatives: Their Merits and Their Limitations", J. Le Grand ve S. Estrin, eds., *Market Socialism*, Oxford 1989 içinde.

⁵¹ D. Schweickart, "Economic Democracy: A Worthy Socialism That Would Really Work", *Science and Society* 1992, s. 28.

⁵² Örneğin bakınız, J. Roemer, "The Possibility of Market Socialism", D. Copp, J. Hampton ve J. Roemer, eds., *The Idea of Democracy*, Cambridge 1993 içinde.

⁵³ Ortuno-Ortin, J. Roemer ve J. Silvestre, "Investment Planning in Market Socialism", S. Bowles, H. Gintis, ve B. Fustafsson, eds., *Markets and Democracy: Participation, Accountability and Efficiency*, Cambridge 1993 içinde.

⁵⁴ Bu, aslında Brus tarafından savunulan önceki "piyasa sosyalizmi" modeli ile aynı sistemdir; bakınız W. Brus, *The Market in a Socialist Economy*, Londra 1972.

⁵⁵ J. Roemer ve J. Silvestre, "Investment Policy and Market Socialism", P. Bardhan ve J. Roemer, eds., op. cit., 1993 içinde, s. 109. Bu bölüm, modelin bir özetidir; bakınız I. Ortuno-Ortin, J. E. Roemer, ve J. Silvestre, op. cit.

⁵⁶ Bakınız S. Estrin ve D. Winter, "Planning in a Market Socialist Economy", Le Grand ve Estrin, *Market Socialism* içinde; ve Schweickart, "Economic Democracy", Miller geniş toplumsal mütalaaları, aslında Schweickart ile aynı biçimde ele almaya çalışan bir model önermiştir. Modelinde, işçi kooperatifleri sermayeyi yatırım dairelerinden alır, bu da tahmini karlılığı, istihdam, toplumun çevresel ve diğer ihtiyaçlarıyla dengeler; bakınız D. Miller, *Market, State, and Community*, Oxford 1989.

⁵⁷ D. Elson, "Market Socialism or the Socialisation of the Market", *New Left Review* 1988, s. 33. Ayrıca bakınız H. Breitenbach, T. Burden, ve D. Coates, *Features of a Viable Socialism*, Hemel Hempstead 1990.

⁵⁸ Kornai yeni Macar iktisadi mekanizmasının çalışması üzerindeki düşüncelerinde esasen aynı sava dikkat edilmesini ister; bakınız J. Kornai, "The Dilemmas of a Socialist Economy: The Hungarian Experience", *Cambridge Journal of Economics* 1980.

⁵⁹ Elson özel bir konuşmada, modelindeki teşebbüslerin sonuçta tam olarak özerk olduğunu ve kendi kararlarını aldıklarını kabul etti. Böylelikle, bilginin mübadelesini kolaylaştırmak için geliştirilen kurumların karmaşık kümesi belirleyici planlamanın geliştirilmiş bir biçimi olarak düşünülebilir. Elson'un modelinin ayrıntılı bir tartışması için, bakınız Devine, op. cit., 1992.

⁶⁰ O. Lange, "The Computer and the Market", C. Feinstein, ed., *Socialism, Capitalism and Economic Growth*, Cambridge 1967 içinde.

⁶¹ A. Nove, op. cit.

⁶² W. Cockshott ve A. Cottrill, *Towards a New Socialism*, Nottingham 1993.

⁶³ Ibid., ss. 127, 131.

⁶⁴ M. Albert ve R. Hahnel, *The Political Economy of Participatory Economics*, Princeton 1991, s. 8.

⁶⁵ Bu kesinlikle M. Albert ve R. Hahnel, op. cit. içinde açıkladıkları esas modelleri için doğrudur. Popüler biçimde yatırım kararlarına nasıl yaklaşılması gerektiğinin bazı belirtileri vardır, fakat bunlar fazlasıyla taslak halindedir; bakınız M. Albert ve R. Hahnel, *Looking Forward*, Boston 1991.

⁸⁶ Nove, op. cit., s. 226.

⁸⁷ Fakat bu ifade, günümüze kadar katılımcı ekonomileri modelleme çabalarının hiç olmadığı anlamına gelmemelidir. İş ortaklıkları temelinde örgütlenen öz-yönetimi sadece işyerinde değil, fakat tüm topluma genişleterek savunulan 1920 ve 1930'ların Lonca-Sosyalist hareketi, önemli bir öncü girişim olarak nitelendirilebilir; bakınız G.D.H. Cole, *Guild Socialism Restated*, Londra 1920. Benzer bir çıkarım aynı zamanda Polanyi tarafından geliştirilmiştir; bir tartışma için bakınız P. Rosner, "Karl Polanyi on Socialist Accounting", K. Polanyi-Levitt, ed., *The Life and Work of Karl Polanyi*, Montreal 1990 içinde.

⁶⁸ Devine, op. cit., 1988.

⁶⁹ Devine, op. cit., 1992, ss. 79-80.

⁷⁰ Devine, op. cit., 1988, s. 197.

⁷¹ Öz-istihdam temelinde gerçekleştirilen küçük ölçekli yerel üretim açıkça farklı düzenlemeler gerektirir; bakınız Devine, op. cit., 1988, ss. 229-30.

⁷² Adaman ve Devine, op. cit., 1996 (yayınlanacak).

⁷³ Ibid.

⁷⁴ Blackburn'un op. cit., 1991, ileri sürülen modelin yanlış anlaşılmasına dayanan bir eleştiri yapmasına yol açan, piyasa mübadelesi ile piyasa güçleri arasındaki ayrımın değerlendirmemesidir. Blackburn'un eleştirisine ayrıntılı bir yanıt için, bakınız: Devine, op. cit. 1992.

⁷⁵ Adaman ve Devine, op. cit., 1996 (yayınlanacak).

⁷⁶ Bardhan ve Roemer, op. cit., 1993, s. 8.

⁷⁷ Bakınız P. Devine, op. cit., 1988; ve P. Devine, "Socialism as Social Transformation", M. Cagnani ve A. Salsano, eds, *Essays in Societal Alternatives: The Milano Papers*, Montreal, yayınlanacak.

LÜTFEN NOT EDİNİZ!..

CEMİYETİMİZİN ÜYELERİYLE ARASINDAKİ KÖPRÜYÜ DAHA SAĞLAM KURABİLMESİ İÇİN ÇEVRENİZDEKİ ÜYE VE MEZUNLARIMIZLA İLGİLİ HER TÜR HABERİ VE ADRES DEĞİŞİKLİKLERİNİZİ LÜTFEN BİZE İLETİNİZ. İKTİSAT DERGİSİ ABONE ÜCRETİNİZİ, ÜYE AİDATLARINIZI VE BAĞIŞLARINIZI, AŞAĞIDAKİ BANKA ŞUBELERİNE YATIRABİLİR VEYA SEKRETERYAMIZI ARAYABİLİRSİNİZ.

İKTİSAT FAKÜLTESİ MEZUNLARI CEMİYETİ

Cumhuriyet Cad. Ceylan Apt. No: 27/6 80090 TAKSİM / İST.

Tel: (0212) 250 50 34 - 235 61 55 Faks: (0212) 235 73 43

YAŞARBANK Eminönü Şb. Hes. No: 6200416-6, AKBANK Taksim Şb. Hsp. No: 7102
VAKIFBANK Taksim Şb. Hes. No: 200630 8, İŞ BANKASI Beyoğlu Şb. Hsp. No: 46783
SÜMERBANK Beyoğlu Şb. Hes. No: 0342 0039 0992 0012 053

**KATKILARINIZLA ZENGİNLEŞECEK DAHA GÜZEL BİR
İKTİSAT DERGİSİNDE BULUŞMAK DİLEĞİYLE**